

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İHRACATIN BİLEŞİMİ ve BÜYÜME:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Miraç YAZICI

Danışman

Prof. Dr. Utku UTKULU

İZMİR - 2015

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**İhracatın Bileşimi ve Büyüme: Türkiye Örneği**” adlı çalışmanın tarafımdan akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

..../..../2015

Miraç YAZICI

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İhracatın Bileşimi ve Büyüme: Türkiye Örneği

Miraç YAZICI

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

İktisat Programı

Ekonomi yazının en kapsamlı araştırma alanlarından birisi yüksek ve sürdürülebilir bir büyümenin gerçekleştirilmesi sorunudur. Hangi faktörlerin büyümeyi ne ölçüde etkilediği sorusu, büyüme alanında çokça araştırılmıştır. Büyümenin belirleyicileri araştırılırken, ihracatın büyümenin itici gücü olduğu düşüncesi büyüme yazınında birçok çalışmaya konu olmuştur.

İhracata dayalı büyüme tezinin savunucularına göre ihracat, büyümenin motoru şeklinde görev yapmaktadır. İhracata dayalı büyüme hipotezinde, ihracat artışı büyümenin belirleyicilerinden birisi olarak ele alınmakta ve ülkelerin büyüme süreçlerinin, sadece ekonomi içerisindeki emek ve sermaye miktarının değil, ihracat artışının da bir fonksiyonu olduğu ileri sürülmektedir. İhracata dayalı büyüme hipotezi ampirik olarak uzun süredir test edilmektedir. Bununla birlikte ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönüyle ilgili bir fikir birliği oluşmamıştır. Kullanılan ekonometrik tekniklere, ele alınan döneme ve ülke gruplarına göre birbirinden farklı sonuçların elde edildiği görülmektedir. Türkiye ile ilgili çalışmalarda genellikle ihracattan büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiş olsa da bu bulgular görüş birliği

sağlamaya yetmemektedir. Türkiye için ihracata dayalı büyüme hipotezini test eden çalışmalarda genellikle ihracatın bileşenlerinin ayrı ayrı büyümeye etkileri değil de toplam ihracatın büyümeye etkileri araştırma konusu yapılmıştır. Oysa belirli ihracat kategorileri ile ilgili ihracata dayalı büyüme hipotezini destekleyen kanıtlar olsa bile, bu durum toplam ihracat seviyesinde analiz yapıldığında görülememekte ve yanıltıcı sonuçlara ulaşılabilir. Bu nedenle ihracata dayalı büyüme hipotezi test edilirken ihracatın toplamının değil, bileşenlerinin büyümeye etkisinin araştırılması önem taşımaktadır.

Bu tezde 1969-2013 dönemindeki Türkiye ihracatının bileşenlerinin büyümeye etkisi zaman serisi ekonometrisi araçları kullanılarak incelenmiştir. Zaman serilerinde yapısal kırılmaları dikkate almayan Engle-Granger eşbütünleşme analizi sonuçları, imalat sanayii ihracatı dikkate alındığında, ihracata dayalı büyüme hipotezini desteklemektedir. Tek yapısal kırılmayı dikkate alan Gregory-Hansen eşbütünleşme analizi sonuçları, imalat sanayii ihracatı dikkate alındığında ihracata dayalı büyüme hipotezini desteklemektedir. Bu çalışmada, 1969-2013 döneminde Türkiye için imalat sanayii ihracatı özelinde, ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İhracatın Bileşenleri, Büyüme, İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi, Engle-Granger Eşbütünleşme Analizi, Gregory-Hansen Eşbütünleşme Analizi

ABSTRACT

Master's Thesis

Export Composition and Growth: Case of Turkey

Miraç YAZICI

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Economics

Economics Program

One of the comprehensive issues in economics is to realize high and sustainable economic growth. The main subject of the growth theories is the inquiry of factors and the extent of the factors about their effects on economic growth. When the determinants of growth are investigated, the idea that export is the driving force of economic growth has been the subject of many studies in literature.

According to Export-led Growth Hypothesis supporters; export functions as the engine of economic growth. According to the Export-led Growth Hypothesis, the increase in export is considered to be the main determinant of growth and the growth processes of the countries are not only the function of the quantity of labor and capital, but also the function of the increase in export. Export-led Growth Hypothesis is being tested empirically for a long time. However, there is not a consensus about the direction of the relationship between exports and economic growth. The findings differentiate according to econometric methods employed, time periods and country groups which are considered. Although the existence of a causal relationship from

export to growth is usually obtained in the studies testing the Export-led Growth Hypothesis for Turkish economy, these findings are not sufficient for a consensus. In the studies testing Export-led Growth Hypothesis for Turkish economy, the effect of the composition of export on economic growth is not usually taken as a research topic but instead the effect of export on economic growth is focused on. However if there are some proofs obtained when the theory is tested with certain export categories, same consequences are not obtained when tested with total export levels. As a result some misleading outcomes may occur. Therefore, when testing the Export-led Growth Hypothesis, it is important to analyse the effects of export composition rather than total exports on economic growth.

In this thesis, the impact of export composition on economic growth is investigated by using time series econometrics techniques for 1969- 2013 period for Turkish economy. When the manufacture industry is analyzed, the results of the Engle-Granger cointegration that doesn't take into account the structural breaks in time series supports the existence of Export-led Growth Hypothesis. When the manufacture industry is analyzed, Gregory-Hansen cointegration that take into account one structural break in time series supports the existence of Export-led Growth Hypothesis. Export-led Growth Hypothesis is supported for Turkey in the period between 1969- 2013, according to findings of this thesis.

Key Words: Export Composition, Growth, Export-led Growth Hypothesis, Engle-Granger Cointegration Analysis, Gregory-Hansen Cointegration Analysis

İHRACATIN BİLEŞİMİ ve BÜYÜME: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
TABLolar LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
EKLER	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. BÜYÜME	3
1.1.1. Büyüme Kavramı ve Ölçülmesi	3
1.1.2. Büyümenin Belirleyicileri	4
1.1.3. İktisat Okullarının Büyüme ile İlgili Görüşleri	5
1.2. İHRACAT-BÜYÜME İLİŞKİSİ	9
1.2.1. İktisat Okulları ve İhracat- Büyüme İlişkisi	9
1.2.2. İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi ve Kaynakları	11
1.3. DEĞERLENDİRME	16

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE BÜYÜME VE İHRACAT

2.1	1980 ÖNCESİNDE BÜYÜME ve İHRACAT	17
2.2	1980- 2001 DÖNEMİNDE BÜYÜME ve İHRACAT	29
2.3	2002- 2013 DÖNEMİNDE BÜYÜME ve İHRACAT	35
2.4	DEĞERLENDİRME	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İHRACAT, BİLEŞENLERİ VE BÜYÜME İLİŞKİSİ HAKKINDAKİ ÇALIŞMALAR, MODELLEME ve BULGULAR

3.1.	İHRACAT, BİLEŞENLERİ VE BÜYÜME İLİŞKİSİ HAKKINDAKİ ÇALIŞMALAR	44
3.1.1	İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Hakkındaki Çalışmalar	44
3.1.1.1.	Diğer Ülkeler İçin Yapılan Çalışmalar	44
3.1.1.2.	Türkiye İçin Yapılan Çalışmalar	47
3.1.2.	İhracatın Bileşenleri ve Büyüme İlişkisi Hakkındaki Çalışmalar	51
3.1.2.1.	Diğer Ülkeler İçin Yapılan Çalışmalar	51
3.1.1.2.	Türkiye İçin Yapılan Çalışmalar	53

3.2. VERİ SETİ, MODEL VE EKONOMETRİK YÖNTEM	55
3.2.1. Veri Seti, Modelin Değişkenleri ve Model	55
3.2.2. Çalışmada Kullanılan Ekonometrik Zaman Serisi Yöntemleri	58
3.2.2.1 Zaman Serilerinde Durağanlık	59
3.2.2.2. Zaman Serilerinde Birim Kök Testleri ve Kırılmalar	59
3.2.2.3. Eşbütünleşme Analizi ve Tahminleme	65
3.2.2.3.1. Engle- Granger Eşbütünleşme Analizi ve Tahminleme	65
3.2.2.3.2. Gregory- Hansen Eşbütünleşme Analizi ve Tahminleme	71
3.3. BULGULAR ve DEĞERLENDİRME	75
SONUÇ	76
KAYNAKÇA	78
EKLER	

KISALTMALAR

ADF	Geliştirilmiş Dickey-Fuller
AGÜ	Az Gelişmiş Ülkeler
AIC	Akaike Information Criteria
BM	Birleşmiş Milletler
BRICS	Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika
DF	Dickey-Fuller
FM- OLS	Fully Modified Ordinary Least Squares
GB	Gümrük Birliği
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
İDB	İhracata Dayalı Büyüme
IMF	Uluslararası Para Fonu
KPSS	Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin
MENA	Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri
PP	Phillips-Perron
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TL	Türk Lirası
USD	ABD Doları
VD	Ve Diğerleri
VECM	Vektör Hata Düzeltme Mekanizması

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1:	1923-1980 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti	s. 20
Tablo 2:	1923-1979 Döneminde GSMH Sektörel Payları ve Büyüme Hızları	s. 22
Tablo 3:	1980-2001 Döneminde GSMH Sektörel GSMH Payları ve Büyüme Hızları	s. 32
Tablo 4:	1980-2001 Döneminde Türkiye'de İhracat, İthalat ve Dış Ticaret Açığı Miktarları ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları	s. 34
Tablo 5:	2002-2013 Döneminde Türkiye'de İhracat, İthalat ve Dış Ticaret Açığı Miktarları ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları	s. 35
Tablo 6:	2002-2013 Döneminde Türkiye'de Büyüme ve İhracat Artış Oranları	s. 39
Tablo 7:	2002-2013 Dönemi Türkiye İhracatının Sektörel Dağılımı	s. 41
Tablo 8:	2002-2013 Döneminde Ana Sektörlerin İhracat Artışları	s. 42
Tablo 9:	İDB Hipotezi İle İlgili Uluslararası Yazındaki Ampirik Çalışmalar	s. 45
Tablo 10:	İDB Hipotezi İle İlgili Ulusal Yazındaki Ampirik Çalışmalar	s. 47
Tablo 11:	Modelde Kullanılan Veriler	s. 56
Tablo:12:	ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları	s. 61
Tablo:13:	KPSS Birim Kök Testi	s. 62
Tablo 14:	Zivot- Andrews Birim Kök Testi	s. 64
Tablo 15:	ADF, PP, KPSS ve ZA Birim Kök Testleri Sonuçları	s. 64
Tablo 16:	Engle- Granger Uzun Dönem Denklemi Tahmini	s. 66
Tablo 17:	Engle-Granger Kısa Dönem Denklemi Tahmini	s. 67
Tablo 18:	Model İçin Koentegre Vektör Tespiti	s. 68
Tablo 19:	Normallik Testi	s. 68
Tablo 20:	Otokorelasyon Testi	s. 69
Tablo 21:	Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi	s. 70
Tablo 22:	Tarım İhracatı Değişkeni Bağımlı İken Zayıf Dışsallık Testi	s. 70

Tablo 23: GSSO Değişkeni Bağımlı İken Zayıf Dışsallık Testi	s. 71
Tablo 24: İmalat İhracatı Değişkeni Bağımlı İken Zayıf Dışsallık Testi	s. 71
Tablo 25: Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi Kırılma Dönemleri	s. 73
Tablo 26: Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi 2. Model Uzun Dönem Denklemleri Katsayıları	s. 74
Tablo 27: Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi 2. Model Kısa Dönem Denklemleri Katsayıları	s. 74

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1:	İçsel Büyüme Teorisinin Belirleyicileri	s. 8
Grafik 1:	2002- 2013 Döneminde Türkiye’de İhracat, İthalat ve Dış Ticaret Açığı Miktarları	s. 38
Grafik 2:	2002-2013 Döneminde Türkiye’de Büyüme ve İhracat Artış Oranları	s. 40
Grafik 3:	2002-2013 Dönemi Türkiye İhracatın Sektörel Dağılımı	s. 40
Grafik 4:	2002-2013 Dönemi Türkiye’de Ana Sektörlerin İhracat Artışları	s. 42
Grafik 5:	1969- 2013 Döneminin Tarım, Maden ve İmalat Sanayii İhracatı Değerleri	s. 57
Grafik 6:	1969- 2013 Dönemi GSYİH, İhracat- Dışı GSYİH ve GSSO Değerleri (Reel, TL)	s. 58

EKLER LİSTESİ

VERİLER

Tablo 28:	1969- 2013 İhracat-Dışı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, İhracat ve Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu Değerleri (Cari, TL)	ek s. 1
Tablo 29:	1969- 2013 Dönemi Toplam İhracat, İmalat Sanayii İhracatı ve Tarım ve Ormancılık Sanayii İhracatı Değerleri (Cari, TL)	ek s. 2
Tablo 30:	1969- 2013 Dönemi GSYİH, İhracat, İmalat ve Tarım Deflatörleri	ek s. 3
Tablo 31:	1969- 2013 İhracat- Dışı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, İhracat ve Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu Değerleri (Reel, TL)	ek s. 5
Tablo 32:	1969- 2013 Dönemi Toplam İhracat, İmalat Sanayii İhracatı ve Tarım ve Ormancılık Sanayii İhracatı Değerleri (Reel, TL)	ek s. 6

GİRİŞ

a. Araştırmanın Konusu ve Amacı

1980 sonrası dönemde dışa açık sanayileşme stratejisini benimseyen Türkiye’de, ihracat ile büyüme arasındaki ilişki pek çok çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmalarda ihracat ile büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı araştırılmıştır. Bununla birlikte ihracatın bileşenlerinin büyümeyi ne ölçüde etkilediği konusu yeterince araştırılmamıştır.

Bu tezde, büyüme ve ihracat konularıyla ilgili teorik gelişmeler, bunlar arasındaki ilişkilere yönelik iktisadi yazın ortaya konulmakta, Türkiye’de ihracat ve büyümenin tarihsel gelişimi incelenmekte ve 1969-2013 döneminde Türkiye ihracatının bileşenlerinin büyümeye etkisi araştırılmaktadır.

b. Araştırmanın Hipotezi

Araştırmanın hipotezi, ihracatın bileşenlerinin ihracat-dışı büyüme ile ilişkisi üzerine kurulmuştur. Şöyle ki;

H_0 : İhracatın bileşenleri, İhracat-dışı büyümeyi etkilememektedir.

H_1 : İhracatın bileşenleri, ihracat-dışı büyümeyi etkilemektedir.

c. Araştırmanın Yöntemi

Türkiye’de ihracatın bileşenleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, 1969-2013 dönemi için yıllık verilerle zaman serisi ekonometrisi teknikleri kullanılarak incelenmiştir. Tezde zaman serilerinde yapısal kırılmayı dikkate almayan Engle-Granger eşbütünleşme testi ve tek yapısal kırılmayı dikkate alan Gregory-Hansen eşbütünleşme testinden yararlanılmıştır.

d. Araştırma Planı

Bu tez, üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, ihracat ve büyümeye ilişkin teorik açıklamalar yapılmıştır. Büyüme kavramının tanımlanması, ölçülmesi ve zaman içerisindeki gelişimi, büyüme okulları kapsamında incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde ihracat ile büyüme arasındaki kuramsal ilişkilerden bahsedilmiş ve büyüme stratejilerinden ihracata dayalı büyüme stratejisi, kaynakları ortaya konularak açıklanmıştır.

İkinci bölümde ise, cumhuriyetin kuruluşundan günümüze Türkiye ekonomisinin büyüme ve ihracat yapısı ele alınmıştır. İlk olarak 1980 öncesi dönem, ardından dışa açık büyüme stratejisinin kabul edildiği 1980 yılı sonrası dönem ve son olarak 2001 krizi sonrası dönem incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, ilk olarak ihracata dayalı büyüme stratejisi ve ihracatın bileşenleri ile büyüme ilişkisini inceleyen ulusal ve uluslararası yazın özetlenmiştir. Ardından Türkiye ekonomisinin 1969-2013 dönemi için imalat sanayii ihracatı, tarım ve ormancılık sanayii ihracatı, kontrol değişkeni olarak modele eklediğimiz gayri safi sabit sermaye oluşumu değerleri ile ihracat-dışı gayri safi yurtiçi hasıla değerleri arasındaki ilişkiler, zaman serisi ekonometrisi araçları olan Engle-Granger eşbütünleşme testi ve Gregory-Hansen eşbütünleşme testi ile incelenmiş, elde edilen bulgular paylaşılmıştır. Sonuç bölümünde ise araştırmanın sonucunda elde edilen bulgulara ilişkin değerlendirmeler yapılmış ve politika önerilerinde bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde öncelikle büyüme başlığı altında büyüme kavramı, büyümenin ölçülmesi, büyümenin belirleyicileri ve iktisat okullarının büyüme ile ilgili görüşleri açıklanmıştır. Ardından ise ihracat-büyüme ilişkisi başlığı altında iktisat okullarının ihracat-büyüme ilişkisine bakışı, İhracata Dayalı Büyüme (İDB) Hipotezi ve kaynakları hakkında açıklamalara yer verilmiştir.

1.1. BÜYÜME

Bu başlık altında öncelikle büyüme kavramı açıklanmakta, büyüme ile ilgili yapılan tanımlamalara değinilmekte ve büyümenin ölçülmesine yönelik genel kabul görmüş yaklaşımlar sunulmaktadır. Ardından büyümenin kaynaklarını oluşturan faktörlere maddeler halinde değinilmektedir. Sonrasında ise iktisat okullarının iktisadi büyüme konusundaki yaklaşımları özetlenmektedir.

1.1.1. Büyüme Kavramı ve Ölçülmesi

Büyüme, bir ülkede üretim kapasitesinin artışı, üretimin ve dolayısıyla milli gelirin artması olarak tanımlanabilir. Bu kavram, hem iktisadi faaliyetlerin ölçeğinde meydana gelen bir artış anlamına gelmekte, hem de iktisadi faaliyetlerin toplam ölçeğindeki artış, nüfustaki toplam artıştan daha fazla olduğunda kişi başına düşen hasılanın büyümesi anlamına gelmektedir.¹ İktisadi büyüme teknik olarak bir ekonominin üretim olanakları eğrisinin dışarı doğru veya uzun dönem toplam arz eğrisinin sağa doğru kaymasıdır. Bir ülkede belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmet miktarı, ekonominin yıldan yıla ulaştığı büyümeyi göstermesinin yanında, o ekonominin eriştiği refah düzeyinin ölçülmesine de yardımcı olmaktadır. Bu

¹Yahya Sezai Tezel, **İktisadi Büyüme**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2003, s. 2.

amaçlara yönelik olarak yapılan hesaplamalara milli gelir hesaplamaları denilmektedir.²

Ülkelerin iktisadi, sosyal ve siyasal yapıları farklılıklar içerdiğinden büyümeyi belirli bir ölçüte dayandırmak zordur. Bununla birlikte bu ölçütlerin en fazla kullanılanı kişi başına düşen milli gelir göstergesidir. Ayrıca büyümeyi kişi başına düşen farklı mal ve hizmet birimleriyle de ifade etmek mümkündür.³ İktisadi büyüme, ortalama büyüme hızı ile ölçülmektedir. Ortalama büyüme hızı, kişi başına düşen hasılda uzun dönemde meydana gelen yıllık ortalama büyüme hızını yansıtır. Kişi başına düşen reel hasıla (X), birinci yıl t ve ikinci yıl t+1 ile gösterilirse, t+1 yılındaki büyüme hızı (g) şöyle hesaplanmaktadır:⁴ $g = (X_{t+1} - X_t) / X_t$

1.1.2. Büyümenin Belirleyicileri

İktisat teorisinde geliştirilen büyüme modellerinde büyümenin kaynakları, iki koldan ele alınmaktadır. Bunlardan ilki talep ve harcamalar aracılığıyla, ikincisi arz yönlü, yani üretim faktörleri aracılığıyla büyümenin kaynaklarını oluşturmaktadır. Büyüme için talep ve harcamalar tarafı kısa vadeli etkiler yapmaktadır. Bir ülkenin orta ve uzun vadeli büyüme potansiyeli ve performansında belirleyici olan, arz yönlü unsurlar, yani üretim faktörleridir. Üretim faktörlerinin hem miktarı hem de verimliliklerindeki değişim orta-uzun vadeli büyümede belirleyici olmaktadır.⁵ Büyümeyi etkileyen temel faktörleri şöyle sıralayabiliriz⁶;

- Emek verimliliğinde ve beşeri sermaye yatırımlarında artış
- Sermaye birikimi
- Teknolojik ilerleme
- Doğal kaynakların bolluğu
- Az gelişmişlik sorunu ve iktisadi kalkınma

²Zeynel Dinler, **İktisada Giriş**, Ekin Kitabevi Yayınları, 8. Baskı, Bursa, 2000, s. 307.

³Wallace Peterson, **Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme (Çev. Talat Güllap)**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1994, s. 12.

⁴Erdal M. Ünsal, **İktisadi Büyüme**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2007, s. 14.

⁵Can Fuat Gürlesel ve Kerem Alkin, **Türkiye İçin Yeni Bir Büyüme Modeli**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2010- 21, İstanbul, 2010. s. 57.

⁶Osman Z. Orhan ve Seyfettin Erdoğan, **Genel Ekonomi**, Umuttepe Yayınları, 2. Baskı, Kocaeli, 2000, s. 314.

1.1.3. İktisat Okullarının Büyüme ile İlgili Görüşleri

Büyüme kavramı Smith, Malthus, Ricardo gibi iktisatçılardan günümüze, pek çok iktisatçının çalışma alanını oluşturmuştur. Büyüme konusuna olan ilgi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra artmıştır. Bu savaşta zarar gören ülkeler ekonomilerini iyileştirmek, bağımsızlıklarını yeni kazanan sömürge devletler iktisadi olarak kalkınmak ve ayrıca sosyalist sistemi uygulayan ülkeler ekonomilerini zengin ülkeler düzeyine ulaştırmak amacıyla büyüme hızlarını artırma çabasına girmişlerdir.⁷ Sanayi devriminin ardından, özellikle son yarım yüzyılda teknolojik ilerlemenin hız kazanması ve yatırımların artması ile üretim ve gelirler sürekli olarak artmaya başlamıştır. Kişi başına üretimin ya da gelirin kalıcı biçimde artışı olarak tanımlanabilen büyüme, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ulusların zenginliğini ve yoksulluğunu belirleyen temel süreç konumuna gelmiştir.⁸ İktisat okullarının büyüme ile ilgili görüşleri sırasıyla Merkantilizm ve Fizyokrasi'de büyüme, Klasik Büyüme Modelleri, Keynesgil Büyüme Modelleri, Neo-Klasik Büyüme Modelleri ve İçsel Büyüme Modelleri kategorileri ile ele alınmıştır.

İktisadi anlamda ticari kapitalizm olarak adlandırılan Merkantilizm, Avrupa iktisadi düşüncesinde ve ulusal iktisat politikalarında 15. yy. başlarından 19. yy. başlarına kadar etkisini sürdürmüş bir dönemdir. Merkantilist iktisadi düşünce değerli madenleri zenginliğin temel kaynağı olarak görmektedir. Merkantilist devletler altın, gümüş gibi değerli madenleri elde etmeyi ve artırmayı hedefleyerek büyümeyi gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Fizyokrasi, ülkeyi yalnızca ticaretin zenginleştireceği inancının tersine; zenginliğin çiftçilik, balıkçılık ve madencilik gibi faaliyet alanlarında ve toprağın yardımıyla büyük ölçüde üretim yapılarak elde edilen mallardan oluşacağını ileri süren bir iktisadi düşünce okuludur.⁹ Fizyokratlara göre tarım, büyümeyi yaratan sermaye birikiminin temelini oluşturmaktadır ve merkantilistlerden farklı olarak zenginliğin ana kaynağı topraktır. Katma değer yaratan kesim sadece çiftçilerdir. Bu

⁷Gülden Ülgen, **İktisat Bilimine Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 2002, s. 293.

⁸Şevket Pamuk, **Dünya'da ve Türkiye'de İktisadi Büyüme, 1820- 2005**, Hazine Uzmanları Derneği Konferansı, 2007, s.1.

⁹Vural Fuat Savaş, **İktisatın Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000, s. 230.

görüŖe göre sanayi ve ticaret kesimi verimsizdir, zenginlik yaratamaz.¹⁰ Böylece, Fizyokratlar büyümenin kaynağını tarımsal üretimdeki artış olarak görmektedirler.

Klasik okulun başlangıcı Adam Smith'in Ulusların Zenginliği kitabının basıldığı 1776 yılı, klasik okulun sonu da J. S. Mill'in öldüğü 1873 yılı olarak kabul edilirse, öğretisi olarak bir yüzyıl kadar egemenliğini sürdürdüğü görülür.¹¹ Klasik büyüme teorisi, Smith, Ricardo, Malthus ve Marx'ın katkılarıyla geliştirilmiştir ve ilk sistemli büyüme teorisi olması nedeniyle önemlidir. Toprağın sabit olarak ele alındığı sermaye ve iş gücünün yer aldığı klasik üretim fonksiyonunu kullanan klasik iktisatçılar, sermaye birikimi, kişi başına düşen gelir ve nüfus artışı, rekabet koşulları, genel denge dinamikleri, iş gücünün uzmanlaşması, yeni üretim metodlarının keşfinde teknolojinin rolü, azalan verimler yasası ve fiziki sermayenin oluşumuna katkısı gibi modern büyüme teorilerinin temel olarak yer aldığı konularda genel ekonomik denge içinde büyüme perspektifini belirlemiştir.¹²

Keynes doğrudan büyüme üzerinde değil, daha çok durgunluk içerisindeki ekonomiler için neler yapılması gerektiği üzerinde durmuştur. Keynes'ten hareketle Keynesyen Büyüme Modelleri oluşturulmuştur. Keynes, tasarruf ve tüketimin gelir seviyesi ile ilişkili olduğunu öne sürmüş, böylece yatırımların bir çarpan katsayısı ile gelir seviyesini belirlediğini tespit etmiştir. Başka bir deyişle, Keynes yatırımların gelir yaratıcı rolünü ortaya çıkarmıştır. Keynes'in statik olan bu modelinde yatırımların kapasite arttırıcı rolü ise hesaba katılmamıştır. Oysa Keynesyen bir büyüme modeli olan Harrod-Domar büyüme modeli, yatırımların gelir ve talep etkisi ile birlikte, kapasite oluşturuıcı etkisini de analize dahil etmiştir.¹³

Harrod-Domar büyüme modeli toplam talep, üretim ve istihdam arasındaki ilişkileri açıklayarak ekonominin büyüme hızını marjinal tasarruf oranı ve sermaye-hasıla katsayısı ile ilişkilendirmektedir. Büyüme marjinal tasarruf oranı ile doğru, sermaye hasıla katsayısının değeri ile ters orantılıdır. Harrod-Domar modeli, modern

¹⁰Nazif Kuyucuklu, **İktisadi Olaylar Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 3, İstanbul, 1982, s. 21.

¹¹Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Remzi Kitabevi, 8. Basım, 1999, İstanbul, s. 62.

¹²Barbaros H. Mahiroğulları, **İktisadi Büyümeye Etki Eden Faktörlerin Ekonometrik İncelenmesi ve Türkiye Uygulaması (1980- 2006)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, S.B.E., İstanbul, 2009, s. 16.

¹³Hiç Gencer, s. 72.

büyüme teorisinin gelişim sürecindeki birinci dalga olarak kabul edilebilir.¹⁴ Post-Keynesyenlerin çalışma alanı bir yandan Keynes'in genel teoride ele aldığı konuları genişletmek ve böylelikle günümüze kadar getirmek, diğer yandan ise Keynes'in çalışmalarından çıkarılabilecek fakat Keynes tarafından ifade edilmemiş iktisadi büyüme kuramını geliştirmektir. İktisadi büyüme kuramı ve bunun uzantısı olan konjonktür ve milli gelirin bölüşümünü belirleme konuları Post-Keynesyenlerin uğraş alanını oluşturmaktadır. Post-Keynesyen büyüme modelinin temelinde Harrod-Domar tipi büyüme modelleri yatmaktadır.¹⁵

Neo-Klasik okul dar anlamda, 1870'lerden 1920'ye kadar geçen dönemde klasik değer teorisinde köklü değişim yapan ve geçimlik ücret anlayışından marjinal verime bağlı ücret anlayışına geçen, fakat bunun dışında klasik görüşleri ve birtakım kayıtlarıyla liberal ideolojiyi sürdüren iktisatçıların okulu olmuştur.¹⁶ Neo-Klasik düşünce akımları, Avusturya'da Menger, İngiltere'de Jevons ve İsviçre'de Walras tarafından ortaya atılan marjinal değer teorileri ile başlamıştır.¹⁷ Modern büyüme teorisinin gelişimindeki ikinci dalga, Solow ve Swan tarafından geliştirilen Neo-Klasik Büyüme Modeli'dir. Tam rekabet ve tam istihdam varsayımlarını kabul eden Solow modeli, tasarruf-sermaye birikimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaları temel almaktadır. 1980'lere kadar büyüme teorisine hakim olan Solow-Swan modeline göre büyümenin nedeni teknolojik ilerlemedir. Bu modelde teknolojik ilerleme modelin dışsal bir değişkenidir ve teknolojik gelişmenin nasıl ortaya çıktığı açıklanmaz.¹⁸

İçsel Büyüme Modelleri'nin temelleri Smith, Marx ve Schumpeter gibi iktisatçılara dayanmaktadır, fakat modelin Romer ve Lucas'ın çalışmaları ile oluşturulmaya başlandığı kabul edilmektedir. Solow modelinin eksik rekabetin ve dışsallıkların olmadığı varsayımlarının bir sonucu olan yetersizliği, 1980'lerin ortalarından sonra Romer, Lucas ve Rebelo tarafından içsel büyüme teorisi olarak adlandırılan alternatif bir analizin geliştirilmesine yol açmıştır. İçsel büyüme

¹⁴Ünsal, s. 27.

¹⁵Fatma Kaya, **Ekonomik Büyüme Modellerinde Beşeri Sermaye: İçsel Büyüme Modelinin Analizi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2005, s. 62.

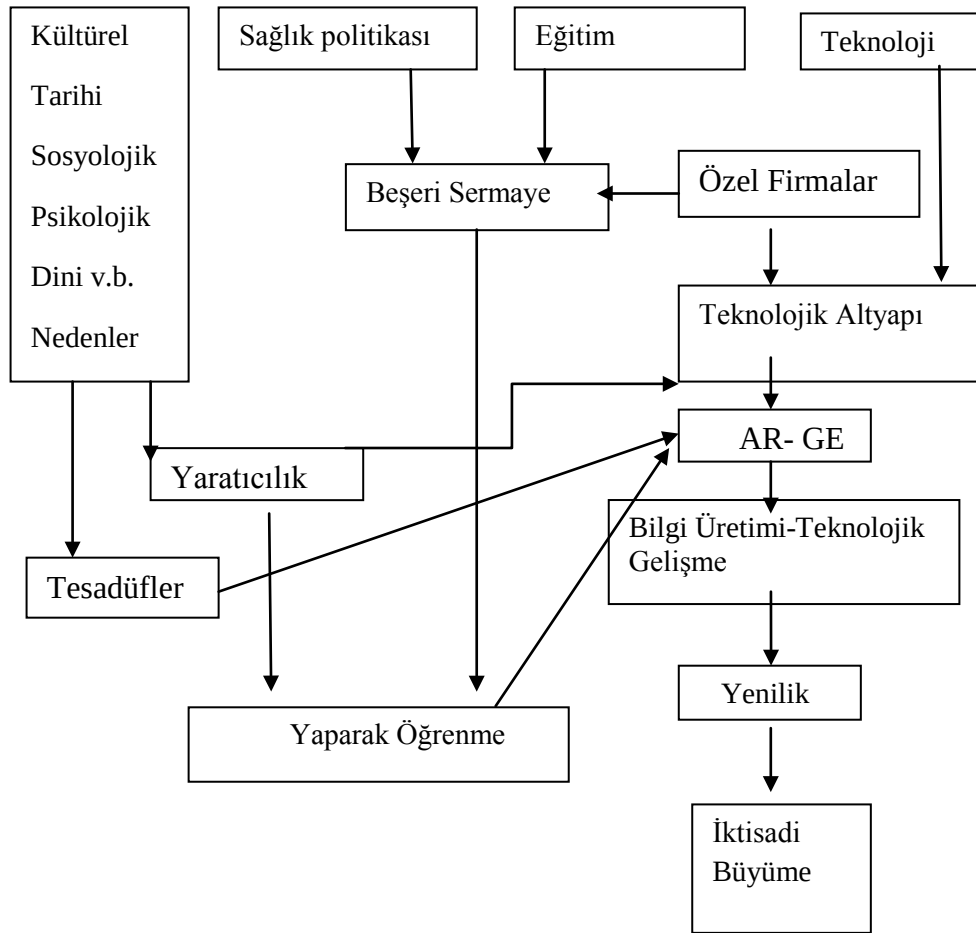
¹⁶Kazgan, s. 106.

¹⁷Zarakolu, s. 108

¹⁸Ünsal, s. 28.

teorileri, büyüme teorisinin gelişim sürecindeki üçüncü dalga olarak değerlendirilebilir.¹⁹ İçsel büyüme modelleri, teknolojik gelişmelerin, büyüme için çok önemli olduğunu savunur. Modeldeki içsel terimi, firmaların ya da tüketicilerin kar ya da fayda fonksiyonlarını maksimize etmek için gerçekleştirdikleri bilinçli faaliyetlerden ortaya çıkan teknolojik yenilikleri göstermektedir.²⁰ İçsel büyüme teorileri, teknolojik gelişmeyi içselleştirerek ve Neo-Klasik kuramın varsayımlarını değiştirerek iktisat yazınına önemli katkılar yapmıştır.

Şekil 1: İçsel Büyüme Teorisinin Belirleyicileri

Kaynak: Aykut Kibritçiöğlu, “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, **A.Ü. S.B.F. Dergisi**, Cilt 53, Sayı 1- 4, 1998, s. 11.

¹⁹ Ünsal, s. 28.

²⁰P. Yardımcı, “İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri”, **Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi**, Cilt 10 Sayı 9, 2006, s. 99.

Şekil 1’de içsel büyüme modellerinin belirleyicileri ve aralarındaki ilişkiler gösterilmektedir. Beşeri sermayenin ortaya çıkabilmesi için eğitim, sağlık ve teknolojiye yapılan yatırımlar artırıldığında, bunun bir sonucu olarak Ar-Ge faaliyetleri ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda bölgenin kültürel ve dini özellikleri Ar-Ge faaliyetlerine yol açmaktadır. Ar-Ge faaliyetleri sonucunda ürünün farklı tasarım ve üretim aşamaları geliştirilmektedir. Tüm bunların sonucu olarak da yenilikler, büyümeyi meydana getirmektedir.

1.2. İHRACAT- BÜYÜME İLİŞKİSİ

Bu başlık altında, öncelikle iktisat okullarının ihracat-büyüme ilişkisi hakkındaki görüşleri özetlenmektedir. İktisat okullarının bu konudaki görüşleri değerlendirilirken; Merkantilistler, Fizyokratlar, Klasikler, Keynesyenler, Neo-Klasikler ve İçsel Büyüme Teorisyenleri sınıflandırılması yapılmaktadır. Ardından İDB hipotezi tanımlanmakta ve bu hipotezin kaynaklarına ilişkin teorik açıklamalara yer verilmektedir.

1.2.1. İktisat Okulları ve İhracat-Büyüme İlişkisi

Merkantilistlere göre, servetin ve politik gücün kaynağı sayılan değerli maden varlığının artırılması iki yolla gerçekleştirilebilir: Ülke, zengin maden kaynaklarına sahipse bunların işletilmesine çalışmalıdır. Eğer ülke, kıymetli madenleri üretilmiyorsa, ülkeye dış ticaret yoluyla değerli maden girişi sağlanmalıdır. Merkantilist düşünürler, devletin iktisadi faaliyetlere müdahalesini de savunmuşlardır.²¹ Merkantilist devletlerin ortak özelliklerinden birisi de sömürgelere sahip olmalarıdır. Sömürgeler, hem ülkelerin ticaret yollarındaki güvenliğini sağlamış hem de hammadde tedarikçisi olmuşlardır.²²

Fizyokratların, sanayileşmenin ve tarım dışı ticaretin bir ülkenin büyümesine sağlayacağı katkıları öngörememeleri nedeniyle dış ticaret kuramına pek katkıları

²¹Cahit Aydemir ve Hüseyin H. Güneş, “Merkantilizmin Ortaya Çıkışı”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 5 Sayı 15, 2006, s. 144.

²²Erol İyiboçkurt, **Uluslararası İktisat**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2001, Bursa, s. 19.

olmamıştır.²³ Fizyokratlar, özel mülkiyet ve rekabet yanlısıdır. Görüşlerini insanlar istediklerini yapsınlar, mallar serbestçe dolaşsın ve istenilen yerde değişim yapılabilsin şeklinde özetlemişlerdir. Bu ifadeleri iç ticarete olduğu gibi, dış ticarete de geçerlidir.

Klasik iktisadi düşüncenin ihracat-büyüme ilişkisi ile ilgili görüşleri, Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisi ve Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ile şekillenmiştir. Smith'e göre ülkeler arasında yapılan dış ticaret, uluslararası uzmanlaşma ve iş bölümünü ortaya çıkararak dünyadaki kaynakların verimliliğini artırır. Yani aralarında ticaret yapan iki ülke ticaret sırasında meydana gelecek uzmanlaşma ve serbest uluslararası değişim sonucunda daha fazla üretim ve daha fazla tüketim düzeylerine ulaşarak yaşam standartlarını birlikte artırabilirler.²⁴ Ricardo, Smith'in mutlak üstünlükler teorisinin eksikliklerini görüp, geliştirmeye çalışmıştır. Ricardo'nun teorisi, iki ülkeden birisinin mutlak üstünlüğe sahip olamamasına rağmen ülkeler arasında, her iki ülkenin de karlı çıkabileceği bir ticaret yapılabileceğini savunmuştur. Bir ülke her iki malın üretiminde mutlak dezavantajlı ise, üretiminde daha az dezavantajlı olduğu ürünü üretip ihraç ederek bu malın ticaretinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olabilir. Diğer malın üretimini durduracağı için de diğer malı ithal edecektir.²⁵

Faktör donatımı teorisi, Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin, ülke içi fiyat farklılıklarının nedenlerini tam olarak ortaya koymamasından yola çıkılarak geliştirilmiştir. Heckscher ve Ohlin'nin katkılarıyla oluşturulan faktör donatımı teorisi, Heckscher-Ohlin teorisi olarak kabul görmüştür.²⁶ Bu teori, bir ülkede hangi üretim faktörleri zengin ise o ülkenin üretimi o faktörü yoğun şekilde gerektiren mallarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu söylemektedir. Bu şekilde bir ülke üretiminde uzmanlaştığı malları ihraç ederken elde ettiği gelir ile üretiminde uzmanlaşmadığı malları ithal edebilmektedir.²⁷

²³ Aykut Kibritçioglu (Editör), **Uluslararası Makro İktisat Okumaları**, TDFOB Yayıncılık, Ankara, 1996, s. 54.

²⁴ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2009, s. 23.

²⁵ Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika**, Beta Yayınları, İstanbul, 2002, s.15.

²⁶ Seyidoğlu, a.g.e. s.79.

²⁷ Y. Bayraktutan, "Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri", **Ç.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2, 2003, s.178.

Neo-Klasiklerin dış ticaret teorisi, Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisini kabul etmekle beraber, bu teoriyi alternatif maliyetlere dayanarak veya eş-fayda ve üretim olanakları eğrilerinden yararlanarak açıklamak; uluslararası mübadele haddini karşılıklı talep ilkesi yardımı ile belirleme yoluyla tamamlayarak geliştirmiştir.²⁸

İçsel büyüme modelleri teknolojik gelişmelerin içsel olduğunu varsaymakta ve teknolojik gelişmelerin bir ülkenin ticari açıklık derecesinden etkilenebildiğinden söz etmektedir. Bir ülkenin ticari açıklığı ulusal mal ve hizmet ithalatını artırmaktadır ki, bu durum yeni teknolojilerin ithalini de içermektedir. Dolayısıyla ticari açıklık, yerli teknolojiyi geliştirmekte, ürün süreçlerinin daha etkin olmasına ve verimliliğin yükselmesine yol açmaktadır.²⁹

1.2.2. İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi ve Kaynakları

Büyüme, iktisadi hayatın temel verilerinde kişi başına yıldan yıla daha yüksek bir reel gelir sağlayacak şekilde devamlı artışlardır. Bu tanımda iktisadi hayatın temel verileri tabiri, büyümenin kaynaklarına işaret etmektedir. Bunlar; işgücü veya beşeri sermaye, doğal kaynaklar, fiziki sermaye ve teknolojidir. Teknoloji, yazında büyümenin yeni kaynağıdır ve özellikle içsel büyüme teorisyenleri tarafından araştırılmaktadır.³⁰ İktisat yazınındaki kapsamlı konulardan birisi yüksek ve sürdürülebilir bir büyümenin sağlanmasıdır. Gelişmekte olan ülkelerin döviz rezervleri sınırlıdır ve uluslararası piyasalardan mali kaynak elde etmeleri güçtür. Bu nedenle ihracat yolu ile elde edilecek kaynaklar, bir ülkenin büyüme sürecinde oldukça önemlidir.³¹

İhracatın, büyümenin itici gücü olduğu düşüncesi kalkınma yazınında pek çok çalışmaya konu olmuştur. Bununla birlikte, ihracat ile büyüme arasındaki ilişkinin yönüne ilişkin fikir birliği oluştuğu söylenemez. Kullanılan yöntem, ele alınan

²⁸ Zarakolu, s. 108.

²⁹ Jang C. Jin, "Openness and Growth: An Interpretation of Empirical Evidence From East Asian Countries", **The Journal of International Trade & Economic Development: An International and Comparative Review**, Cilt 9, No:1, 2000, s. 6.

³⁰ S. F. Ülgener, **Milli Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme**, Der Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 1991, s. 409.

³¹ M. Şimşek ve C. Kadılar, "Türkiye'nin İhracat Talebi Fonksiyonunun Sınır Testi Yöntemi İle Eş bütünleşme Analizi", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Sayı:6, 2005, s.1.

döneme, ülke gruplarına göre konuyla ilgili birbirinden farklı sonuçların elde edildiği görülmektedir. Ayrıca, İDB hipotezinin geçerliliğine somut örnek olarak gösterilen bazı Asya ülkelerinde, büyümenin sürdürülebilir olmasını sağlayan gücün ihracat değil ithalat olduğunu ileri süren çalışmalar da vardır. Türkiye için yapılan çalışmalarda genellikle ihracattan büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuş olsa da, bu bulgular görüş birliği sağlamaya yetmemektedir.³²

Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin refah düzeyine ulaşmak için gelişmiş ülkeler ile yapacakları ticaretten en çok faydayı sağlamayı amaçlamaktadırlar. Bu amaçla geliştirilen büyüme stratejileri, ithal ikameci büyüme ve İDB stratejileridir. İDB stratejisi ülkelerin serbest piyasa koşullarında, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu alanlarda üretim yapmalarını öngörmektedir. Bu stratejide tüm sektörler değil, sadece gelişme potansiyeline sahip olan sektörler desteklenir. Bunu sağlamak için ekonomiyi uluslararası ticaretten koparmayacak bir ticaret rejimi izlenmeli ve ulusal kaynak tahsisinin, ithal ikamesinde olduğu gibi sadece iç talep tarafından değil, uluslararası talep tarafından belirlenmesine izin verilmelidir.³³

İDB hipotezinde ihracat artışı büyümenin belirleyicilerinden birisi olarak ele alınmakta, ülkelerin büyüme süreçlerinin sadece ekonomi içerisindeki emek ve sermaye miktarının değil, ihracat artışının da bir fonksiyonu olduğundan söz edilmektedir.³⁴ Bhagwati, Balassa, Chenerey, Krueger gibi İDB savunucularına göre ihracat, büyümenin motoru şeklinde görev yapmaktadır.³⁵ İDB stratejisinin kapsamını ülke içerisinde üretilen malların ihracatının özendirilmesi ve ihracatın büyümeye olan etkileri belirlemektedir.³⁶

³² Hüseyin Taştan, “Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Spektral Analizi”, **Ekonomik Bilimler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı:1, 2010, s. 88.

³³ Gülten Kazgan, **Ekonomide Dış Açık Büyüme**, Altın Kitabevi Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1988, s. 32.

³⁴ Emilio J. Smith, **Is The Export- Led Growth Hypothesis Valid For Developing Countries? A Case Study of Costa Rica**, United Nations Conference on Trade and Development, Policy Issues In International Trade and Commodities Study Series, United Nation Publication, New York ve Cenevre, Sayı 7, 2001, s. 15.

³⁵ Oğuzhan Özçelebi ve Burcu Özcan, “İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye İçin Geçerli Mi?”, **Celal Bayar Üniversitesi İİBF Dergisi**, Manisa, Cilt 20, Sayı 1, 2013, s. 2.

³⁶ Titus O. Awokuse, “Export-led Growth and the Japanese Economy: Evidence from VAR and Directed Acyclic Graphs”, **Applied Economic Letters**, Cilt 12, Sayı 14, s. 593’dan aktaran Muhammed Tıraşoğlu, “Türkiye Ekonomisinde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Yapısal Kırılmalı

İhracat, bir ekonominin yurt içinde ürettiği mal ve hizmetleri ülke dışına satmasıdır. Dış ülkelerden mal ve hizmet satın alan ülke ise ithalat yapmaktadır. İhracat bir ekonomide üretilen mal ve hizmetlere olan talebi ifade ettiğinden o ülke ekonomisinin toplam talebinde artış meydana getirmektedir. Bununla birlikte ithalat, bir başka ekonomide üretilen mal ve hizmet miktarına olan talep anlamına geldiği için, ülkenin toplam talebinde azalmaya neden olmaktadır. Yapılan ihracat ülkenin gelirini artırmaktadır çünkü iç harcamalar dolayısıyla yatırımlar artmakta bu da o ülkenin milli gelir seviyesini yükseltmektedir.³⁷ Dışa açılarak kalkınmayı gerçekleştiren ülkeler ihracatı özendirici teşvikler uygulamışlardır. Bu teşvikler arasında; gerçekçi döviz kurunun belirlenmesi, uygun vergi koşulları, ihracatı özendirici sübvansiyonların sağlanması ve ihracatın finansmanında kullanılan faiz hadlerinin piyasa faiz seviyesinin altında tutulması sayılabilir.

İDB hipotezinde, büyümenin temel belirleyicisinin ihracat artışı olduğu savunulmaktadır. Bu modelin teorik altyapısını oluşturan dört yaklaşımdan söz edilebilir. Bunlardan birincisi, Keynesçi kuramın dış ticaret çarpanı ile ilgili olan yaklaşımıdır. Atıl kapasite ve işsizliğin bulunduğu açık bir ekonomide tüketim, yatırım ve kamu harcamaları gibi ihracat değişkeni de çıktıda genişlemeye yol açmaktadır. Bu artış çarpan oranında olmaktadır.

İkinci yaklaşıma göre, gelişmekte olan ülkelerin büyümenin gerektirdiği yatırımları yapmaları ve üretimi sürdürmeleri için gereksinim duydukları ara mallarının sağlanması, bu ülkelerin ithalat kapasitelerine bağlıdır. Yatırım ve üretimde tamamlayıcı nitelikte olan bu malların, döviz darboğazı dolayısıyla ithal edilememesi büyümenin duraklamasına yol açabilir. Bu aşamada ihracat, sermaye malları ithalatı için gerekli olan döviz girdisinin sağlanmasına yardımcı olarak, büyümeyi sağlamaktadır.³⁸

Üçüncü yaklaşıma göre ihracat artışları, verimlilik düzeyini artırmakta ve ihracat sektörü, genel beceri düzeyinin yükselmesini sağlayan ihracat malları üretiminde uzmanlaşmaya katkı yapmaktadır. Bu durum kaynakların, büyüme açısından görece etkin olamayan ticaret-dışı sektörlerden daha verimli kaynak

Birim Kök ve Eşbütünleşme Testleri ile İncelenmesi”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt:62 Sayı:2, 2012, s. 378.

³⁷Ülgener, s. 293.

³⁸I. A. Moosa, “Is The Export-led Growth Hypothesis Valid For Australia?”, **Applied Economics**, Cilt 31, 1999, s. 903.

kullanan ihracat sektörlerine doğru yeniden dağılımına neden olur. Verimlilik değişimi ise çıktıda artışa neden olur ve Verdoorn Yasası olarak adlandırılır. Ayrıca dışa dönük ticaret politikası gelişmiş teknolojilerin girişine, yaparak öğrenmeden doğan kazancın ortaya çıkmasına ve daha iyi yönetim uygulamalarının ülkeye girişi için gerekli olan alt yapının hazırlanmasına olanak sağlar. Bunun dışında, dış dünyadaki rekabet baskısı firmaları teknolojik değişime ve maliyet hesapları konusunda daha özenli davranmaya iten bir faktördür. Firma ölçeğini dünya pazarına göre kurmuşsa, ihracatını sürdürebilmek için rekabet gücünü sürdürmeye dikkat etmek zorundadır.³⁹

Dördüncü yaklaşım ise, büyük ölçüde sermaye-yoğun imalat sanayi için geçerli olan ölçek ekonomileri ile ilgilidir. Günümüzde teknoloji, imalat sanayinin demir-çelik, petro-kimya gibi sermaye yoğun-alanlarında, optimal üretim miktarını önemli ölçüde artırmıştır.⁴⁰ Çoğu gelişmekte olan ülke bu üretimleri karlı fiyatlardan gerçekleştiremeyecek durumdadır. Bu çerçevede ihracat, iç piyasası sınırlı olan ülkeler için dış talebi sürece dahil ettiği için, imalat sanayiinde firmaların daha büyük ölçeklerde üretim yapmasına imkan sağlar. Böylece, hem düşük birim maliyetlerle üretim yapılabilir, hem de dış pazarlarda rekabet edebilme gücüne ulaşılabilir.⁴¹

İhracattaki artış faktör verimliliğini artırmakta, teknolojik yeniliklerin içselleştirilmesini ve kaynakların daha etkin kullanılmasını sağlamaktadır. Ayrıca yabancı rekabetin getireceği avantajlar, uluslararası piyasalara açılmanın doğurduğu ölçek etkisinin getirisi gibi unsurlar nedeniyle ile büyümede artış gözlemlenir.⁴² Bu nedenlerden dolayı ihracatın teşviki, büyümenin ivmesini artıran bir faktör olarak görülmektedir. Buna ek olarak yeni teorik sonuçlar, ticaretin sadece verimliliği değil aynı zamanda teknoloji etkisi aracılığıyla büyüme oranını da artırabileceğini ortaya koymaktadır.⁴³

³⁹E. Panas ve G. Vamvaukas, "Further Evidence on the Export-led Growth Hypothesis", **Applied Economics Letters**, Vol. 9. 2002, s. 731.

⁴⁰J. A. Giles, ve C. L. Williams, "Export-led Growth: A Survey of The Empirical Literature and Some Non-Causality Results (Part I)", **Journal of International Trade and Economic Development**, 2000, s. 337.

⁴¹Kazgan, s.47.

⁴²D. Moschos, "Export Expansion, Growth and the Level of Economic Development: An Empirical Analysis", **Journal of Development Economics**, Cilt 30, Sayı 1, 1989, s. 93.

⁴³Panas ve Vamvaukas, s. 778.

İDB hipotezinin tersine, büyüme oranlarındaki artış da ihracatta bir artışa yol açabilir. Bu görüşle ilgili olarak Vernon'un büyümeye dayalı ihracat hipotezi, ülkelerin gerçekleştirdikleri büyüme oranının artışının, ihracatı üzerinde pozitif yönlü bir etkiye yol açtığını ve ülkenin ihracatında önemli ölçüde bir genişlemeye yol açtığını savunmaktadır. Bu durumda, ülkede gerçekleşen büyüme oranı;⁴⁴

- Yurtiçi yatırımlardaki artış,
- Teknolojik gelişme,
- Ticarete konu malların uluslararası rekabet gücündeki artış gibi sebeplerden dolayı ihracatı yükseltebilir.

Büyümeye dayalı ihracat artışı için de oldukça önemli bir teorik altyapı mevcuttur. Büyüme yurt içi arz ve talep dinamikleri tarafından sağlanmaktadır. Neo-Klasik ticaret teorisi, ihracattan başka diğer faktörlerin büyüme (ana girdi mallarındaki büyüme ve/veya faktör verimliliği büyümesi gibi) üzerinde önemli etkilerinin olduğunu söylediği gibi, büyümeye dayalı ihracat hipotezini de desteklemektedir. Neo-Klasiklere göre büyüme, sahip olunan teknik beceri ve teknoloji düzeyini yükseltmektedir. Bu durum verimlilik düzeyini artırmakta ve artan verimlilik de ülkenin yaptığı ihracatı kolaylaştıran bir karşılaştırmalı üstünlük yaratmaktadır. Ayrıca, piyasa başarısızlığının da sürekli hükümet müdahaleleri ile birlikte, büyümeye dayalı ihracat hipotezinin sonuçlarını desteklediği ileri sürülmektedir.⁴⁵

Büyümenin veya üretimin yönlendirdiği ihracat fikri, esas olarak korumacı politikalar önermektedir. Bu fikrin odak noktasında ise, uluslararası düzeyde rekabetçiliğin oluşturulabilmesi için yerli endüstrilerin korunması gerektiği anlayışı yatmaktadır. Bu çerçevede, İDB modelleri ile teknoloji uyumlu ticaret teorileri, ihracat ve verimlilik arasındaki nedensellik ilişkisinde tek yöne vurgu yapmaktadır. Son dönemdeki endüstri içi ticaret teorileri, ihracat ve verimlilik arasında iki yönlü nedensellik ilişkisini ortaya koymuştur. Bu teoriler, aksak rekabeti, ölçek ekonomilerini ve ürün farklılaştırmasını birlikte ele alırlar. Böylece benzer faktör donanımına sahip ülkeler arasındaki ticaretin nedeni olarak ürün farklılaştırması, statik ölçek ekonomilerinin gerçekleşmesi aracılığıyla verimliliği artırır. Ölçek

⁴⁴Jang C. Jin, "Exports and Growth: Is the Export-Led Growth Hypothesis Valid for Provincial Economies?", **Applied Economics**, Cilt 34, Sayı 1, 2002, s. 64.

⁴⁵Giles ve Willams, s. 265.

ekonomilerinin ihracat üzerindeki pozitif etkisi yanında, dış ticaret bir ülkenin ortalama verimliliğini yükseltme eğiliminde olacaktır. İhracat ile büyüme arasındaki iki yönlü ilişki de bu tartışma içerisindeki olası ilişkilerden bir tanesidir. Bu durumla ilgili olarak, ihracattaki bir artış ile büyüme arasında çift yönlü bir ilişkinin olduğu ileri sürülmektedir. Verimlilik kazancından dolayı ölçek ekonomilerinin ortaya çıkması sonucunda, ihracatın artabileceği savunulmaktadır. Öte yandan, ihracattaki artış maliyetlerde azalmaya neden olmakta ve dolayısıyla üretimden elde edilen kazançlar artmaktadır. Ayrıca, artan dış ticaret daha fazla gelir yaratacak ve bu gelir artışı da dış ticaret hacmini büyütecektir.⁴⁶

1.3. DEĞERLENDİRME

Bu bölümde ilk olarak, iktisadi büyüme kavramı açıklanmış, büyüme ile ilgili yapılan tanımlamalara değinilmiş ve büyümenin ölçülmesine yönelik genel kabul görmüş yaklaşımlar sunulmuştur. Ardından iktisat okullarının büyüme konusuna yaklaşımları özetlenmiştir. Sonrasında büyümenin kaynaklarını oluşturan faktörlere maddeler halinde değinilmiştir. Ayrıca bu bölümde ihracat ve büyüme arasındaki kuramsal ilişkilerden bahsedilmiş ve İDB hipotezi açıklanmış, bu hipotezin kaynaklarına ilişkin teorik açıklamalara yer verilmiştir.

Sanayileşme ve kalkınma stratejileri dış ticaretle olan ilişkileri bağlamında iki dalda sınıflandırılmaktadır. Bunlar İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi ve İhracata Dayalı Büyüme Stratejisidir. Dinamik karşılaştırmalı üstünlükler ilkesine dayanan İDB stratejisinde ihracat potansiyeli olan sektörler desteklenmektedir. Artan ihracat, çeşitli kanallardan büyümeye yol açmaktadır. Takip eden bölümde ise, büyüme ve ihracat ilişkisi ile ilgili yapılan teorik açıklamaların Türkiye'nin ekonomi politikalarına yansımaları incelenmektedir.

⁴⁶Giles ve Willams, s. 265.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BÜYÜME VE İHRACAT

Türkiye'nin ekonomi politikaları tarihi, bir tarım ekonomisini sanayi ekonomisine dönüştürmek ve ticari bütünleşmelere katılarak küresel ve bölgesel karar alma mekanizmalarının içerisinde yer almak yolunda harcanan çabaların tarihi olmuştur. Sanayileşme, ekonomi politikaların temel hedefi olurken, dış ticaret politikaları da cumhuriyet tarihinde sanayileşme hedefine giden yolda en önemli araçlardan birisi olarak kullanılmıştır.⁴⁷

Bu bölümde, Türkiye ekonomisinde büyüme ve ihracatın seyri, 1980 yılına kadarki dönem, 1980-2001 dönemi ve 2001-2013 dönemi olmak üzere 3 alt dönem olarak incelenmektedir.

2.1 1980 ÖNCESİNDE BÜYÜME VE İHRACAT

Kurtuluş Savaşı sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin izleyeceği ekonomi politikaların çerçevesi, 17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenmiştir. Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığı bir sırada toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde yeni Türkiye'nin iktisadi sorunları tartışılarak, Lozan'da devamı istenen kapitülasyonlar ve diğer imtiyazların kabul edilmeyeceği ifade edilmiştir. Ticaret, sanayi, işçi ve tarım temsilcilerinden oluşan 1135 delegenin katıldığı kongrede, dış ticaret alanında yapılması gerekenler şöyle ele alınmıştır:⁴⁸

- Gümrük işlemlerinin tekrar düzenlenmesi
- Hammaddesi yurtiçinde olan endüstri kollarının inşası
- Yabancı sermaye girişi ile ilgili koşulların belirlenmesi
- Sanayiye teşvik edici yasal düzenlemelerin yapılması
- Gümrük yardımıyla sanayinin dış ticaretten korunması

⁴⁷Murat Taşkın, **1923- 2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret Politikaları**, DTM., 2005.

⁴⁸Yalçın Acar, **Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar**, 3. Baskı, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1995, s. 24.

Bu kongre sonrasında Türkiye, Lozan anlaşmasını imzalayarak siyasi ve iktisadi bağımsızlığına kavuşmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerine rağmen cumhuriyetin ilk yıllarında dış ticaret hacminde artış gözlenmiştir. Bu dönemde 1930 yılı dışında her yıl dış ticaret açığı verilmiştir. 1923'ten itibaren bir yandan I. Dünya Savaşı sonrasında dünya ekonomisinin hızla toparlanmaya başlaması, öte yandan kurtuluş savaşından çıkan Türkiye'nin iktisadi canlanma dönemine girmesiyle, 1925 yılına kadar hem ihracatımız hem de ithalatımız artmıştır. Ancak 1926 yılından itibaren dünyadaki iktisadi bunalıma paralel olarak Türkiye'nin dış ticaret hacmi de daralmıştır.⁴⁹ 1923-1980 yılları arasında ihracatın gelişimi tablo 1'de gösterilmektedir. 1929 yılından sonra Türkiye'nin ekonomi ve dış ticaret politikalarında köklü değişikliklere gidilmiştir. 1930-1939 döneminde dünya ekonomisi büyük bir buhran içine sürüklenirken, Türkiye ekonomisi dışa kapanarak devlet eliyle sanayileşme hamlesi gerçekleştirmeye yönelmiştir. 1929 yılında başlayan büyük buhranın hammadde fiyatlarını sanayi fiyatlarından daha fazla düşürmesi ve sermaye hareketlerinin azalması, Türkiye'nin de dış ticareti denetleyen ve korumacı yeni bir yapıya geçmesini gerekli kılmıştır.⁵⁰

1930-1939 döneminde Türkiye'nin liberal ekonomi uygulamalarından devletçi politikalara yönelmesinin birçok nedeni vardır. İçsel nedenleri arasında; Türkiye'de 1930'lara gelindiğinde özel girişime dayalı sanayileşmenin beklenen ölçüde gelişmemiş olması, sanayi yatırımlarının yetersiz olması, kişi başına gelirdeki düşüklük, altyapıdaki yetersizlikler, sermaye yetersizliği, kalifiye eleman ve girişimci eksikliği, yabancı sermayenin çekimserliği ve yeni gümrük rejiminin 1929 yılında yürürlüğe girişine kadar milli sanayinin dış rekabete karşı korunmaması gibi faktörler etkili olmuştur. Devletçiliğe geçişte etkili olan temel dışsal neden ise 1929 büyük buhranının pek çok ülkede fiyatların düşmesine, stokların artmasına, üretim kapasitelerinin gerilemesine ve büyük bir işsizliğe neden olmasıdır. Bu olumsuz gelişmeler karşısında, serbest piyasa mekanizmasına olan güven önemli

⁴⁹İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998, s. 17.

⁵⁰G. Müge Varol, "Cumhuriyetin 80. yılında 1923-2003 Türk Dış Ticaretinin Gelişmesinin Kısa Tarihçesi", **DTM Dış Ticaret Dergisi**, 2004.

ölçüde sarsılmış ve bunalımdan çıkış için hükümetlerin ekonomide daha etkin bir rol alması gerektiği fikri ağırlık kazanmıştır.⁵¹

1930-1939 döneminin iktisat politikalarının evriminde gözlenen başlıca geçiş dönemleri, yalnızca korumacı önlemlerle yetinilen 1930-1931 yılları, devletçi uygulamalara ani bir geçişi temsil eden 1932 yılı ve devletçiliğin rayına oturduğu 1933-1939 dönemidir.⁵² 1930-1939 döneminde ayrıca I. Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya konmuştur. Bu planının başlıca amaçlarını şöyledir:⁵³

- Hammaddeleri ülke içerisinde elde edilen veya elde edilmesi mümkün görülen sanayi kolları ele alınmıştır.
- Bu hammadde üretimi, büyük sermaye ve teknik bilgiyi gerektiren sanayiler olduklarından, kuruluşları devlete bırakılmıştır. Bu Türkiye sanayiine, tarım alanında da dengeli bir faaliyet zemini yaratacaktır.
- Kurulmasına karar verilen sanayilerin üretim kapasitesi ülke ihtiyaç ve bağımsızlığıyla orantılı olmalıdır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının başarılı olmasıyla, 1938-1943 döneminde gerçekleştirilmek üzere ikinci bir sanayi planı daha hazırlanmış ve 1936 yılında yayınlanmıştır. Bu planda özellikle ara mallarının ve yatırım mallarının üretimine odaklanılmıştır.⁵⁴ Ayrıca 1930'larda, devlet kapitalizmi aracılığıyla sanayi üretimini artırmak ve sanayinin yapısını farklılaştırmak için yeni bir iktisat politikası oluşturuldu. Sanayileşme politikasındaki bu değişikliğin yanında hükümetin dış ticaret politikasında da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Hükümet, dış ticaret politikası ile sanayileşme politikası arasında uyumluluğu sağlamak, kambiyo kontrolü, ikili ticaret anlaşmaları ve ithalat üzerindeki fiziki kısıtlamalar gibi yeni önlemlere başvurmuştur.⁵⁵

⁵¹Yalçın Acar, **Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar**, 3. Baskı, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1995, Bursa, s. 43.

⁵²Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908- 2002**, İmge Kitabevi, 7. Basım, Ankara, 2003, s. 67.

⁵³A. İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyet'inin Birinci Sanayi Planı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1972, s. 16.

⁵⁴Yalçın Acar, s. 48.

⁵⁵Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1994, s. 167.

Tablo 1: 1923-1980 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti (Bin \$)

(1000\$)	İhracat		İthalat		Dış Ticaret	Dış Ticaret	İhr. İth. Karş.
Yıllar	Değer	Değişim(%)	Değer	Değişim(%)	Dengesi	Hacmi	Oranı (%)
1923	50 790		86 872		- 36 082	137 662	58.5
1924	82 435	62.3	100 462	15.6	- 18 027	182 897	82.1
1925	102 700	24.6	128 953	28.4	- 26 253	231 653	79.6
1926	96 437	-6.1	121 411	-5.8	- 24 974	217 848	79.4
1927	80 749	-16.3	107 752	-11.3	- 27 003	188 501	74.9
1928	88 278	9.3	113 710	5.5	- 25 432	201 988	77.6
1929	74 827	-15.2	123 558	8.7	- 48 731	198 385	60.6
1930	71 380	-4.6	69 540	-43.7	1 840	140 920	102.6
1931	60 226	-15.6	59 935	-13.8	291	120 161	100.5
1932	47 972	-20.3	40 718	-32.1	7 254	88 690	117.8
1933	58 065	21.0	45 091	10.7	12 974	103 156	128.8
1934	73 007	25.7	68 761	52.5	4 246	141 768	106.2
1935	76 232	4.4	70 635	2.7	5 597	146 867	107.9
1936	93 670	22.9	73 619	4.2	20 051	167 289	127.2
1937	109 225	16.6	90 540	23.0	18 685	199 765	120.6
1938	115 019	5.3	118 899	31.3	- 3 880	233 918	96.7
1939	99 647	-13.4	92 498	-22.2	7 149	192 145	107.7
1940	80 904	-18.8	50 035	-45.9	30 869	130 939	161.7
1941	91 056	12.5	55 349	10.6	35 707	146 405	164.5
1942	126 115	38.5	112 879	103.9	13 236	238 994	111.7
1943	196 734	56.0	155 340	37.6	41 394	352 074	126.6
1944	177 952	-9.5	126 230	-18.7	51 722	304 182	141.0
1945	168 264	-5.4	96 969	-23.2	71 295	265 233	173.5
1946	214 580	27.5	118 889	22.6	95 691	333 469	180.5
1947	223 301	4.1	244 644	105.8	- 21 343	467 945	91.3
1948	196 799	-11.9	275 053	12.4	- 78 254	471 852	71.5
1949	247 825	25.9	290 220	5.5	- 42 395	538 045	85.4
1950	263 424	6.3	285 664	-1.6	- 22 240	549 088	92.2
1951	314 082	19.2	402 086	40.8	- 88 004	716 168	78.1
1952	362 914	15.5	555 920	38.3	- 193 006	918 834	65.3
1953	396 061	9.1	532 533	-4.2	- 136 472	928 594	74.4
1954	334 924	-15.4	478 359	-10.2	- 143 435	813 283	70.0
1955	313 346	-6.4	497 637	4.0	- 184 291	810 983	63.0
1956	304 990	-2.7	407 340	-18.1	- 102 350	712 330	74.9
1957	345 217	13.2	397 125	-2.5	- 51 908	742 342	86.9
1958	247 271	-28.4	315 098	-20.7	- 67 827	562 369	78.5
1959	353 799	43.1	469 982	49.2	- 116 183	823 781	75.3
1960	320 731	-9.3	468 186	-0.4	- 147 455	788 917	68.5
1961	346 740	8.1	507 205	8.3	- 160 465	853 945	68.4
1962	381 197	9.9	619 447	22.1	- 238 250	1 000 644	61.5
1963	368 087	-3.4	687 616	11.0	- 319 529	1 055 703	53.5
1964	410 771	11.6	537 229	-21.9	- 126 458	948 000	76.5
1965	463 738	12.9	571 953	6.5	- 108 215	1 035 691	81.1
1966	490 508	5.8	718 269	25.6	- 227 761	1 208 777	68.3
1967	522 334	6.5	684 669	-4.7	- 162 335	1 207 003	76.3
1968	496 419	-5.0	763 659	11.5	- 267 240	1 260 078	65.0
1969	536 834	8.1	801 236	4.9	- 264 403	1 338 070	67.0
1970	588 476	9.6	947 604	18.3	- 359 128	1 536 081	62.1
1971	676 602	15.0	1 170 840	23.6	- 494 239	1 847 442	57.8
1972	884 969	30.8	1 562 550	33.5	- 677 581	2 447 519	56.6
1973	1 317 083	48.8	2 086 216	33.5	- 769 133	3 403 299	63.1
1974	1 532 182	16.3	3 777 501	81.1	-2 245 319	5 309 683	40.6
1975	1 401 075	-8.6	4 738 558	25.4	-3 337 483	6 139 633	29.6
1976	1 960 214	39.9	5 128 647	8.2	-3 168 433	7 088 862	38.2
1977	1 753 026	-10.6	5 796 278	13.0	-4 043 252	7 549 304	30.2
1978	2 288 163	30.5	4 599 025	-20.7	-2 310 862	6 887 187	49.8
1979	2 261 195	-1.2	5 069 432	10.2	-2 808 236	7 330 627	44.6

Kaynak: TÜİK

Tablo 1’de 1923-1980 döneminde Türkiye’nin dış ticaretinin gelişimi görülmektedir. 1930’lu yıllarda hükümet dış ticareti sıkı bir şekilde denetlemiştir. 1929 tarihli yeni gümrük kanunu ve 1930 tarihli Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu hükümete ithalatı kısıtlama ve denetleme olanağı vermiştir. Dış ticaretin kontrolü ülkede uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikasına da uygun olmuştur. 1930’lu yıllarda uygulanan dış ticaret politikası şu ilkelere dayandırılabilir.⁵⁶

- Türkiye’nin müşterilerinden mal satın almak.
- Ülke içerisinde üretilen malların ithalatını yasaklamak.
- Diğer malların ithalatını ticaret anlaşmaları çerçevesinde serbest tutmak.
- Dış ticaret fazlası elde etmek.
- İhracat mallarını çeşitlendirmek ve kalitesini iyileştirmek.

1930-1939 döneminin başlarında ihracat ve ithalat değerlerinde önemli daralmalar olmuştur. Dış ticaret hacmi 1932’de en düşük seviyesine inmiş, sonra tekrar yükselmeye başlamış ve 1937 yılında ihracat 100 milyon \$ sınırını aşmıştır. 1940-1945 döneminde her yıl dış ticaret fazlası verilmiş, dış ticaret hacmi dönem içerisinde çok değişmemiş ve dış ticaretin GSMH içerisindeki payı ortalama %8 olmuştur. 1950-1960 döneminde her yıl dış ticaret açığı verilmiştir ve ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama %75 olmuştur. 1946-1953 döneminde hızlı bir büyüme süreci yaşanmıştır. Sabit fiyatlarla milli gelirdeki yıllık artış ortalaması, %10,2 olmuştur. Bu hızlı büyüme büyük oranda savaş yıllarını kapsayan altı yıllık bir gerilemenin telafisidir.⁵⁷ 1960-1979 döneminde her yıl dış ticaret açığı verilmiş, dönem başındaki dış ticaret hacmi dönem sonunda 9 kattan fazla artmıştır

Tablo 2 de 1923-1980 döneminde GSMH sektörel payları ve yıllık reel büyüme hızları görülmektedir. 1923-1930 dönemde Türkiye’nin ihracat yapısında en önemli payın tarım sektöründe olduğu görülmektedir. Tarımsal ürünlerin ihracat içerisindeki payı %85, madencilik sektörünün payı %4-5 ve sanayi ürünlerinin ihracat içerisindeki payı ise %10 civarında gerçekleşmiştir.⁵⁸

⁵⁶ Şahin, s. 72.

⁵⁷ Boratav, s. 101.

⁵⁸ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, Bursa, 2002, s. 44.

Tablo 2: 1923-1980 Döneminde GSMH Sektörel Payları ve Büyüme Hızları
(Sabit Fiyatlarla %)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler	GSMH Büyüme Hızı Reel (%)
1923	43.1	10.6	46.3	—
1924	47.8	8.5	43.7	14.9
1925	44.7	8.9	46.4	12.8
1926	49.9	8.7	41.5	18.2
1927	39.5	11.9	48.6	-12.8
1928	42.4	10.6	46.9	11
1929	49.8	9.1	41.2	21.6
1930	46.8	10	43.2	2.2
1931	49.2	10.5	40.3	8.7
1932	39.3	13.9	46.9	-10.7
1933	41.4	14.2	44.4	15.8
1934	40.1	15.3	44.6	6
1935	38.8	15.7	45.4	-3
1936	48.6	12.3	39.1	23.2
1937	46.2	13.4	40.4	1.5
1938	44.4	14.2	41.4	9.5
1939	43.2	15.5	41.4	6.9
1940	44.8	14.6	40.6	-4.9
1941	41.8	15.9	42.3	-10.3
1942	47.2	14.7	38.1	5.6
1943	45.8	16	38.2	-9.8
1944	43.1	15.9	41.1	-5.1
1945	39	15.6	45.4	-15.3
1946	45.5	14.9	39.5	31.9
1947	38.6	15.2	46.2	4.2
1948	44.3	12.8	42.8	—
1949	40.4	13.1	46.5	-5
1950	40.9	13.1	45.9	9.4
1951	43.4	11.9	44.6	12.8
1952	42.5	11.8	45.7	11.9
1953	41.5	12.7	45.8	11.2
1954	36.8	14.3	48.9	-3
1955	37.5	14.7	47.8	7.9
1956	38.2	15.6	46.2	3.2
1957	37.7	16	46.3	7.8
1958	39.3	16.2	44.4	4.5
1959	37.9	16.1	46	4.1
1960	37.5	15.7	46.8	3.4
1961	35	17.2	47.8	2
1962	34.6	16.7	48.7	6.2
1963	34.6	17.1	48.3	9.7
1964	33.1	18.2	48.6	4.1
1965	30.9	19.4	49.7	3.1
1966	30.5	19.9	49.6	12
1967	29.1	20.7	50.2	3.9
1968	33	17.1	49.8	—
1969	31.2	18.4	50.4	4.3
1970	30.7	17.5	51.8	4.4
1971	30.2	17.8	52	7
1972	27.9	18.1	54	9.2
1973	24.5	19.3	56.2	4.9
1974	25.2	20	54.8	3.3
1975	24.5	20.5	55	6.1
1976	24	20.5	55.5	9
1977	22.8	21.3	55.9	3
1978	23.1	21.6	55.3	1.2
1979	23.2	20.7	56.1	-0.5

Kaynak: TÜİK

1923-1930 döneminde Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı İtalya olmuş, onu ABD ve Almanya izlemiştir.⁵⁹ Bu 1923-1930 dönemindeki ortalama büyüme hızı, 1927 yılındaki -% 12,8 oranındaki daralmaya rağmen %10 düzeyinde olmuştur. Bu dönemde ortalama olarak tarım sektörünün, sanayi sektörünün ve hizmetler sektörünün GSMH içindeki payları sırasıyla % 45, % 10 ve % 45 olmuştur. 1929 dünya krizine rağmen, 1930-1939 döneminde Türkiye yıllık %6'ya yakın bir ortalama ile büyümüştür. 1938 yılı dışında dış ticaret açığı verilmemiştir. Bu dönemde ortalama olarak, milli gelir içerisinde tarımsal üretimin payı %40'a gerilemiş, sanayi sektörün payı ise %10'dan %15'e yükselmiştir.

II. Dünya Savaşı'na katılmamasına rağmen, Türkiye savaşın etkilerini hissetmiş ve devlet savaş ekonomisi tedbirleri almıştır. İktisat politikaları genelde mal darlıklarını ve fiyat artışlarını frenleme ve sosyal adaletsizlikleri giderme yönünde olmuştur. 1940 yılında çıkarılan Milli Koruma Kanunu bu uygulamaların bir sonucu olmuştur.⁶⁰ Alınan önlemlerden bir başkası ise 1942 yılında bir kereye mahsus olarak çıkartılan Varlık Vergisi'dir. Bu yasa ile amaçlanan sonuçlar şöyledir;⁶¹

- Enflasyonla mücadele için tedavülde para çekmek.
- Savaş dönemini istismar edip yüksek gelir elde edenlerden vergi almak.
- Devlet gelirlerini artırmak.

Bütçe açığı varlık vergisi yoluyla toplanan tasarruflarla kapatılamayınca, sıkı para politikası terkedilerek para basılmaya başlanmıştır. Böylece cumhuriyet döneminde ilk kez enflasyon süreciyle karşılaşmıştır.⁶² Bu yıllarda ihracattaki ve döviz rezervlerindeki artışa rağmen, tarım ve sanayi sektörlerindeki yetersiz üretim, milli geliri ve kişi başına düşen geliri önemli ölçüde azaltmıştır. 1930'lu yıllarda uygulanan politikalar sonucu ithalatın ve dolayısıyla da hammadde, ara malı ve yatırım malı şeklindeki üretim girdilerinin daralması, çalışan nüfusun önemli

⁵⁹ Şahin, s. 26.

⁶⁰ Oğuz Fırat ve Fırat Bayar, **Cumhuriyetin 80. Yılı Özel Sayısı**, Hazine Yayınları, Ankara, s. 11.

⁶¹ Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914- 2001)**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 113.

⁶² Tokgöz, s. 113.

bölümünün askere alınması sonucunda 1940-1945 dönemi, tüm üretken sektörlerin ve milli gelirin daraldığı yıllar olarak kabul edilmektedir.⁶³

Türkiye’de çok partili parlamenter sisteme geçiş yılı olan 1946, bir iktisadi dönüşümün de başlangıç yılı olmuştur. Çok partili sisteme geçiş ile birlikte başlayan liberal akım ile birlikte, ekonomide devlet müdahaleciliğinin belirli sınırlar içerisinde tutulması ve serbest bir ekonomi uygulanması yolundaki girişimler öne çıkmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında, özellikle ticari sermaye birikiminin artması ve bu kesimin iç ve dış etmenlerin de katkısıyla toplumsal ve iktisadi gelişmelerde ön plana çıkması dönüşümün belirleyici özelliği olmuştur. Bu dönemde tarım kesimi hızlı makineleşme, ürün fiyatlarının desteklenmesi ve yeni alanların üretime açılmasıyla büyük değişime uğramıştır. Bu sürecin başlıca sonuçları ise kırsal kesimin pazara açılması ve hızlı kentleşmedir. Sanayide, temel tüketim mallarının yerli bir şekilde üretimi özel kesimin de katılımıyla yeni bir ivme kazanmış ve dayanıklı tüketim mallarının üretimi özlemi başlamıştır. Böylece, ithalat yerine yerli üretim sürecinin birinci aşaması başlamıştır.⁶⁴ 1946 yılında gerçekleştirilen devalüasyon ile TL’nin değeri %553,6 oranında düşürülmüş, bir ABD \$’nın değeri 2,80 TL olarak sabitlenmiştir. Bu devalüasyonun nedeni, savaş sonrası uluslararası fiyatları düzenlemek ve uygulanan yeni ekonomi politikalarına uyum sağlayarak ihracatı artırmaktır.⁶⁵ Gene savaş sonrasında, dünya piyasasının ticaret ve ödemeler sisteminin ana kurallarının saptayan Bretton-Woods sistemine katılabilmek için Türkiye’de fiyat ve kambiyo kuru istikrarını sağlamak, devalüasyon kararının bir başka sebebidir.⁶⁶ Savaş sonrası ithal mallarına gereksinim arttığı bir dönemde yapılan bu devalüasyon, ihraç mallarının ucuz fiyatlarla satılmasına, bununla birlikte ithal mal girdisi kullanan sektörlerde maliyetlerin daha da artmasına yol açmıştır.⁶⁷ 1950’de çıkan Kore savaşıyla dünyada hammaddelere karşı talep artmış ve hammadde fiyatları yükselmiştir. Tarım ürünleri ve hammadde ihracatçısı olan Türkiye’nin ihraç ürünlerinin talebi artmış, dolayısıyla ihracatı da artmıştır.⁶⁸ 1946-

⁶³ Boratav, s. 86.

⁶⁴ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, s. 89.

⁶⁵ Neşe Çapraz, **Ekonomik Bunalmaların Dünya’da ve Türkiye’de Yansımaları**, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s. 135.

⁶⁶ Tezel, s. 185.

⁶⁷ Neşe Çapraz, s. 35.

⁶⁸ İlhan Uludağ ve Erişah Arıcan, **Türkiye Ekonomisi**, Der Yayınlar, İstanbul, s. 26.

1958 döneminde Türkiye yıllık %9,5 ortalamayla büyümüş, milli gelir içerisinde tarımsal ürünlerin payı %40,5, sanayi sektörün payı %14, hizmetler sektörünün payı ise %45,5 olmuştur. 1950-1960 dönemi boyunca muhalefetin de etkisiyle sürekli, iktidarın plansız uygulamalarının yarattığı gelişmelerden söz edilmiş; planlama konusu gündeme gelmiştir. 27 Mayıs 1960 tarihinde ordu ülke ekonomisine el koyduğunda ekonomi, 1958 bunalımından yeni çıkmıştır. 1950'lerin sonunda yaşanan mali ve dış ödemeler dengesizliklerinin yarattığı piyasa darlıkları iktisadi plan konusunu gündeme getirmiştir.⁶⁹1960'ta yeni bir anayasa hazırlanarak, uzun vadeli bir ekonomi planının yapılması çalışmalarına tekrar başlanmıştır. Bunun için öncelikle 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Ayrıca 1958 yılında alınan istikrar önlemleri, 27 Mayıs 1960'tan sonra daha sıkı uygulanmıştır. 1962 yılında, bir yıllık bir plan hazırlanmış ve planın başarılı olması üzerine, beş yıllık planlar hazırlanmaya başlanmıştır. Planlı kalkınmanın 15 yıllık hedeflerini şöyle özetlemek mümkündür:⁷⁰

- Yıllık olarak ortalama %7 büyüme oranına ulaşılması.
- İstihdam sorunlarının çözülmesi.
- Dış ödemeler dengesinin sağlanması.
- Tüm hedeflerin sosyal adalet ilkeleri çerçevesinde gerçekleştirilmesi.

Bu hedefler çerçevesinde ele alınan I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın yürürlüğe girmesiyle, ithal ikameci sanayileşmede yeni bir döneme girilmiştir. Bu planın öngördüğü dönem sonunda I. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde ekonomide şu gelişmeler olmuştur; sanayi için yıllık %12,3 gelişme hızı öngörülmüş, bu oran %10,6 olarak gerçekleşmiştir. Sanayideki büyüme hedefinin gerçekleşmemesi ile birlikte, dış finansman kaynaklarının hedeflenen ölçüde sağlanamaması ve tarım sektörünün gelişiminin büyük ölçüde hava koşullarına bağlı olması nedeniyle %7'lik büyüme hızına ulaşılammış, yılda ortalama %6,6 oranında büyüme gerçekleşmiş, ortalama enflasyon %5,2 olmuştur.⁷¹

⁶⁹ Oktay Yenal, **Cumhuriyetin İktisadi Tarihi**, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yayınları, Ankara, 2001, s. 121.

⁷⁰ İlhan Uludağ ve Erişah Arıcan, s. 31.

⁷¹ Tokgöz, s. 164.

1968-1972 yılları arasında uygulanan II. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ilk plandan farkı birçok kesime hitap etmesidir. Planda tarım, madencilik, imalat sanayi, inşaat, hizmetler ve kamu kesimi ayrı ayrı ele alınmıştır. Ayrıca plan ulusal ve uluslararası kesim olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu planın amacı, ekonomide hızlı ve sürekli bir gelişme sağlamaktır. Plandaki diğer temel hedefler ise şöyledir:⁷²

- Ekonomiye sanayi sektörü öncülük yapacaktır.
- Sanayi sektörünün yıllık büyüme hızı %12 olacak ve dönem sonunda sektörün milli gelirdeki payı %20,5 düzeyine çıkacaktır.
- Tarım sektörü ortalama %4,1 oranında büyüyecektir.
- Dış tasarrufların milli gelir içindeki payı 1967 yılında %2 iken bu pay 1972'de %1,7'ye düşürülecek ve dışa bağımlılık azaltılacaktır.
- Yatırım harcamaları 1967'de milli gelirin %19,9'u iken, 1972 sonunda bu oran %24,3'e çıkarılacaktır.
- Yurtiçi tasarrufların milli gelire oranı aynı yıllar için %17,9'dan %22,6'ya çıkartılacaktır.
- Ortalama olarak yıllık ithalatın %7,9, ihracatın %7,4 ve işçi dövizlerinin %5,5 oranında artacağı öngörüsüyle, 1972 yılı sonunda dış ticaret açığı 395 milyon \$, cari işlemler açığı ise 226 milyon \$ olacaktır.

II. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde, bir taraftan ithalatın yerini yerli üretim alırken, ara malları üretimi de önem kazanmıştır. Ayrıca vergi iadesi ve döviz tahsislerine öncelik tanınması gibi ihracat teşvikleri güçlendirilmiş, ihracat birlikleri kurulmuştur. III. Beş Yıllık kalkınma Planı 1973-1977 yıllarını kapsamakta ve 15 yıllık bir perspektifin üçüncü kısmını oluşturmaktadır. Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında 1963 yılında imzalanan ortaklık anlaşmasının 1973 yılında yürürlüğe girmesi ile birlikte gümrük indirimlerinin gerçekleşmesi ve geçen on yıllık dönem içerisinde ulaşılan sonuçlar ve karşılaşılan sorunlar, özellikle sanayide hedeflenen artış hızının gerçekleştirilememesi, belirli bir yapısal değişikliği zorunlu kılmıştır. Bu yüzden plan 15 yıllık bir perspektifle değil, yeniden hazırlanan ve 22 yılı kapsayan

⁷²Tokgöz, s. 168.

yeni bir stratejinin ilk dilimi olarak hazırlanmıştır. 1973-1995 yıllarını kapsayan bu yeni stratejiyle ulaşılmak istenen başlıca hedefler şöyledir:⁷³

- Milli gelirin yılda ortalama %9 civarında artması.
- Sanayinin milli gelir içindeki payının %23'ten %40'a çıkarılması, buna karşılık tarım kesiminin payının %28'den %10'a indirilmesi.
- Toplam işgücü içerisinde sanayi kesiminin payının %11'den %22'ye çıkartılması, tarım kesiminin payının ise %60'tan %20'ye düşürülmesi şeklindedir.

IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı ağır bir iktisadi ve siyasal bunalım döneminde bir yıl gecikmeyle, 1979'da uygulamaya konulmuştur. İktisadi bunalım dış ödeme güclüğü ve enflasyon gibi geleneksel göstergelere yansıyor, fakat önceki bunalımlardan daha ağır bir nitelik taşıyordu. Ham petrol fiyatlarının 1974 başında ve izleyen yıllarda sürekli olarak artması, Türkiye'nin derin iktisadi ilişkiler içerisinde bulunduğu ülkelerde stagflasyon yaşanması, kaçınılmaz olarak ülkenin dış ödemeler dengesini sarsmıştır. İthalat giderlerinin hızla artmasına karşılık ihracat yavaşlamıştır.⁷⁴

1963-1980 yılları arasında yapılan kalkınma planlarında, üç ana sektörü ele aldığımızda, birinci plan döneminde tarım sektörünün yatırımlar içindeki dağılımı %14'lerde olmasına rağmen bu oran diğer plan dönemlerinde %12'lere gerilemiştir. Buna rağmen sanayi sektörü birinci planda %20'lik bir paya sahipken diğer planlarda bu oran %28'lere çıkmıştır. Hizmetler sektörünün payı ise %50'ler seviyesinde seyretmiştir. Türkiye'de üçüncü büyük ve önemli istikrar kararları, 10 Ağustos 1970 tarihinde alınmıştır. 1970 yılına gelindiğinde, Türkiye'de dış ticaret açığı yeniden büyümüş, TL aşırı değerlenmiş ve işçi döviz girişleri azalmıştır. 1970 yılında %40 oranında devalüasyon ile 1\$ =15 TL olarak belirlenmiştir. 1970 yılında gerçekleşen devalüasyonun kısa vadedeki etkileri beş kategoride özetlenebilir:⁷⁵

- Toplam talep düzeyi veya artış oranını azaltmaya yönelik olarak yurtiçi makroekonomik politikalar yenilenmiştir.

⁷³Dış Ticaret Müsteşarlığı, **1923'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, 2005, Ankara.

⁷⁴Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, s. 152.

⁷⁵Sudi Apak, **Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları**, Anahtar Kitapları Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 135.

- Fiyatlar etkilenmiştir.
- Dış borçlanmanın artması, borçların ertelenmesi veya daha fazla dış yardım sağlanması yoluyla para arzında değişiklik yapılmıştır.
- Ticarete getirilen miktar kısıtlamalarının çoğunda değişiklik yapılmıştır.
- Devalüasyonun amaçlarıyla dolaylı olarak ilgili olan bazı önlemler alınmıştır.

Uygulanan iktisadi önlemler paketi devam eden dört yılda oldukça olumlu sonuçlar vermiş ve dış ticaret açığı daralmıştır. İşçi dövizlerin beklenenin ötesinde artması sonucu cari işlemler bilançosu 1972 yılında sadece 8 milyon \$ bir açık, 1973 yılında ise 484 milyon \$ fazla vermiştir. Türkiye devalüasyondan sonra dış ödemelerinde birkaç yıl kısmi bir rahatlama yaşamıştır. 1975'ten sonra dış ekonomik ilişkilerdeki gelişmeler Türkiye ekonomisinde daha önce geçirilen tecrübelerin ötesinde bir bunalıma yol açmıştır. 1973-1974 yıllarında petrol fiyatlarının dört kat yükselmesi, ithalatın 1973'deki 2 milyar \$ seviyesinden 1977'de 6 milyar \$ seviyesine çıkmasının en önemli nedeni olmuştur. Bu arada, dünyada ekonomik konjonktürün olumsuz seyretmesi ve TL'nin değerinin yeniden artması sonucu ihracat beş yılda sadece 400 milyon \$ yükseliş kaydetmiştir. İşçi dövizleri yine resmi döviz kurunun aşırı değerlenmesi nedeniyle, 1974'de ulaştığı 1,5 milyar dolarlık seviyeden 1 milyar dolar seviyesine inmiştir. Sonuçta ödemeler bilançosu açığı görülmedik boyutlarda artarak 1977'de 3,4 milyar \$'a ulaşmıştır.⁷⁶ İktisadi görünümün giderek bozulması üzerine, Nisan 1978 ve Mart 1979 tarihlerinde iki benzer istikrar paketi uygulamaya koymuştur. Bu paketlerin temel amacı cari işlemler açığını sürdürülebilir bir düzeyde tutmaktır. Diğer amaçlar ise, enflasyonun düşürülmesi ve KİT açıklarının kapatılmasıdır. Bu amaçlara ulaşmak için IMF ile varılan anlaşma sonucu yürürlüğe konulan başlıkça önlemler arasında; TL'nin ABD Doları karşısında 1978 yılında %23, 1979 yılında ise %28,6 oranında devalüe edilmesi, KİT ürünlerine büyük ölçüde zam yapılması, ithalatın daraltılması, ihracatın teşvik edilmesi, yatırım harcamalarının daraltılarak büyüme hacminin düşürülmesi, tarım ürünleri destekleme alımı kapsamının daraltılması sayılabilir.⁷⁷

⁷⁶Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, Bursa, 2002, s. 171.

⁷⁷ Savaş Erdoğan, **Türkiye'nin İhracat Yapısındaki Değişme ve Büyüme İlişkisi: Koentegrasyon ve Nedensellik Testi Uygulaması**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 2006, s. 48.

2.2. 1980- 2001 DÖNEMİNDE BÜYÜME ve İHRACAT

1980 yılı Türkiye ekonomisi ve dış ticaret politikasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye ekonomisinde yaşanmaya başlayan dış ödemeler ve enflasyon sorunlarının çözümü için 24 Ocak Kararları olarak bilinen ekonomik istikrar politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bu kararlar ile birlikte Türkiye, ithal ikameci büyüme stratejisini terk ederek, İDB stratejisini benimsemiştir. İDB stratejisi ile birlikte, ülke ekonomisinin atıl kapasitesi ihracata yönlendirilmiş, dış ticaret hacminde ve özellikle ihracatta önemli artışlar gerçekleştirmiştir.⁷⁸ 24 Ocak Kararlarının alınmasına neden olan ekonomik görünüm şöyle özetlenebilir:⁷⁹

- 1974'ten itibaren etkisini göstermeye başlayan asıl petrol şokları sonucu Türkiye'de ithalat maliyetleri önemli ölçüde artmıştır.
- Ekonominin ara ve yatırım malları ile büyük ölçüde ithalata bağlı olması, sanayi üretiminin iç piyasaya dönük yapısı, ihracat gücünün zayıflığı ve genellikle ekonominin döviz yaratma gücünün zayıflığı, 1974 sonrasında dolaylı- dolaysız petrol şoklarının büyük bir bölümünü ekonominin sırtına yüklemiştir.
- Ekonominin, döviz harcamadan işleyemeyecek durumda olmasına ek olarak enerji bağımlılığı döviz darlığını daha da artırmıştır.
- Döviz ve enerji darlığının yarattığı ara malı kıtlığı ve enerji yetersizliği üretimi büyük ölçüde aksatmış, atıl kapasiteye yol açmış ve üretim maliyetlerini yükseltmiş, arzı daraltmıştır.
- Arzdaki daralma ve maliyetlerdeki artışlar karşısında toplam nakdi talep yeteri kadar daralmamış, böylece % 100'ü aşan bir enflasyon dönemi yaşanmıştır.
- Döviz darlığı, girdi ithalatının zayıflaması, gübre, ilaç ve tarımsal üretim mallarının arzında sorunlar yaratarak tarımsal üretimi zora sokmuştur.

⁷⁸Erdoğan, s. 48.

⁷⁹Ahmet Kılıçbay, **Türk Ekonomisi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No:263, Ankara, 1992, s. 163

- Bunlara ek olarak iç olaylar, huzursuzluklar ve şiddet hareketleri iktisadi kararlara ve faaliyetlere olumsuz etki etmiş, uzun vadeli karar ve uygulamaları aksatmıştır.

24 Ocak Kararlarının temel amacı, Türkiye'nin 70'li yılların sonunda içinde bulunduğu iktisadi sorunları aşmak ve IMF, Dünya Bankası, OECD gibi uluslararası kuruluşların önerileri ile yapısal uyumu sağlayacak önlemler alarak, bu kuruluşlardan destek ve kredi sağlamaktır. Bu bağlamda, 24 Ocak istikrar önlemleri paketinin amaçları şöyledir:⁸⁰

- Enflasyonu düşürmek, fiyat istikrarını sağlamak ve devlet sektöründen kaynaklanan enflasyonist etkileri hafifletmek.
- Üretim çarkını harekete geçirmek, bunun için de döviz, enerji ve enerjiyle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olan diğer girdilerin arzını artırmak.
- Ekonominin döviz yaratma gücünü harekete geçirmek için ihracatı teşvik etmek ve öteki döviz kazandırıcı faaliyetleri güçlendirmek.
- Zorunlu ithalat dışında döviz harcamalarını asgari düzeye indirmek.
- Yeni tasarruf, faiz ve kambiyo politikalarını uygulamak.

24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları ve daha sonra alınan önlemler Türkiye Ekonomisini dışa açmayı ve dünya ekonomisi ile bütünleştirmeyi amaçlamıştır. 24 Ocak Kararları, uzun dönemli, kalıcı bir iktisadi gelişme programıdır. 24 Ocak Kararları sonucunda:⁸¹

- İhracat hızla artmış, ihracatta özellikle sanayi mallarının payı yükselmiştir.
- Gerçekçi döviz kuru, reel faiz ve liberal dış ticaret politikaları sonucunda ihracat 1980'de 2,9 Milyar \$'dan, 1983'te 5,9 milyar \$'a yükselmiştir.
- İhracat ve diğer döviz gelirlerindeki artış sonucunda ödemeler dengesi açıkları azalmış döviz darlığı azalmıştır.
- Yabancı sermaye girişi, işçi gelirleri ve turizm gelirleri artmıştır.

⁸⁰Kılıçbay, s. 164.

⁸¹Rıdvan Karluk, **Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, Beta Yayınları, 10. Basım, İstanbul, 2005, s. 409.

- 1981 liberalizasyonundan sonra ithalat hızla geliştiği için dış ticaret açığı artmıştır.
- Kısa dönemde yokluklar, kuyruklar ve karaborsa ortadan kalkmıştır.
- Uluslararası piyasalardan sağlanan yeni krediler ile dış finansman ihtiyacı karşılanmış ve ithalat artırılmıştır.
- Enerji sıkıntısı giderilmiş ve sanayide kapasite kullanım oranı artırılmıştır.
- Fiyatlar, özellikle kararların uygulandığı yıl olan 1980’de cumhuriyet tarihinde ilk defa üç haneli olmuştur. Fakat 1981’den sonra hızla düşmüştür.
- Faiz oranlarının artırılması, banka mevduatlarını artırmıştır.
- 1980 yılında GSMH’da gerileme olmuş, 1981 yılından sonra ekonomi yeniden büyümeye başlamıştır.
- KİT ürünlerine kısa aralıklarla zam yapılmış, KİT’lerin zararları kapatılmış ve dolayısıyla hazineye olan yükleri hafifletilmiştir.
- Tarımsal ürünleri destekleme fiyatları, enflasyon oranlarından daha düşük oranlarda artırılmıştır. Destekleme alımlarının kapsamı daraltılmıştır.

Sonuç olarak, 24 Ocak Kararları’nın içerdiği politikalar daha çok mal, para ve döviz piyasalarında fiyatları kısa zamanda gerçekçi düzeylere çekecek önlemler getirmiştir. Daha sonra izlenen politikalar ve alınan önlemlerle iktisadi yapının değişmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır.⁸² 1977’den itibaren yavaşlayan ve daha sonra gerileyen büyüme hızı, 1980 yılında alınan önlemler sonucunda 1981 yılından itibaren tekrar artma eğilimine girmiştir.

Tablo 3’te 1980-2001 dönemi sektörel GSMH payları görülmektedir. Türkiye’nin 1980-1989 döneminde ortalama büyüme hızı % 4 olmuş, 1987 yılındaki büyüme rakamı %10’a yaklaşmıştır. 1980’li yıllarda tarım sektörünün GSMH içindeki payı %20’lere gerilemiş, buna karşılık sanayi sektörünün payı ise %25’ler seviyesine yükselmiştir. Yine aynı dönem içerisinde hizmetler sektörünün payı ise %55’ler seviyesinde olmuştur.

⁸²H. Karakayalı, **Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi**, 2003, s. 189.

Tablo 3: 1980-2001 Döneminde GSMH Sektörel GSMH Payları ve Büyüme Hızları
(Sabit Fiyatlarla %)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler	GSMH Büyüme Hızı Reel (%)
1980	24.2	20.5	55.4	-2.8
1981	22.6	21.5	55.9	4.8
1982	22.7	21.9	55.4	3.1
1983	21.6	22.4	56	4.2
1984	20.3	23.1	56.6	7.1
1985	19.4	23.6	56.6	4.3
1986	18.8	25	56.2	6.8
1987	17.2	24.9	57.9	9.8
1988	18.3	25.1	56.7	1.4
1989	16.6	25.9	57.5	1.6
1990	16.8	26.4	56.8	9.4
1991	16.6	27	56.4	0.3
1992	16.2	26.9	56.9	6.4
1993	14.8	26.9	58.3	8.1
1994	15.7	27	57.3	-6.1
1995	14.8	28	57.2	8
1996	14.4	28	57.6	7.1
1997	13	28.6	58.4	8.3
1998	13.6	28.1	58.3	3.9
1999	13.7	28.4	57.9	-6.1
2000	13.4	28.3	58.3	6.1
2001	12.8	21.1	66.1	-9.4

Kaynak: TÜİK

1990'ların başında ABD'nin Körfez Savaşı'nı başlatması, Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Savaş ortamından etkilenen ve ihracatı büyüme yolunda tek yol olarak gören ülkeler için sorunlar ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte 1980'li yıllarda uygulanan kur politikalarından vazgeçilmesi sonucu TL'de meydana gelen aşırı değerlenme de ihracata sekte vurmuştur. Olumsuz gelişmeler bunlarla da sınırlı kalmamış, gelişmiş ülke ekonomilerinde yaşanan durgunluk da ihracatı olumsuz yönde etkilemiştir. 5 Nisan 1994 öncesi ekonomideki genel resme bakıldığında reel ekonomik sistemin istikrarlı, sağlam temellere oturtulamadığı, üretimde işletmelerin rekabet güçlerinin dünya standartlarına çıkartılamadığı, dış ticaret açıklarında olağanüstü artışın meydana geldiği ve buna bağlı olarak da istikrarlı bir büyümenin sağlanamadığı görülmektedir.⁸³

⁸³H. Alpayo, **IMF ve Türkiye İlişkileri**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2002, s. 120.

Türkiye ekonomisinde 1990 yılında %9,4 olan büyüme oranı 1993 yılında %8,1 olmuş ama kriz yılı olan 1994 yılında ise küçülme göstererek % -6,1 civarında gerçekleşmiştir. Sonraki yıl ise toparlanma gerçekleşmiş ve büyüme oranı %8'e çıkmıştır. 1994 krizi enflasyonun %120'leri bulmasına, %300'lere varan döviz kuru artışlarına ve %900'lere varan faizlere yol açmıştır. Bu ortamda, enflasyonu düşürmeye ve ekonomik istikrar sağlamaya yönelik olarak 5 Nisan 1994 kararları alınmıştır. Bu programla, bir taraftan ekonominin hızla istikrara kavuşturulması diğer taraftan da istikrarın sürekliliğini sağlayacak yapısal reformların gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu kararlar çerçevesinde uygulamaya konulan başlıca önlemler şöyledir:⁸⁴

- TL %39' oranında değer kaybına uğramıştır.
- TL'yi cazip hale getirebilmek için hazine bonosu, tahvil ve repo gelirlerinden alınan %5 oranında vergi kaldırılmıştır.
- Bankaların topladıkları para üzerinden devlete vermek zorunda oldukları munzam karşılıklar sıfırlanmıştır.
- Bankaların faiz oranlarındaki değişikliği iki gün önceden Merkez Bankası'na bildirme zorunluluğu kaldırılmıştır.
- Merkez Bankası'nın kur belirleme sistemi değiştirilmiş, kurlar serbest bırakılmıştır. 10 yıl aradan sonra ilk defa IMF ile destekleme düzenlemesi yapılmıştır.
- KİT ve tekel ürünleri büyük oranda zamlanmıştır.
- Hazinesin Merkez Bankası'ndan alacağı avansa sınırlandırma getirilmiştir.

Gümrük Birliği (GB), birliğe üye ülkeler arasında mal dolaşımının serbestleştirildiği ve üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulandığı bir sistem olup, iktisadi bütünleşmenin aşamalarından birisidir.

1996 yılı başından itibaren Türkiye, Avrupa Birliği (AB) ile GB anlaşmasını yürürlüğe koyduğu için AB'den yapılan ithalatta şu düzenlemeler yapılmıştır:

- Gümrük vergileri sıfırlanmıştır.
- Gümrük vergilerine eş etkili vergiler kaldırılmıştır.

⁸⁴Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi**, İstanbul, Beta Basım, 7. Baskı, 2003, s. 414.

- İthalat yasakları, kota gibi miktar kısıtlamalarını ve bunlara eş etkili tedbirler kaldırılmıştır.

Tablo 4: 1980-2001 Döneminde Türkiye’de İhracat, İthalat ve Dış Ticaret Açığı Miktarları ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (Milyon \$, %)

(1000\$)	İhracat		İthalat		Dış Ticaret	Dış Ticaret	İhr. İth. Karş.
Yıllar	Değer	Değişim(%)	Değer	Değişim(%)	Dengesi	Hacmi	Oranı (%)
1980	2 910 122	28.7	7 909 364	56.0	-4 999 242	10 819 486	36.8
1981	4 702 934	61.6	8 933 374	12.9	-4 230 439	13 636 308	52.6
1982	5 745 973	22.2	8 842 665	-1.0	-3 096 692	14 588 639	65.0
1983	5 727 834	-0.3	9 235 002	4.4	-3 507 168	14 962 836	62.0
1984	7 133 604	24.5	10 757 032	16.5	-3 623 429	17 890 636	66.3
1985	7 958 010	11.6	11 343 376	5.5	-3 385 367	19 301 386	70.2
1986	7 456 726	-6.3	11 104 771	-2.1	-3 648 046	18 561 497	67.1
1987	10 190 049	36.7	14 157 807	27.5	-3 967 757	24 347 856	72.0
1988	11 662 024	14.4	14 335 398	1.3	-2 673 374	25 997 422	81.4
1989	11 624 692	-0.3	15 792 143	10.2	-4 167 451	27 416 835	73.6
1990	12 959 288	11.5	22 302 126	41.2	-9 342 838	35 261 413	58.1
1991	13 593 462	4.9	21 047 014	-5.6	-7 453 552	34 640 476	64.6
1992	14 714 629	8.2	22 871 055	8.7	-8 156 426	37 585 684	64.3
1993	15 345 067	4.3	29 428 370	28.7	-14 083 303	44 773 436	52.1
1994	18 105 872	18.0	23 270 019	-20.9	-5 164 147	41 375 891	77.8
1995	21 637 041	19.5	35 709 011	53.5	-14 071 970	57 346 052	60.6
1996	23 224 465	7.3	43 626 642	22.2	-20 402 178	66 851 107	53.2
1997	26 261 072	13.1	48 558 721	11.3	-22 297 649	74 819 792	54.1
1998	26 973 952	2.7	45 921 392	-5.4	-18 947 440	72 895 344	58.7
1999	26 587 225	-1.4	40 671 272	-11.4	-14 084 047	67 258 497	65.4
2000	27 774 906	4.5	54 502 821	34.0	-26 727 914	82 277 727	51.0
2001	31 334 216	12.8	41 399 083	-24.0	-10 064 867	72 733 299	75.7

Kaynak: TÜİK

Tablo 4’te 1980-2001 döneminde Türkiye’nin dış ticaretinin gelişimi görülmektedir. 1 Ocak 1996 itibariyle GB’ye giren Türkiye’de 5 Nisan kararlarının da yarattığı etkiyle ihracat bir önceki yıla göre yaklaşık 3 milyar \$’lık bir artış göstermiştir. Ayrıca 1980’li yıllarla birlikte başlayan liberalleşme eğiliminde ihracatı artırmak için uygulanan mali teşviklere, GB’ye üyelikle birlikte sağlanan yeni teşviklerin ve vergi indirimlerinin de eklenmesi ihracatı olumlu etkilemiştir.⁸⁵

⁸⁵E. Arıcan, **Gelişmekte Olan Ülkelerde İstikrar Politikaları: Türkiye**, İstanbul, Derin Yayınları, 2002, s. 129.

2.3. 2002-2013 DÖNEMİNDE BÜYÜME ve İHRACAT

2001 yılı Şubat ayında yaşanan büyük kısa vadeli sermaye çıkışlarının ardından, ekonomide tekrar istikrar sağlamak için ‘Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’ hazırlanmış ve IMF ile yeni bir anlaşma imzalanmıştır. Bu çerçevede, 2001 yılında IMF’den 10,2 milyar \$ kaynak kullanılmıştır. Programın amacı, ekonomide sürdürülebilir bir gelişme ortamını sağlayarak verimliliği artırmak, dışa açık bir yaklaşımla piyasa koşullarında Türkiye’nin rekabet gücünü geliştirmek ve böylece ekonomide büyümeyi, yatırım ve istihdamı artırarak refah düzeyini kalıcı bir biçimde yükseltmek olarak açıklanmıştır.⁸⁶

Tablo 5: 2002-2013 Döneminde Türkiye’de İhracat, İthalat ve Dış Ticaret Açığı Miktarları ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (Milyon \$, %)

(1000\$)	İhracat		İthalat		Dış Ticaret	Dış Ticaret	İhr. İth. Karş.
Yıllar	Değer	Değişim(%)	Değer	Değişim(%)	Dengesi	Hacmi	Oran (%)
2002	36 059 089	15.1	51 553 797	24.5	-15 494 708	87 612 886	69.9
2003	47 252 836	31.0	69 339 692	34.5	-22 086 856	116 592 528	68.1
2004	63 167 153	33.7	97 539 766	40.7	-34 372 613	160 706 919	64.8
2005	73 476 408	16.3	116 774 151	19.7	-43 297 743	190 250 559	62.9
2006	85 534 676	16.4	139 576 174	19.5	-54 041 498	225 110 850	61.3
2007	107 271 750	25.4	170 062 715	21.8	-62 790 965	277 334 464	63.1
2008	132 027 196	23.1	201 963 574	18.8	-69 936 378	333 990 770	65.4
2009	102 142 613	-22.6	140 928 421	-30.2	-38 785 809	243 071 034	72.5
2010	113 883 219	11.5	185 544 332	31.7	- 71 661 113	299 427 551	61.4
2011	134 906 869	18.5	240 841 676	29.8	- 105 934 807	375 748 545	56.0
2012	152 461 737	13.0	236 545 141	-1.8	- 84 083 404	389 006 877	64.5
2013	151 802 637	-0.4	251 661 250	6.4	- 99 858 613	403 463 887	60.3

Kaynak: TÜİK

Tablo 5’te Türkiye’nin 2002- 2013 dönemindeki ihracatının görünümü verilmektedir. Türkiye’nin ihracat 2002 yılında 36 milyar \$ iken 2013 yılında yaklaşık 152 milyar \$ seviyesine ulaşmıştır. 2002’de Türkiye’nin ihracat yaptığı ülke sayısı 90 iken 2013 yılı itibariyle Türkiye 137 farklı ülkeye ihracat yapmaktadır. Türkiye’nin bu dönemdeki ihracat artışı, küresel ortalama yıllık ihracat artışından 6

⁸⁶Hazine Müsteşarlığı, **2001-2004 ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Dönemi**, 2004, Ankara, s. 33.

puan fazla, OECD ülkelerinin iki katından fazla ve Çin'den ise 4 puan az olarak gerçekleşmiştir. 2002-2013 dönemi içerisinde Türkiye'nin ihraç ürünleri sepeti de önemli ölçüde değişmiştir. Bu dönemin başında tekstil ürünleri ihracat sepetinde önemli yer tutarken tekstil sektörü önemini yitirmiş, dönemin ortalarına doğru otomotiv sektörü önem kazanmıştır. Dönemin sonuna doğru ise metal ürünleri, makineler ve daha az ölçüde olmak kaydıyla tarımsal besin endüstrisi ürünleri öne çıkmıştır. Ayrıca kimyasallar ve özellikle plastik ürünleri ihracatında da artış yaşanmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin ihracatı küresel olarak daha fazla rekabet edebilir duruma gelmiştir. 2002 yılında %0,55 olan Türkiye'nin küresel pazar payı, 2012 yılı sonu itibarıyla %0,82'ye yükselmiştir.⁸⁷

2000 yılında döviz kuruna dayalı istikrar programının etkisiyle TL'nin aşırı değerlenmesi €/ \$ paritesinin € aleyhine değer kaybı nedeniyle ihracat zayıf bir performans göstererek %4,5 oranında artmıştır. 2001 yılında ise yaşanan krizin ciddi bir iktisadi daralma yaratmasına rağmen TL'nin değer kaybı ve iç talepteki daralma, firmaları ihracata yönlendirmiş, ihracatın %12,8 oranında artmasına katkı sağlamıştır. Bu eğilimin 2002 yılında da devam etmesiyle ihracat 2002'de %15,1 artarak 36 milyar \$'a yükselmiştir. 2003 yılında üretimde görülen artışların devam etmesi ve iç talebin sınırlı kalmasıyla yüksek ihracat artışı elde edilmiştir. TL'nin değerlenmesine rağmen, üretim maliyetlerindeki gerileme nedeniyle ihracat artışı güçlü kalmaya devam etmiştir. 2004 yılında reel ücretlerin, verimlilik artışlarına göre geride kalması, birim iş gücü maliyetlerinin azalmaya devam etmesine neden olmuştur. Buna ek olarak, dünya ekonomisinin büyümeye devam etmesi ve ihracat fiyatlarındaki yükseliş ihracatı artırmıştır. Bu gelişmeler enerji fiyatlarındaki maliyeti artırıcı etkiyi sınırlamış ve böylece 2004 yılında ihracat 63 milyar \$'ın üzerine çıkmıştır. 2004 yılında en büyük ihracat artışı %57,2 ile otomotiv sanayiinden gelmiştir. 2005 yılında ihracat performansında yavaşlama gözlenmiştir. 2005'te toplam ihracatta önemli bir paya sahip olan tekstil ve hazır giyim sektörü, Çin ve Hindistan gibi Asya ülkelerinden kaynaklanan rekabet baskısının olumsuz etkisi nedeniyle toplam ihracat artışının altında bir büyüme sergilemiştir. Bununla birlikte TL'nin güçlü konumunu sürdürmesi ve artan dış rekabet baskısına rağmen, düşük

⁸⁷World Bank, **Trading Up to High Income - Turkey Country Economic Memorandum**, Report No. 82307-TR, 5 Mayıs 2014, s. i.

işgücü maliyetleri ve verimlilik artışlarının katkısıyla ihracat ılımlı seviyelerde artış kaydetmiştir.⁸⁸ 2003-2005 döneminde TL'deki değerlenmeye rağmen hızlı büyüme, dünya ticaretindeki canlılık, makine- teçhizat yatırımlarındaki ve işgücü verimliliğindeki artışın desteğiyle ihracat üstün bir performans göstererek 2002 yılındaki 36,1 milyar \$'lık düzeyinden %103,3 oranında artışla 73,4 milyar \$'a ulaşmıştır. Ayrıca bu dönemde €/ \$ paritesinin € lehine artması en büyük ihracat pazarımız olan AB'ye olan ihracatın \$ değerini yükselterek ihracat gelirlerini artırıcı etki yapmıştır. Bununla birlikte 2005 yılında ihracat artış hızının azaldığı görülmektedir. 2000-2005 döneminde dikkat çekici olan bir durum, tarım ve madencilik sektörlerindeki ihracat artışlarının sınırlı kalmasına karşın, imalat sanayiindeki ihracat artışlarının toplam ihracat artışına öncülük etmesi olmuştur.⁸⁹

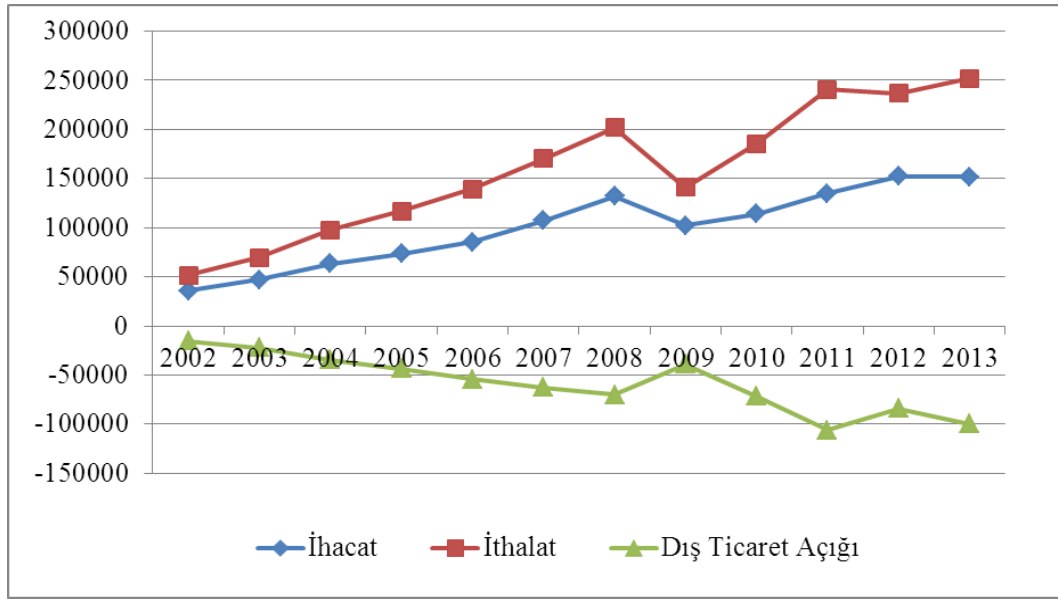
Türkiye'nin ihracatı 2008 yılında 132 milyar \$'dan 2009 yılında önemli bir düşüş göstererek 102 milyar \$'a düşmüştür. 2002-2007 döneminde kesintisiz ve hızlı bir büyüme sürecine girmiş olan Türkiye ekonomisi bu dönemde yıllık ortalama %6,8 oranında büyümüştür. Ancak, 2007 yılının Ağustos ayında ABD'de konut piyasasındaki çalkalanma ile başlayan finans krizi, 2008 yılı Eylül ayından itibaren küresel iktisadi krize dönüşerek, gelişmiş ülkeleri ve Türkiye'nin içinde olduğu gelişmekte olan ekonomileri olumsuz yönde etkilemiştir. Gelişmekte olan ülkelerin ABD'de başlayan ve Avrupa ülkelerine yayılan küresel krizden etkilenme derecesi küresel ekonomiyle bütünleşme derecesine bağlı olmuştur. Bu noktada Türkiye ekonomisi, TL'ye konvertibilite getirmesi ve sermaye hareketlerini bütünüyle serbest bırakmasıyla dünyanın en serbest kambiyo rejimlerinden birisine sahiptir. Bu durum Türkiye'yi krizden çok etkilenen ülkeler arasına sokmuştur. Türkiye'de düşen uluslararası talebe bağlı olarak, ihracat da 2008 yılının Ekim ayından itibaren gerileme sürecine girmiştir.⁹⁰

⁸⁸Z. Yükseler ve E. Türkan, “Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar”, İstanbul: TÜSİAD- Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu, 2006, s. 23.

⁸⁹TCMB, **TCMB Yıllık Raporu**, Ankara, 2005, s. 45.

⁹⁰O. Morgil, “Küresel Kriz ve Türk Ekonomisine Etkileri”, **TİSK İşveren Dergisi**, 2008, Kasım, s. 13.

Grafik 1: 2002-2013 Döneminde Türkiye’de İhracat, İthalat ve Dış Ticaret Açığı Miktarları
(Milyon \$)

Kaynak: TÜİK

Grafik 1’de ve Türkiye’nin 2002-2013 dönemi ile ilgili dış ticaretin görünümü verilmiştir. Türkiye 2013 sonu itibariyle yaklaşık 152 milyar \$ ihracat, 252 milyar \$ İthalat gerçekleştirmiş, 100 milyar \$ dış ticaret açığı vermiştir. Tablo 5’te görüldüğü üzere, ihracatın ithalatı karşılama oranı 2001 ve 2008 krizlerini takip eden yıllarda %70’lere çıkmakla birlikte 2002-2013 döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama %64 olmuştur. Türkiye ihracatının GSYİH’ye oranı 1998-2000 döneminde %20’de iken bu oran 2009-2011 döneminde ortalama %23’e çıkmıştır. %3’lük bu artış Rusya dışında Türkiye’ye benzeyen birçok ülkeden daha az gerçekleşmiştir. Aynı dönemde bu oran yeni AB üyesi 12 ülkede %10 oranında artmış, Hindistan’da %11 oranında artmış, Çin’de %9 oranında artmıştır.⁹¹ Son 10 yılda Türkiye ihracat pazarlarını büyük ölçüde çeşitlendirmiştir. Türkiye’nin en büyük ticaret ortağı AB olarak kalırken, Türk ürünleri diğer birçok pazara giriş yapmıştır. Türkiye BRICS ülkelerine kıyasla 1999’da en yüksek ikinci Pazar yoğunluğuna sahip ülke iken, 10 yıl içerisinde en fazla çeşitlendirilmiş pazara sahip ülkelerden birisi haline gelmiştir.⁹² 2000-2010 dönemi içerisinde Türkiye’nin AB

⁹¹World Bank, **Trading Up to High Income- Turkey Country Economic Memorandum**, Report No. 82307-TR, 5 Mayıs 2014, s. ii.

⁹²World Bank, a.g.e., s. 8.

bölgesine yaptığı ihracatın payı %59'dan %48'e düşmüş, MENA bölgesine yaptığı ihracatın payı %16,7'den %25,1'e çıkmış, Asya bölgesine yaptığı ihracat ise %6,5'ten %9,4'e çıkmıştır. ABD'ye yapılan ihracatın payı ise azalarak %3,3'e düşmüştür.⁹³ 2002-2008 döneminde ortalama %22,5 oranında artan ihracat, 2009'da %23 oranında düşmüştür. 2008-2013 döneminde gerçekleşen ortalama ihracat artışı %3,8'e gerilemiştir. 2013 yılında neredeyse hiç ihracat artışı gerçekleşmemiştir. 2002-2008 döneminde yıllık ortalama büyüme hızı %5,9 olurken, küresel finans krizi sonrası 2009-2013 döneminde, ortalama büyüme hızı %3,9 olmuştur.

Tablo 6: 2002-2013 Döneminde Türkiye'de Büyüme ve İhracat Artış Oranları

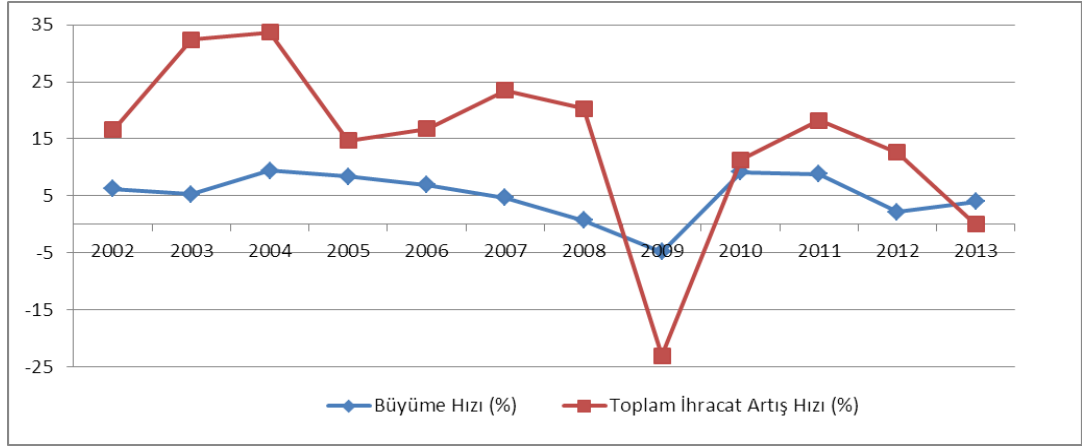
Yıllar	Büyüme Hızı	Toplam İhracat Artış Hızı
2002	6,2	16,6
2003	5,3	32,4
2004	9,4	33,7
2005	8,4	14,7
2006	6,9	16,8
2007	4,7	23,5
2008	0,7	20,3
2009	-4,8	-23
2010	9,2	11,3
2011	8,8	18,2
2012	2,2	12,6
2013	4	0

Kaynak: TÜİK

Grafik 2'de ve Tablo 6'da Türkiye'nin 2002-2013 dönemindeki ihracat ve büyüme performansları yüzdelerle değişimlerle yansıtılmaktadır. 2002-2008 döneminde ortalama %22,5 oranında artan ihracat, 2009'da %23 oranında düşmüştür. 2008-2013 döneminde gerçekleşen ortalama ihracat artışı %3,8'e gerilemiştir. 2013 yılında neredeyse hiç ihracat artışı gerçekleşmemiştir.

⁹³World Bank, a.g.e., s. 9.

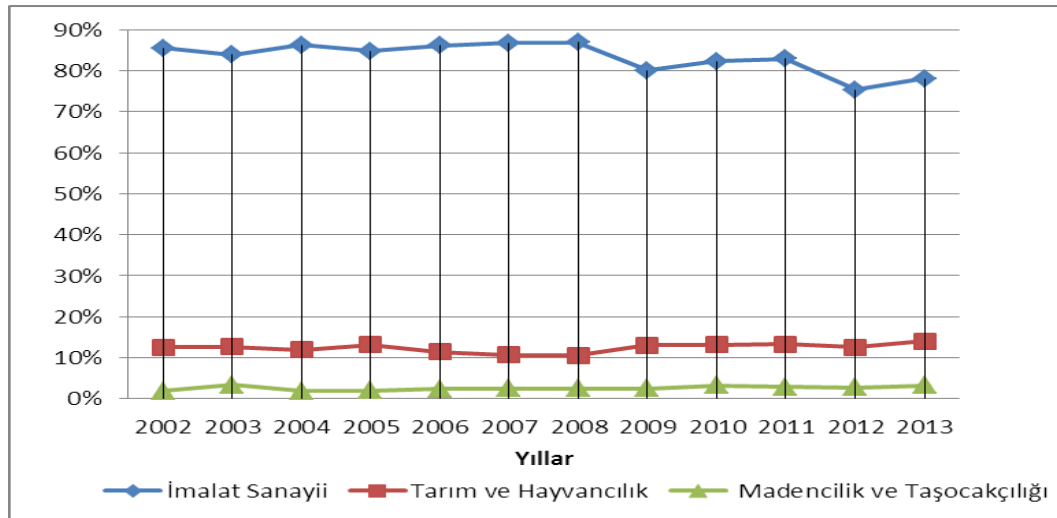
Grafik 2: 2002-2013 Döneminde Türkiye’de Büyüme ve İhracat Artış Oranları

Kaynak: TÜİK

Son on yılda Türkiye’nin ihracatının endüstriyel bileşenleri de önemli ölçüde değişmiştir. İhracatın %40’ını oluşturan giyim endüstrisinin payı dramatik bir şekilde azalarak yerini otomotiv, makine ve metal endüstrisine bırakmıştır. Bu yapısal dönüşüm 2007 yılı itibariyle yavaşlamıştır. Küresel kriz sonrası ihracat artışı araç ve ulaştırma ekipmanlarına daha az bağımlı, metal, makine, tekstil ve geleneksel olarak güçlü sektörlerin dışında kalan sektörlere daha çok bağımlı hale gelmiştir.⁹⁴

Grafik 3: 2002-2013 Dönemi Türkiye İhracatın Sektörel Dağılımı

Kaynak: TİM

⁹⁴ World Bank, a.g.e., s. 11.

Tablo 7 ve Grafik 3'te Türkiye'nin 2002-2013 dönemi ihracatının imalat sanayii, tarım ve madencilik ana sektörlerine göre dağılımı görülmektedir. Bu dönemde yıllık ortalama olarak Türkiye ihracatının %83,2'si imalat sanayii, %12,4'ü tarım ve ormancılık, %2,6'sı da madencilik ve taş ocakçılığı kaynaklı olarak gerçekleşmiştir. 2002-2008 döneminde yıllık ortalama büyüme hızı %5,9 olurken, küresel finans krizi sonrası 2009-2013 döneminde, ortalama büyüme hızı %3,9 olmuştur.

Tablo 7: 2002-2013 Dönemi Türkiye İhracatının Sektörel Dağılımı (%)

Yıllar	İmalat	Tarım	Madencilik
2002	85,50	12,60	1,90
2003	83,90	12,70	3,40
2004	86,30	11,90	1,90
2005	84,77	13,17	2,06
2006	86,18	11,39	2,43
2007	86,71	10,72	2,56
2008	86,81	10,63	2,56
2009	80,00	13,05	2,47
2010	82,26	13,23	3,22
2011	82,88	13,29	2,88
2012	75,31	12,62	2,75
2013	78,05	14,01	3,30

Kaynak: TİM

Tablo 8'de ve Grafik 4'te ise 2002-2013 döneminde Türkiye'de ana sektörler bazında ihracat artışları verilmiştir. İmalat sanayii 2001 krizi sonrası ile küresel finans krizi arasındaki 2002-2008 döneminde yıllık ortalama %23,3 oranında ihracat artışı gerçekleştirmiş, 2008-2013 döneminde ise yıllık ortalama %2,3 oranında ihracat artışı sağlayabilmiştir. Tarım sektörü ise her iki kriz yılını takip eden yılda ihracatını daraltmıştır. 2002-2008 döneminde yıllık ortalama %17,5 oranında ihracat artışı sağlayan tarım sektörü 2009-2013 döneminde yıllık ortalama %9,8 oranında ihracat artışı gerçekleştirebilmiştir.

Tablo 8: 2002-2013 Döneminde Ana Sektörlerin İhracat Artışları

Yıllar	İmalat (%)	Tarım (%)	Madencilik (%)
2002	20,6	-4,8	18,9
2003	32,4	33,6	27,6
2004	34,8	24,7	42,6
2005	12,7	27,4	26,3
2006	17,9	5,9	37,4
2007	24,2	16,3	30,5
2008	20,4	19,4	20
2009	-26,7	-2,3	-23,1
2010	15	13,4	45,9
2011	19,4	19,1	6
2012	2,6	7,2	8,3
2013	4,2	11,6	20,6

Kaynak: TİM

Madencilik sektörü ise 2002-2008 döneminde imalat sanayiinden daha parlak bir ihracat artışı performansı sergilemiş ve yıllık ortalama %29 oranında ihracat artışı gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte 2009'da küresel iktisadi daralmanın etkisiyle %23 oranında ihracat düşüşü sergilemiştir. 2009-2013 döneminde madencilik ve ihracatının yıllık ortalama artış hızı %11,5 oranında olmuştur.

Grafik 4: 2002- 2013 Dönemi Türkiye’de Ana Sektörlerin İhracat Artışları

Kaynak: TÜİK

2.4. DEĞERLENDİRME

Bu bölümde, cumhuriyetin kuruluşundan günümüze Türkiye ekonomisinde büyüme ve ihracatın seyri, 1980 yılına kadarki dönem, 1980-2001 dönemi ve 2001-2013 dönemi olmak üzere 3 alt dönemde incelenmiştir. Türkiye ekonomisi, kuruluşundan 1930'a kadar genellikle dış ticaret açığı vermiş, 1930'lu ve 1940'lı yıllarda genellikle dış ticaret fazlası vermiş, 1950'li yıllardan günümüze kadar ise sürekli dış ticaret açığı vermiştir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde baz etkisiyle ulaşılan yüksek büyüme oranları, sonraki dönemlerde iki haneli rakamların altına inmiş ve önceden seyrek olarak görülen negatif büyüme, sonraki dönemlerde sık görülmeye başlanmıştır.

Türkiye'de 1980 yılına kadar geçen dönemde genel olarak ithal ikameci bir sanayileşme stratejisi izlenirken, 1980 yılı sonrasında ihracata dayalı büyüme stratejisi izlenmeye başlanmıştır. İlk bölümde büyüme ve ihracat ilişkisine yönelik yapılan teorik açıklamalar, bu bölümde Türkiye'nin geçmişten günümüze uyguladığı ihracat ve büyüme politikalarıyla somutlaştırılmıştır. Bundan sonraki bölümde ise, ilk iki bölümdeki teorik ve olgusal değerlendirmeler uygulamalı çalışmalarla desteklenmektedir. İhracat, bileşimi ve büyüme ilişkisiyle ilgili uygulamalı çalışmalara, Türkiye için 1969-2013 dönemini kapsayan bir analizle katkı sağlanmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İHRACAT, BİLEŞENLERİ VE BÜYÜME HAKKINDAKİ ÇALIŞMALAR, MODELLEME ve AMPİRİK BULGULAR

Bu bölümde ilk olarak İDB, ihracatın bileşenleri ve büyüme ilişkisi alanlarındaki ulusal ve uluslararası ampirik yazın özetlenmektedir. Ardından İDB hipotezini, ihracatın bileşenleri kapsamında Türkiye özelinde test etmek amacıyla bir ekonomik modelleme yapılmakta, zaman serisi ekonometrisi araçları kullanılarak bulgular elde edilmektedir. Sonrasında ise elde edilen bulgular iktisadi açıdan değerlendirilmekte ve bu bulgular ışığında politika önerilerinde bulunmaktadır.

3.1. İHRACAT, BİLEŞENLERİ VE BÜYÜME HAKKINDAKİ ÇALIŞMALAR

Bu başlık altında öncelikle İDB hipotezine ilişkin ampirik yazın ulusal ve uluslararası olmak üzere iki kısımda özetlenmiştir. Sonrasında ihracatın bileşenleri ve büyüme ilişkisini araştıran ampirik yazın, gene ulusal ve uluslararası olmak üzere iki kısımda özetlenmiştir.

3.1.1 İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Hakkındaki Çalışmalar

İDB hipotezini sorgulayan ampirik çalışmalar 1970’li yıllar itibarıyla yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmaların ilk grubu kesit veri analizine dayalı iken, 1990’lı yıllar itibarıyla ülkeye özgü etkileri de dikkate alan zaman serisi analizine dayanan ve değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini de konu edinen çalışmalar artmıştır.⁹⁵ Çalışmaların çoğu İDB hipotezini desteklerken, hipotezi desteklemeyen çalışmalar da mevcuttur.

3.1.1.1. Diğer Ülkeler İçin Yapılan Çalışmalar

İDB hipotezini inceleyen ampirik çalışmaları yöntem açısından üç gruba ayırmak mümkündür. Bunlardan ilk grupta yer alanlar, İDB hipotezini test etmek için

⁹⁵Özçelebi ve Özcan, s. 3.

lkelerarası korelasyon katsayısını uygulayan çalışmalardır. İkinci gruptaki çalışmalar, yine ülke-kesit verilerinden elde edilen tahminlere dayalı olan tipik Basit En Küçük Kareler (OLS) yöntemi temelli çalışmalardır. nc gruptaki çalışmalar ise, ihracat ile büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için değişik zaman serisi yöntemlerini kullanan çalışmalardır.⁹⁶

Tablo 9’da zelebi ve zcan’ın çalışmalarında tablolaştırdığı uluslararası yazından seçilmiş çalışmaların bulguları zet halinde sunulmaktadır.

Tablo 9: İDB Hipotezi İle İlgili Uluslararası Yazındaki Ampirik alışmalar

Çalışma	Dönem Aralığı	lke örneklemini	Kullanılan Teknik	Ulaşılan Sonuç
Feder (1983)	1964- 1973	Yarı Sanayileşmiş, Az Gelişmiş lkeler	Kesit Veri Analizi	İHDB Geçerli
Ram (1985)	1960-70 ve 1970-77	73 A.G..	Kesit Veri Analizi	İHDB Geçerli
Balassa (1985)	1973- 78	43 G.O..	Kesit Veri Analizi	İHDB Geçerli
Chow (1987)	1960- 70’ler	8 Yeni Sanayileşmiş lke	Sims Nedensellik Testi	çoğu lke İcin Hem İHDB, hem BDİH Geçerli
Marin (1992)	1960(1)-1987(2)	Almanya, Japonya ve Birleşik Krallık	Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	İHDB Geçerli
Henriques ve Sadorsky (1996)	1870- 1991	Kanada	VAR Modeli	BDİH Geçerli
Shan ve Tian (1998)	1990(1)-1996(12)	şangay	Toda ve Yamamoto Nedensellik	BDİH Geçerli
Adjaye ve Chakraborty (1999)	1960- 1994 1973- 1993 1969- 1993	Hindistan, Nijerya, Fiji ve Papua Yeni Gine	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	Sadece İki lke İcin İHDB Geçerli
Lawrence ve Weinstein (1999)	1964- 1973	Japonya	Regresyon Analizi	İTDB Desteklenmiş
Afxentiou ve Serletis (2000)	1970- 1993	50 G.O..	Engle- Granger Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	İHDB Geçerli Değil
Smith (2001)	1950- 1997	Kosta Rika	Johansen ve Engle- Granger Eşbütünleşme	İHDB Geçerli
Hatemi-J (2002)	1960- 1999	Japonya	Granger Nedensellik	İHDB ve BDİH Geçerli
Awokuse (2003)	1961:1- 2000:4	Kanada	ECM, Toda ve Yamamoto Nedensellik	İHDB Geçerli
Abual- Foul (2004)	1976- 1997	rdun	VAR ve ECM	İHDB Geçerli
Karim (2005)	1972- 1999	Bangladeş	Granger nedensellik	İHDB Geçerli Değil
Mamun ve Nath (2005)	1976- 2003	Bangladeş	Engle- Granger Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	İHDB Geçerli

⁹⁶J, A. Hatemi ve M. Irandoust, “Time- Series Evidence for Balassa’s Export-led Growth Hypothesis”, **Journal of International Trade and Economic Development**, 2000, s. 355.

Mah (2005)	1979- 2001	Çin	Sınır Testi (ARDL) Eşbütünleşme Analizi	İHDB ve BDİH Geçerli
Chaudhary vd. (2009)	1973- 2002	Bangladeş	Toda ve Yamamoto Nedensellik	İHDB ve BDİH ile İTDB ve BDİT Geçerli
Sato ve Fukushima (2007)	1964- 2004	Kuzey Kore	Toda ve Yamamoto Nedensellik	Dönemin İlk Yarısında İTDB Geçerli
Ullah vd. (2009)	1970- 2008	Pakistan	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	İHDB Geçerli
Uddin ve Noman (2009)	1973(7)- 2006(8)	Bangladeş	Johansen Eşbütünleşme, ECM ve Granger Nedensellik	İHDB ve BDİH Geçerli
Herreias ve Orts (2010)	1964- 2004	Çin	Johansen Eşbütünleşme ve ECM	İHDB Geçerli
Lorde (2011)	1960- 2003	Meksika	Johansen Eşbütünleşme ve ECM	Uzun Dönemde BDİH Geçerli

Kaynak: Oğuzhan Özçelebi ve Burcu Özcan “İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye İçin Geçerli Mi?” **Yönetim ve Ekonomi**, 20- 1, Celal Bayar Üniversitesi İİBF, 2013, Manisa, s. 4.

Not: **İHDB** (İhracata Dayalı Büyüme), **İTDB** (İthalata Dayalı Büyüme), **BDİH** (Büyümeye Dayalı İhracat), **ECM** (Hata Düzeltme Modeli), **VAR** (Vektör Otoregresif Model) anlamına gelmektedir.

Tablo 9’da yer alan çalışmalar incelendiğinde elde edilen sonuçlar şöyle sınıflandırılabilir: Birinci grupta yer alanlar ihracattan büyümeye doğru bir ilişki tespit etmiştir. Bu gruba Feder, Ram ve Balassa’ya ait kesit veri çalışmaları ile Awokuse, Marin, Adjaye ve Chakraborty, Smith, Mamun ve Nath, Abual- Foul, Ullah ve diğerleri, Herrerias ve Orts’a ait zaman serisi çalışmaları örnek olarak verilebilir. İkinci grupta yer alan çalışmalar ise ilişkinin yönünün büyümeden ihracata doğru olduğunu ortaya koymuştur. İkinci gruba Shan ve Tian, Henriques ve Sadorsky ve Lorde’un çalışmaları örnek olarak verilebilir. Üçüncü grupta yer alan çalışmalar ise, ihracat ve büyüme arasında karşılıklı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu gruba Chow, Mah, Hatemi-J, Chaudhary vd. ile Uddin ve Noman’ın çalışmaları örnek olarak verilebilir. Dördüncü grup çalışmalar ise, ihracatla büyüme arasında bir ilişki tespit edememiştir. Örneğin, Afxentiou ve Serletis ile Karim Beşinci grupta yer alan, örneğin Lawrence ve Weinstein ile Sato ve Fukushima’nın çalışmaları, ithalata dayalı büyüme hipotezini destekleyici yönde kanıtlara ulaşmıştır.⁹⁷

⁹⁷ Özçelebi ve Özcan, s. 4.

3.1.1.2. Türkiye İçin Yapılan Çalışmalar

Türkiye’de 24 Ocak 1980 Kararları sonrası İDB stratejisi uygulanmaya başlanmıştır. Bu kararlar ile özel sektörün öncülük ettiği, uluslararası rekabet ortamına uygun, dinamik bir iktisadi yapı yaratmak için kambiyo rejimini önemli ölçüde serbestleştiren, ithalatta serbestleşmeyi artıran, ihracatı desteklemeye öncelik veren ve yabancı sermayeye kolaylıklar sağlayan politikalar uygulamaya çalışılmıştır.⁹⁸ Dolayısıyla, dış ticaretteki artış ve ihracat- büyüme ilişkisi 1980’li yıllardan sonra öne çıkmakta, 1990’lı yıllarla birlikte ivme kazanmaktadır. Bu nedenle, Türkiye’de İDB hipotezi ile ilgili yapılmış ampirik çalışmalar genellikle 1990 sonrasında gerçekleştirilmiştir.

İDB hipotezini ulusal yazında inceleyen çok sayıda çalışma vardır. Bu çalışmalar yıllık, üçer aylık ve aylık dönem verileri ele alınarak yapılmıştır. Çalışmaların sonuçlarında ise hipotezin geçerliği konusunda bir görüş birliğine varılamadığı görülmektedir. Bu görüş ayrılıklarının kullanılan ekonometrik yöntem, ele alınan dönem ve verilerin dönemsel özelliklerinden kaynaklanabileceği ifade edilmektedir. Tablo 10’da Özçelebi ve Özcan’ın çalışmalarında tablolastırdığı ulusal yazında İDB hipotezini inceleyen çalışmalar özetlenmektedir.

Tablo 10: İDB Hipotezi İle İlgili Ulusal Yazındaki Ampirik Çalışmalar

Çalışma	Dönem Aralığı	Kullanılan Teknik	Ulaşılan Sonuç
Bahmani- Oskooe ve Domaç (1995)	1923-1990	Johansen Eşbütünleşme ve ECM	İHDB ve BDİH Geçerli
Yiğidim ve Köse (1997)	1980-1996	Granger nedensellik	BDİH Geçerli (Değişkenlerin Logaritmik Farkları ile)
Tuncer (2002)	1980-2000	Toda ve Yamamoto Nedensellik	BDİH, İTDB ve BDİT Geçerli
Şimşek (2003)	1960-2002	Johansen Eşbütünleşme ve ECM ve Granger nedensellik, Etki- Tepki Analizi	BDİH Geçerli
Demirhan (2005)	1990(1)-2004(1)	Johansen Eşbütünleşme ve ECM ve Granger nedensellik	İHDB Geçerli
Karagöl ve Serel (2005)	1955-2002	Johansen Eşbütünleşme ve ECM ve Granger nedensellik	BDİH Geçerli
Erdoğan (2006)	1923-2004	Johansen Eşbütünleşme ve ECM ve Granger Nedensellik	İHDB ve BDİH Geçerli
Halıcıoğlu (2008)	1980-2005	Sınır Testi Eşbütünleşme Analizi ve Granger Nedensellik	İHDB Geçerli
Gerni vd. (2008)	1980-2006	Regresyon Analizi ve Granger nedensellik	İTDB Geçerli

⁹⁸F.R. Özbey, “Türk Sanayileşme Sürecinde Bütünleştirilmiş Strateji”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1, 2000, s. 81.

Bilgin ve Şahbaz (2009)	1987-2007	Johansen Eşbütünleşme, Granger ile Toda ve Yamamoto Nedensellik	İHDB Geçerli
İspir vd. (2010)	1989-2007	Markov Rejim Değişimleri	Daralma Döneminden Genişleme Dönemine Geçerken İHDB Geçerli
Taştan (2010)	1985:1 ve 2009:5	Spektral Analiz	İTDB ve BDİH Geçerli
Kotil ve Konur (2010)	1989-2007	Granger Nedensellik	İHDB Geçerli

Kaynak: Oğuzhan Özçelebi ve Burcu Özcan, “İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye İçin Geçerli Mi?” **Yönetim ve Ekonomi**, 20- 1, Celal Bayar Üniversitesi İİBF, 2013, Manisa, s. 5.

Not: **İHDB** (İhracata Dayalı Büyüme), **İTDB** (İthalata Dayalı Büyüme), **BDİH** (Büyümeye Dayalı İhracat), **ECM** (Hata Düzeltme Modeli), **VAR** (Vektör Otoregresif Model) anlamına gelmektedir.

Şimşek, 1960-2002 dönemi yıllık verileri ile İDB hipotezini Türkiye için test etmiştir. Çalışmada büyümeden ihracat artışına doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiş, ters yönlü bir nedensellik bulunamamıştır.⁹⁹ Tuncer, Türkiye için 1980-2000 yılları arasında çeyreklik verileri ile dış ticaret-büyüme ilişkisini incelemiştir. Çalışmada ithalat ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. İhracattan büyümeye doğru ise herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamış, fakat büyümeden ihracata doğru güçlü bir nedensellik ilişkisinin tespit edilmiştir.¹⁰⁰ Demirhan, 1990-2004 çeyreklik verileri ile Türkiye’de ihracat-büyüme ilişkisini araştırmıştır. Büyümeden ihracata doğru bir nedensellik bulunmuştur ve İDB hipotezinin bu dönemde Türkiye için desteklenmediği tespit edilmiştir.¹⁰¹ Karagöl ve Serel, 1955-2002 döneminde Türkiye’de ihracat-büyüme ilişkisini incelemiştir. İhracat ve büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiş, büyümeden ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuş ve İDB hipotezinin bu dönemde Türkiye için desteklenmediği tespit edilmiştir.¹⁰² Aktaş, Türkiye için ihracat, ithalat ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1996-2006 döneminin aylık verilerini kullandığı çalışmasının sonucunda uzun dönemde büyümeden

⁹⁹M. Şimşek, “İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Verileri İle Analizi, 1960-2002”, **D.E.Ü. İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 18, Sayı 2, 2003, s. 52.

¹⁰⁰İ. Tuncer, “Türkiye’de İhracat, İthalat ve Büyüme: Toda-Yamamoto Yöntemiyle Granger Nedensellik Analizleri (1980-2000)”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 9, Sayı 9, 2002, s. 104.

¹⁰¹E. Demirhan, “Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”, **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 60, Sayı 4, 2005, s. 85.

¹⁰²E. Karagöl ve A. Serel, “Türkiye’de İhracat ve GSMH Arasındaki İlişkinin Koentegrasyon Yöntemiyle İncelenmesi”, **İ.Ü. İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Cilt 50, 2005, s. 1037.

ihracata, büyümeden ithalata, ithalattan ihracata ve ihracattan ithalata doğru bir nedensellik ilişkisi tespit etmiş; fakat ithalat ve ihracattan büyümeye doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi bulamamıştır. Böylece, İDB hipotezinin bu dönemde Türkiye için desteklenmediği tespit edilmiştir.¹⁰³ Bilgin ve Şahbaz, 1987-2007 yılları aylık verilerini kullanarak Türkiye için ihracat-büyüme ilişkisini araştırarak, İDB hipotezinin bu dönemde geçerli olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰⁴ Kösekahyaoğlu ve Şentürk, çalışmalarında İDB hipotezinin geçerliliğini Türkiye ve yedi ayrı gelişmekte olan ülke için test etmişlerdir. Çalışmada, yazında sıkça kullanılan yöntemlerden biri olan Granger nedensellik analizi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda Türkiye’de ihracattan ithalata doğru güçlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu çalışmada Türkiye için İDB hipotezinin desteklenmediği tespit edilmiştir.¹⁰⁵ Erdoğan ise çalışmasında 1923-2004 dönemi yıllık verileriyle Türkiye’de ihracat-büyüme ilişkisini incelemiştir. Çalışmada ihracattan büyümeye doğru nedenselliğin olmadığı, ithalattan ise büyümeye doğru bir nedenselliğin olduğuna dair bulgular elde edilmiştir. Böylece, İDB hipotezinin bu dönemde Türkiye için desteklenmediği tespit edilmiştir.¹⁰⁶ Kurt ve Berber, çalışmalarında VAR (Vektör Otoregresyon) analizini kullanarak, 1989-2003 dönemi çeyreklik verileriyle dışa açıklık-büyüme ilişkisini incelemişlerdir. Çalışmada büyüme ve ithalat arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi, ithalattan ihracata ve ihracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Böylece İDB hipotezin ilgili dönemde Türkiye için geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.¹⁰⁷ Karagöz ve Şen, çalışmalarında 1980-2004 dönemi üç aylık verileriyle ihracat-büyüme ilişkisini incelemek için Granger nedensellik testini kullanmışlardır. Çalışmada, uzun dönemde büyümeden ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir fakat, bunun tersi bir nedensellik

¹⁰³C. Aktaş, “Türkiye’nin İhracat, İthalat Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 18 Sayı 2, 2009, s. 44.

¹⁰⁴C. Bilgin ve A. Şahbaz, “Türkiye’de Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1, 2009, s. 188.

¹⁰⁵L. Kösekahyaoğlu ve C. Şentürk, “İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi: Türkiye ve Yeni Gelişen Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi S.B.E. Dergisi**, 2(4), 2006, s. 27.

¹⁰⁶S. Erdoğan, “Türkiye’nin İhracat Yapısındaki Değişme Ve Büyüme İlişkisi: Koentegrasyon Ve Nedensellik Testi Uygulaması”, **Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi**, 10(9), 2006, s. 38.

¹⁰⁷S. Kurt ve M. Berber, “Türkiye’de Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme”. **Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi**, 22, 2008, s. 69.

bulamamışlardır. İDB hipotezinin bu dönemde Türkiye için desteklenmediği tespit edilmiştir.¹⁰⁸ Yapraklı, çalışmasında Türkiye ekonomisi için, 1970-2005 dönemi yıllık verileri ile eşbütünleşme analizi ve hata düzeltme-geliştirilmiş Granger nedensellik test tekniklerini kullanarak İDB hipotezini destekleyen sonuçlara ulaşmıştır.¹⁰⁹ Saatçioğlu ve Karaca, 1950-2000 dönemi yıllık verilerini kullanarak yaptıkları çalışmalarında büyümeden ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Araştırmanın 1950-1980 dönemi için ihracat ile büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır, fakat 1981-2000 döneminde Türkiye için İDB hipotezini destekleyen sonuçlara varmışlardır.¹¹⁰ Bahmani-Oskooee ve Domaç, 1923-1990 dönemini kapsayan, eş bütünleşme ve hata düzeltme modelinin kullandıkları çalışmalarında, ihracat ile büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ve hata düzeltme modelinin de bu iki değişken arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisini ortaya koyduğunu tespit etmişlerdir. Böylece, İDB hipotezi bu dönemde Türkiye için desteklenmektedir.¹¹¹ Başka bir çalışmada ise Saraçoğlu, Türkiye’de 1923-1995 döneminde trend kırılmalarının meydana geldiği tarihlere dayanarak analiz yapmıştır. Saraçoğlu çalışmasının sonucunda İDB hipotezinin bu dönemde Türkiye için geçerli olduğu sonucuna varmaktadır.¹¹² Yiğidim ve Köse, 1980-1996 dönemini kapsayan ve Granger nedensellik testine dayalı analizlerinde, bu dönemde Türkiye’de İDB hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna varmışlardır.¹¹³ Hatemi ve Irandoust, 1960-1997 dönemi için Türkiye’nin de içinde bulunduğu beş ekonomiye Toda ve Yamamoto yöntemini uygulamışlardır ve bu dönemde Türkiye’de İDB hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna varmışlardır.¹¹⁴

¹⁰⁸ M. Karagöz ve A. Şen, “Exports and Economic Growth of Turkey: Cointegration and Error-Correction Analysis”, **Elektronik SBE Dergisi**, Cilt 4, Sayı 13, 2005, s. 13.

¹⁰⁹ S. Yapraklı, “İhracat ile ekonomik büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt 34, Haziran, 2007, s. 108.

¹¹⁰ C. Saatçioğlu ve O. Karaca, “Türkiye’de İhracat İle Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1980 Dönüşümünün Etkisi”, **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İ.İ.E. Dergisi**, Cilt 15, Sayı 49, 2004, s. 38.

¹¹¹ M. Bahmani- Oskooee ve I. Domaç, “Export Growth and Economic Growth in Turkey: Evidence from Cointegration Analysis”, **METU Studies in Development**, Sayı 22, 1995, s. 67.

¹¹² B. Saraçoğlu, “İhracat Önderliğinde Büyüme Politikası ve Türkiye İhracatında Beklenen Yapısal Değişiklikler”, **İktisat, İşletme ve Finans**, 1997, Ağustos, s. 32.

¹¹³ A. Yiğidim ve N. Köse, “İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, İthalatın Rolü: Türkiye Örneği (1980- 1996)”, **Ekonomik Yaklaşım**, Sayı 8, 1997, s. 71.

¹¹⁴ A. Hatemi- J ve M. Irandoust, “Time-Series Evidence for Balassa’s Export-led Growth Hypothesis”, **The Journal of International Trade & Economic Development**, Cilt 9, Sayı 3, 2000, s. 355.

3.1.2. İhracatın Bileşenleri ve Büyüme İlişkisi Hakkındaki Çalışmalar

İhracatın büyüme ile ilişkisinin incelenmesinin yanında, ihracatın bileşenlerinin büyümeye ne ölçüde etki ettiği sorusu da bir araştırma alanıdır. İmalat, tarım ve ormancılık, balıkçılık, madencilik ve taş ocaklığı toplam ihracatı oluşturan ana sektörlerdir. Türkiye ve diğer ülkeler için yapılan çalışmalarda, ihracatın bileşenlerinden hangilerinin ihracatındaki artışların büyümeye ne ölçüde etki ettiğini araştıran birçok çalışma vardır.

3.1.2.1. Diğer Ülkeler İçin Yapılan Çalışmalar

İhracatın bileşenleri ve büyüme ilişkisi hakkında dünya yazını alt başlığında, uluslararası yazında ihracatın bileşenleri ile büyümeyi ilişkilendiren çalışmalar, bulguları ile özetlenmektedir. Giles ve diğerleri, Yeni Zelanda için yaptıkları çalışmada metal ve metal ürünlerinin, ayrıca daha az olmakla birlikte canlı hayvan ve et ürünlerinin ihracatının büyümeyi görece daha fazla desteklediğini tespit etmişlerdir. Ukpolo, düşük gelirli bazı Afrika ülkelerinde 1969-1988 dönemi için ihracatın bileşenleri ve büyüme ilişkisini incelemiş, büyüme ile petrol-dışı ihracat miktarı arasında bir nedensellik tespit etmiştir. Bununla birlikte bu çalışmada, imalat sanayi ihracatının büyümeyi olumlu etkilediğine dair güçlü bulgular elde edilememiştir.¹¹⁵ Ghatak ve Whitely, çalışmalarında İDB hipotezini test ederken toplam ihracatın değil de bileşenlerinin büyümeye etkisinin incelenmesinin önemini analiz etmiştir. Belli ihracat kategorileri ile ilgili İDB hipotezini destekleyen kanıtlar olsa bile, bu durum toplam ihracat seviyesinde analiz yapıldığında görülemeyip yanıltıcı sonuçlara yol açabilmektedir.¹¹⁶ Ghatak, Milner ve Utkulu, çalışmalarında 1966-1990 dönemi yıllık verileriyle Malezya için ihracatın bileşenleri ile büyüme ilişkisini araştırmışlardır. Çalışmada reel ihracat; petrol ihracatı, imalat sanayii

¹¹⁵V. Ukpolo, "Export Composition and Growth of Selected Low Income African Countries: Evidence From Time- Series Data", **Applied Economics**, 1994, s. 448.

¹¹⁶S. Ghatak ve S. Whitely, "Price Export composition and Economic Growth: Cointegration and Causality Evidence for India", **Weltwirtschaftliches Archiv: Review of World Economics**, Cilt 133, Sayı 3, 1997, s. 540.

ihracatı ve petrol-dışı birincil ürünler ihracatı olarak ayrıştırılmış ve bunların milli gelir ile ihracat dışı milli gelire etkilerini incelenmiştir. Bu çalışmada toplam ihracat artışı, ihracat dışı milli gelir artışının Granger- nedeni olarak bulunmuştur. Bununla birlikte geleneksel (petrol-dışı birincil) ihracat ile milli gelir ve ihracat-dışı milli gelir arasında negatif nedensellik bulunmuştur. Çalışma sonuçlarına göre imalat sanayi ihracatının ise büyümeyi olumlu etkilediği tespit edilmiştir.¹¹⁷ Koh ve Mah'ın Kore'de 1970-2007 dönemi için ihracatın bileşenleri ve büyüme ilişkisini araştırdıkları çalışmalarında, Kore'de tekstil-dışı ihracatın tekstil ihracatına oranı arttıkça, daha yüksek büyüme oranlarına ulaşıldığı tespit edilmiştir.¹¹⁸ Mah, 1987-1996 dönemi Çin ekonomisi için yaptığı çalışmada, ihracatın bileşenleri ile büyüme arasında anlamlı bir ilişki olmadığını tespit etmiş, Çin'in imalat sanayii ihracatına yönelik olarak kaynakların yeniden dağıtımının yüksek büyümeyi sağlamak veya İDB'yi sağlamak için gerekli olmadığı tespitini yapmıştır.¹¹⁹ Greenaway ve diğerlerinin 69 ülke için 1975-1993 dönemini esas alan ihracatın bileşenleri ve büyüme ilişkisini incelediği çalışmasında, 1980-1990 dönemi boyunca yakıt, metal ve/ya tekstil ihracatında uzmanlaşan geliştirmekte olan ülkelere, yiyecek ve diğer birincil ürünler ve makinelerin ihracatında uzmanlaşan geliştirmekte olan ülkelere kıyasla İDB hipotezinin daha fazla geçerli olduğu tespit edilmiştir.¹²⁰ Chigusiwa ve diğerlerinin 1997-2006 döneminde Zimbabwe için yaptıkları çalışmada ihracat-büyüme ilişkisinin özellikle birincil ürünlerin ihracatında geçerli olduğu tespit edilmiştir.¹²¹ Cuaresma ve Wörz'ün 1981-1997 dönemi için 45 gelişmiş ve geliştirmekte olan ülke ekonomisini incelediği, 33 endüstriyi içerisine alan çalışmalarında teknoloji yoğun olup olmamalarına göre ayrıştırılmış ihracat türlerinin büyümeye etkilerinde önemli farklılıklar tespit edilmiştir.¹²²

¹¹⁷Subrata Ghatak, Chris Milner, ve Utku Utkulu, "Exports, Export Composition and Growth: Cointegration and Causality Evidence for Malaysia", **Applied Economics**, 29(2), 1997, s. 222.

¹¹⁸Koh, Sae Ran and Jai S. Mah, "The Effect of Export Composition on Economic Growth: The Case of Korea", **The Journal of Developing Areas**, Volume 47, Number 1, Spring 2013, s. 178.

¹¹⁹Mah, J. S., "Economic Growth, Exports and Export Composition in China", **Applied Economic Letters**, Vol. 14, No. 10, 2007, s. 752.

¹²⁰David Greenaway, W. Morgan ve Peter Wright. "Exports, Export Composition and Growth", **Journal of International Trade and Economic Development**, Cilt 8, No: 1, 1999, s. 49.

¹²¹L. Chigusiwa ve Diğerleri "Export- Led Growth Hypothesis in Zimbabwe: Does Export Composition Matter?" **International Journal of Economic Research**, Cilt 2, Sayı 4, 2011, s. 124.

¹²²Jesus- Crespo Cuaresma ve Julia Wörz, "On Export Composition and Growth", **Review of the World Economics**, Cilt 141, Sayı 1, 2005, s. 35.

3.1.1.2. Türkiye İçin Yapılan Çalışmalar

İhracatın bileşenleri ve büyüme ilişkisi hakkında Türkiye yazını alt başlığında, ihracatın bileşenleri ile büyümeyi ilişkilendiren ulusal çalışmalar, bulguları ile özetlenmiştir. Utkulu ve Seymen'in 1990-2003 dönemi için yaptıkları çalışmada Türkiye'nin en büyük ihracat ortağı olan AB-15 (birliğe son 12 üyenin dahil olmadığı AB) bölgesi karşısında görece avantajlı ve dezavantajlı olduğu sektörler tespit edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre 63 ürün grubundan 9'unda (sebze-meyve, şeker-şeker preparatları, bal, yağlı tohumlar ve yağlı meyveler; kauçuk ürünleri; tekstil iplikleri ve ilgili ürünler) görece rekabet avantajı vardır. Türkiye'nin görece en yüksek rekabetçi avantajı olan sektörler elbise ve elbise aksesuarları ile meyve-sebze sektörleridir. Bununla birlikte bu sektörlerin görece avantajlı seviyelerinin de zamanla düşeceği tespiti yapılmıştır.¹²³ Seymen'in Türkiye için 1980- 2008 dönemini ele aldığı çalışmasında, geliştirdiği ihracat mal bileşenleri endeksi ile yaptığı analiz, 1980 sonrası dönemde ar-ge yoğun endüstrilerin ihracat payının giderek arttığını ve ihracatın mal bileşenlerinin bu ürünler lehine değiştiğini göstermektedir. Çalışmaya göre 0,15'ler seviyesinden 0,45'ler seviyesine çıkan bu oran, hala çok düşük bulunmaktadır.¹²⁴ Şimşek, 1992- 2003 döneminde Türkiye'nin endüstri- içi ticaretini incelediği çalışmasında, Türkiye'nin ihracatının yarısından çoğunun düşük teknoloji-yoğun malların oluşturduğunu, diğer yarısının ise doğal kaynak yoğun mallar ve ileri teknoloji- yoğun mallar olduğunu tespit etmiştir. Düşük teknoloji- yoğun mallarda rekabet kalite ve markadan çok fiyat ile sağlanabilmektedir. Türkiye'nin bu ihracat yapısı, endüstri-içi ticarete de yansımakta ve genelde OECD ülkelerine, ithal ettiği malın kalitesinden daha düşükkaliteli mallar ihraç etmektedir.¹²⁵ Değer, Türkiye için 1980-2006 dönemini ele aldığı çalışmasında, GSYİH ile imalat sanayii ihracat payı arasında istatistiki açıdan anlamlı iki yönlü

¹²³Utku Utkulu ve Dilek Seymen, “Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Evidence for Turkey vis-à-vis the EU/15”, European Trade Study Group 6th Annual Conference, ETSG 2004, Nottingham, Eylül 2004, s.17.

¹²⁴ Dilek A. Seymen, **Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Rekabet Gücü**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 2009, s. 156.

¹²⁵ Nevzat Şimşek, **Türkiye'nin Endüstri-İçi Dış Ticaretinin Analizi**, Beta Yayınları, 1. Basım, İstanbul, Nisan 2008, s. 353.

nedensellik ilişkisinin varlığı saptamıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre, gerek çeşitlenme indeksinden gerekse yoğunlaşma indeksinden GSYİH değişkenine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı saptanmıştır, bu ise Türkiye ekonomisinin büyümesi açısından ürün çeşitliliğinin sağlandığı bir ihracat yapısının önemini ortaya koymaktadır.¹²⁶ 10. Kalkınma Planı, Cari Açık Özel İhtisas Komisyonu raporunda Türkiye imalat sanayii ihracatının 1999-2008 dönemi teknoloji yoğunluk oranları verilmektedir. Dönem içerisinde düşük teknoloji- yoğun ürünlerinin toplam imalat sanayii ihracatı içerisindeki payı hızla azalma eğilimindedir. Düşük teknoloji- yoğun ürünlerin ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı 1999 yılında yaklaşık %55 iken bu oran, 2008’de %28’e düşmüştür. 1999 yılında yaklaşık %20 olan, orta- yüksek ve orta- düşük teknoloji-yoğun ürünlerin payı ise 2008’de orta-yüksek için %31’e, orta-düşük için ise %38’e yükselmiştir. Raporda 1999-2008 döneminde, ihracat artışının temel olarak orta-yüksek ve orta-düşük teknoloji sektörlerinin ihracat artışından kaynaklandığı belirtilmektedir.¹²⁷ Züngün ve Dilber, Türkiye için 1980-2008 dönemini kapsayan çalışmasında, imalat sanayii ihracatı ile ihracat miktarı arasında çift yönlü Granger nedenselliği tespit etmiştir. ¹²⁸ Önder ve Hatırlı’nın, Türkiye için 1994-2009 dönemini ele aldığı çalışmasında, imalat sanayii ihracatında ortaya çıkan %1’lik bir artışın ekonomik büyümede %0,25’lik bir artışa, ekonomik büyümede yaşanan %1’lik bir artışın ise imalat sanayi ihracatında %0,23’lük bir artışa yol açtığı tespit edilmiştir.¹²⁹ Seymen ve Gümüştekin çalışmalarında, Türkiye’nin 2010 yılında AB ülkelerine yaptığı ihracatın %5’inin ileri teknoloji içeren ihracat malları olduğunu tespit etmişlerdir.¹³⁰ Keskin, 1980-1999 dönemini incelediği çalışmasında imalat ve

¹²⁶ M. K. Değer, “İhracatta ürün Çeşitliliği ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi (1980-2006)”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 2, 2010, s. 278.

¹²⁷ Kalkınma Bakanlığı. **10. Kalkınma Planı 2014-2018, Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Yayın No: KB: 2907 - ÖİK: 746, Ankara, 2014, s.53.

¹²⁸ Deniz Züngün, İlkay D.,” İhracata Dayalı Büyüme Modelinin İmalat Sanayii İhracatı Üzerindeki Etkisinin Saptanmasına İlişkin Bir Araştırma”, **Öneri Dergisi**, Cilt 9, Sayı 34, Temmuz 2010, s. 229.

¹²⁹ K. Önder ve Hatırlı, S. Adem, “Türkiye’de İmalat Sanayi İhracatı ve Büyüme İlişkisinin İktisadi Analizi”, **Journal of Yaşar University**, Cilt 9, Sayı 34, 2014, s. 5864.

¹³⁰ Dilek Seymen, Başak Gümüştekin, **R&D Intensive Goods Trade and Competitiveness of Turkey in The European Union Market**, , Discussion Paper 2012/24, Turkish Economic Association. s. 27.

madencilik sanayii ihracatı artışının büyümeyi olumlu etkilediğini, tarım sanayii ihracatı artışının ise büyümeyi olumsuz etkilediğini tespit etmiştir.¹³¹

3.2 VERİ SETİ, MODEL VE EKONOMETRİK YÖNTEM

Bu bölümde, önceki bölümlerde açıklanan teorik bilgiler bağlamında Türkiye’de 1969-2013 döneminde ihracatın bileşenleri ile büyüme arasındaki ilişki, imalat sanayi ürünleri ihracatı ve tarım ürünleri ihracatı kapsamında incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken ekonometrik zaman serileri analizinden yararlanılmıştır. Çalışmada sırasıyla, zaman serilerinde yapısal kırılmayı dikkate almayan Engle-Granger Eşbütünleşme Analizi, zaman serilerinde bir yapısal kırılmayı dikkate alan Gregory- Hansen Eşbütünleşme Analizi yapılmıştır. Birden fazla yapısal kırılmayı dikkate alan eşbütünleşme testleri çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

3.2.1 Veri Seti, Modelin Değişkenleri ve Model

Türkiye’de ihracatın bileşenlerinin büyümeye etkisini incelemek üzere 1969-2013 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. Çalışma için tarım ve ormancılık sanayii ihracatı (TARIM), imalat sanayii ihracatı (IMALAT), ihracat-dışı gayrisafi yurtiçi hasıla (NGSYIH) ve kontrol değişkeni olarak modele dahil ettiğimiz Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu (GSSO) verileri TÜİK’in veritabanından elde edilmiştir. Seriler ilgili deflatorlerle reel hale getirilmiştir ve birimleri TL’dir. İhracat- büyüme ilişkisi uzun dönemde ortaya çıkan bir ilişki olduğundan, verileri tespit ederken olabildiğince geçmişe gidilmeye çalışılmıştır. Fakat 1969 yılına kadar geriye gidildiğinde Türkiye’de beşeri sermaye ile ilgili yıllık veri setine ulaşılamadığı için modelde beşeri sermaye değişkeni kullanılamamıştır. Çalışmada ihracatın bileşenlerinin büyümeye etkilerini incelemek için iktisadi bir model oluşturulmuştur. Modelimizde bağımlı değişken NGSYIH iken, İMALAT, TARIM, ve kontrol değişkeni olarak modele dahil ettiğimiz GSSO verileri modelde bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Tablo 11’de, modeldeki değişkenler görülmektedir.

¹³¹ Nagehan Keskin, “Türkiye’de İhracatın Milli Gelir Üzerindeki Etkisi: 1980 Sonrası Dönem ve Uygulamalı Bir Araştırma”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir, 2001, s. 140.

Tablo 11: Modelde Kullanılan Veriler

NGSYIH	İhracat Dışı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Değeri
GSSO	Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu Değeri
TARIM	Tarım ve Ormancılık Sanayii İhracatı Değeri
IMALAT	İmalat Sanayii İhracatı Değeri

$$NGSYIH = f(IMALAT, TARIM, GSSO)$$

Çalışmada ihracat kapsamında sadece mal ihracatı dikkate alınmış olup hizmetler ihracatı çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Modelde ihracatı oluşturan ana sektörlerden diğer ikisi olan balıkçılık ve madencilik sektörlerinin dönem içerisindeki hacimleri, dolayısıyla ihracat-dışı büyümeye etkileri çok sınırlı olduğundan analize dahil edilmemiştir. Ayrıca turizm gelirleri de hizmetler ihracatı kapsamında değerlendirilerek analize dahil edilmemiştir. Bağımlı değişken olarak gayrisafi yurtiçi hasılayı değil de, ihracat-dışı gayri safi yurtiçi hasılanın tercih edilmesinin nedeni ise duplikasyonu önlemektir. Böylece zaten GSYİH'ya dahil olan toplam ihracatın çarpan etkisi ölçülmektedir. Grafik 5'te ve Grafik 6'da 1969-2013 dönemindeki tarım (AGRI), madencilik (MINE) ve imalat (INDU) sanayii ihracatı reel değerleri ve GSYİH (GDP), İhracat- Dışı GSYİH (NGDP) ve GSSO (GFIF) reel değerleri görülmektedir.

İhracatın bileşenleri ile ihracat-dışı büyüme arasındaki ilişkilerin matematiksel olarak belirlenmesinde ihracatın bileşenleri, emek ve sermaye gibi bir üretim faktörü olarak değerlendirilmekte ve basit bir üretim fonksiyonu kullanılmaktadır. Bu çalışmada Ram'ın geliştirdiği model benimsenmiştir.¹³² Modelin oluşturulması için öncelikle (1) no'lu denklemde belirtilen toplam üretim fonksiyonu oluşturulmuştur. (1) no'lu denklemde Y; İhracat-dışı toplam üretimi, $X_{İmalat}$; imalat sanayii ihracatını, $X_{Tarım}$; tarım sanayii ihracatını, K_{GSSO} ise Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumunu göstermektedir.

$$Y = f(X_{İmalat}, X_{Tarım}, K_{GSSO}) \quad (1)$$

¹³² Rati Ram, "Exports and Economic Growth: Some Additional Evidence", **Economic Development and Cultural Change**, Cilt. 33, Sayı 2, Ocak 1985, s. 417.

Bu denklemin toplam türevi alındığında (2) no'lu denkleme ulaşılmaktadır.

$$dY = \left(\frac{\partial Y}{\partial X}\right) dX_{\text{İmalat}} + \left(\frac{\partial Y}{\partial X}\right) dX_{\text{Tarım}} + \left(\frac{\partial Y}{\partial K}\right) dK_{\text{GSSO}} \quad (2)$$

(2) no'lu denklem Y'ye bölüldüğünde ise (3) no'lu denklem elde edilmektedir.

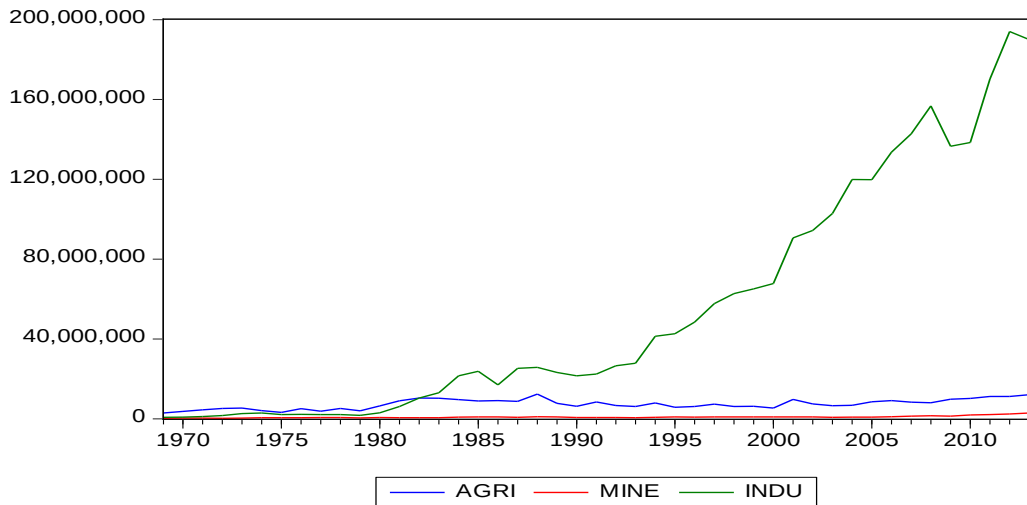
$$\frac{dy}{Y} = \frac{\partial Y/Y}{\partial X_{\text{İmalat}}/X_{\text{İmalat}}} \cdot \frac{dX_{\text{İmalat}}}{X_{\text{İmalat}}} + \frac{\partial Y/Y}{\partial X_{\text{Tarım}}/X_{\text{Tarım}}} \cdot \frac{dX_{\text{Tarım}}}{X_{\text{Tarım}}} + \frac{\partial Y/Y}{\partial K_{\text{GSSO}}/K_{\text{GSSO}}} \cdot \frac{dK_{\text{GSSO}}}{K_{\text{GSSO}}} \quad (3)$$

(3) no'lu denkleme sabit terimin de (β_0) ilave edilmesiyle (4) no'lu denklem oluşturulmaktadır.

$$\hat{Y}_t = \beta_0 + \beta_1 \cdot \hat{X}_{\text{İmalat}} + \beta_2 \cdot \hat{X}_{\text{Tarım}} + \beta_3 \cdot \hat{K}_{\text{GSSO}} \quad (4)$$

(4) no'lu denklemde Y_t ihracat-dışı GSMH artışını, $X_{\text{İmalat}}$ imalat sanayii ihracatı artış miktarını, $X_{\text{Tarım}}$; tarım sanayii ihracatı artış miktarını, K_{GSSO} ; GSSO artış miktarını ifade etmektedir. β_1 , β_2 , β_3 katsayıları ise sırasıyla imalat sanayi ihracatının, tarım sanayii ihracatının ve gayri safi sabit sermaye oluşumunun ihracat-dışı gayri safi yurtiçi hasıla artışını ne ölçüde etkilediğini gösteren katsayılardır.

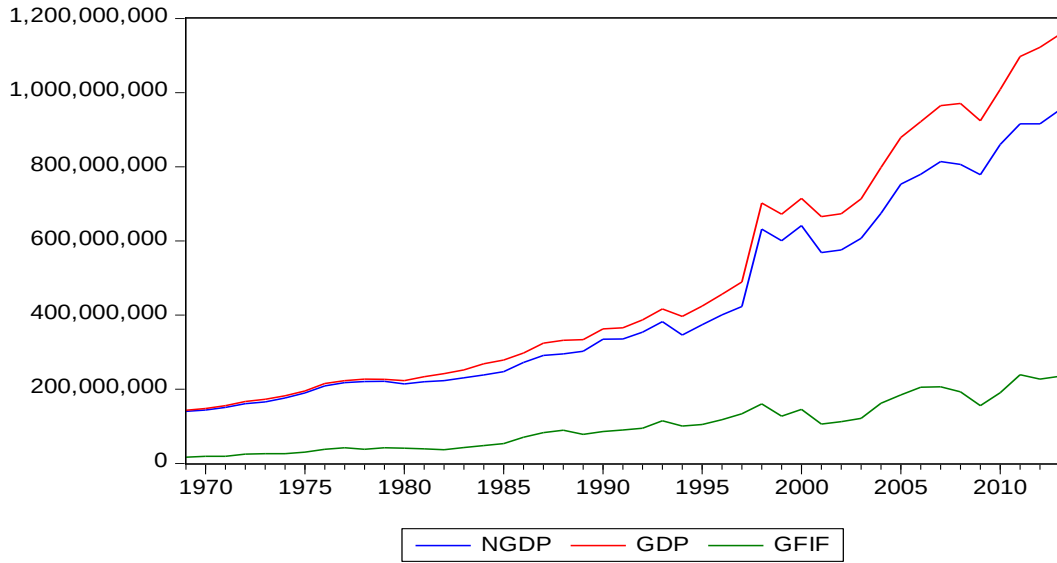
Grafik 5: 1969- 2013 Döneminin Tarım, Maden ve İmalat Sanayii İhracatı Değerleri (Reel, TL)

Kaynak: TÜİK ve Yazarın Hesaplamaları

Grafik 5'te 1969-2013 döneminin tarım, maden ve imalat sanayii ihracatı reel değerleri görülmektedir. Grafikten de görüldüğü gibi dönem içerisinde maden sanayii ihracatı reel değerleri, tarım sanayii ihracatı ve imalat sanayii ihracatı değerlerinden çok daha düşük seyretmektedir.

Grafik 6: 1969- 2013 Dönemi GSYİH, İhracat- Dışı GSYİH ve GSSO Değerleri
(Reel, TL)

Kaynak: TÜİK ve Yazarın Hesaplamaları

Grafik 6'da ise 1969- 2013 dönemi GSYİH, ihracat-dışı GSYİH ve GSSO reel değerleri görülmektedir. Çalışmamızda büyümenin bir belirleyicisi olarak GSSO'değişkeni kullanılmasının temel nedeni, pek çok benzer nitelikli çalışmada kontrol değişkeni olarak tercih edilmesidir.

3.2.2 Çalışmada Kullanılan Ekonometrik Zaman Serisi Analiz Yöntemleri

Çalışmada kullandığımız yapısal kırılmayı dikkate almayan ve dikkate alan ekonometrik zaman serisi yöntemlerini uygulamak için öncelikle serileri analize uygun hale getirmemiz gerekmektedir. İlk aşamada zaman serilerinin durağanlığını sınamak üzere birim kök testleri yapılmaktadır. Ardından eşbütünleşme analizi ve tahminleme aşamasına geçilmektedir.

3.2.2.1 Zaman Serilerinde Durağanlık

Zaman serileri analizlerinde sağlıklı sonuçlara ulaşabilmek için analizde kullanılan serilerin durağan olması, yani birim kök içermemesi gerekmektedir. Bir zaman serisinin ortalamasıyla varyansı zaman içerisinde değişmiyor ve iki dönem arasındaki ortak varyansı, bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı ise durağandır.¹³³ Zaman serisi analizlerinde değişkenlerin çoğunlukla trend içerdiği görülmektedir. İktisadi zaman serileri trend, konjonktürel hareketler, mevsimsel dalgalanmalar ve beklenmedik hareketlere bağlı olarak genelde durağan değildir. Birim kök içeren zaman serileri analizlerinden elde edilen t istatistiği ve diğer istatistikler, dolayısıyla regresyon sonuçları geçersiz olmaktadır.¹³⁴

3.2.2.2 Zaman Serilerinde Birim Kök Testleri ve Kırılmalar

İhracatın bileşenleri ile büyüme arasındaki ilişkiye yönelik ekonometrik analizin yapılabilmesi için öncelikle; imalat sanayii ihracatı, tarım ve ormancılık sanayii ihracatı, İhracat-dışı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu serilerinin durağanlığının sınanması gerekmektedir. Birim kök testleri, zaman serilerinin durağanlığının belirlenmesinde kullanılan bir yöntemdir ve bir zaman serisinin birim kök içermesi, o serinin durağan olmadığı anlamına gelmektedir.

Serilere, yapısal kırılmayı dikkate almayan Augmented (genişletilmiş) Dickey- Fuller (ADF), Philips-Perron (PP) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testleri, ardından tek yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews (ZA) birim kök testi uygulanmıştır. Öncelikle zaman serilerinde birim kökün varlığının test edilmesi amacıyla 1981 yılında Dickey ve Fuller tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey- Fuller Testi uygulanmıştır.¹³⁵ Bu test Dickey-Fuller (DF)

¹³³ D. Gujarati, **Temel Ekonometri**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 713.

¹³⁴ Utku Utkulu, “**Cointegration Analysis: An Introductory Survey with Applications to Turkey**”, 1. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, Kasım, 1993, s. 303.

¹³⁵ A. Dickey, David Fuller ve A. Wayne. “**Likelihood Ratio Statistics For Auto Regressive Time Series With A Unit Root**”, *Econometrica*, Cilt 49, Sayı 4 Haziran, 1981, s. 1057.

birim kök testinde yer alan bağımlı değişkene ait gecikmelerin, açıklayıcı değişken olarak modele dahil edilmesiyle yapılmaktadır.¹³⁶

ADF birim kök testinde Schwarz Bilgi kriteri kullanılarak gecikme uzunlukları seçilmiştir ve maksimum gecikme uzunluğu 9 olarak alınmıştır. Yapılan ADF birim kök testi sonucunda;

H_0 : birim kök vardır.

H_1 : birim kök yoktur.

t - ist < kritik değer H_0 red edilir.

Ekonometrik modelimizde kullandığımız tüm değişkenlere ait t istatistikleri McKinnon kritik değerinden büyükse birim kök vardır küçükse birim kök yoktur durağandır. Analizde hesaplanan test istatistikleri McKinnon kritik değerlerinden büyük olduğu için birim kök söz konusudur. Serilerin birinci farkları alındığında durağanlık sağlanmaktadır. Değişkenlerin durağanlığının sağlandığı gecikme sayıları ve bu gecikmelere ilişkin anlamlılık düzeyleri * işaretiyle gösterilmektedir.

DF birim kök testlerinde hata terimlerinin bağımsız, normal dağılıma sahip ve sabit varyanslı oldukları kabul edilmektedir. Philips ve Perron, geliştirdikleri bir yöntemle DF birim kök testi çerçevesinde kabul edilen bu varsayımı yumuşatmıştır.¹³⁷ Yani hata terimi zayıf bağımlı ve heterojen olabilir. PP birim kök testinin ADF birim kök testinden farkı, alternatif formlardan hiç birinde bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin bulunmamasıdır.¹³⁸ Bu testte kritik değer önceki DF tabloları ile karşılaştırılır. PP testi parametrik bir test olup ADF testinin alternatifi değil tamamlayıcısıdır. Ayrıca bu test de yapısal kırılmayı dikkate almayan bir testtir.

ADF ve PP testleri sabitsiz, sabitli ve trendli bir şekilde ele alınır. Eğer seri trendli bir süreçte durağan hale gelmişse, sabitsiz ve sabitli süreçlere bakılmaksızın trendli süreç temel alınır. Seri trendli bir süreçte durağan hale gelmemişse, bu kez sabitli; bu sefer de durağanlık sağlanamamışsa, sabitsiz sınama yapılır ve bu süreç

¹³⁶ D. Gujarati, **Temel Ekonometri**, (Çev. Ümit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen), Literatür Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2001, s. 719.

¹³⁷ Aziz Kutlar, **Ekonometrik Zaman Serileri**, Pearson Education Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 171.

¹³⁸ Cengiz Aktaş ve Veysel Yılmaz, "Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin İhracat Fonksiyonunun Tahmini", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 7, Sayı 13, 2008, s. 96.

sonucunda seriyi durağan hale getiren değer temel alınır.¹³⁹ PP testinde optimal gecikme uzunluğu, Bartlett Kernel (default) spectral estimation yöntemi ve Newey-West Bandwidth (automatic selection) kriterlerinden yararlanılmıştır. Yapılan PP birim kök testi sonucunda;

H_0 : birim kök vardır.

H_1 : birim kök yoktur.

t - ist < kritik değer H_0 red edilir.

Yapısal kırılmayı dikkate almayan bir diğer birim kök testi de KPSS birim kök testidir. KPSS testinde H_0 ile alternatif hipotez yer değiştirmiştir ve H_0 hipotezi birim kökün olmadığını savunmaktadır.

Tablo 12: ADFve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken		ADF Test İstatistiği		PP Test İstatistiği		Sonuç
		Trendsiz	Trendli	Trendsiz	Trendli	
GSSO	Düzey	-0,095	-3,07	1,09	-2,67	I(1)
	Birinci Fark	-6,77*	-6,79*	-8,82*	-17,14*	
NGSYIH	Düzey	0,95	-1,68	2,34	-1,28	I(1)
	Birinci Fark	-7,02*	-6,48*	-7,31*	-11,77*	
TARIM	Düzey	-2,35	-2,98	-2,11	-2,92	I(1)
	Birinci Fark	-8,66*	-8,55*	-9,26*	-9,14*	
IMALAT	Düzey	3,16	-0,17	5,85	0,44	I(1)
	Birinci Fark	-5,45*	-7,34*	-5,71*	-14,39*	

Not: * işareti % 1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

¹³⁹ Walter Enders, **Applied Econometric Series**, Second Edition, John Wiley and Sons, 2004, s. 181.

Tablo 12’de ADF ve PP birim kök test sonuçları görülmektedir. Test sonuçlarına göre serilerimiz $I(1)$ ’de durağandır. KPSS testinin yapılmasındaki amaç, deterministik trendden kaynaklanan etkinin birim kökün varlığı üzerinde ortaya çıkarmış olduğu sorunu, deterministik trendin arındırılması yoluyla ortadan kaldırmasıdır. KPSS testindeki H_0 hipotezi, ADF ve PP testlerindeki boş hipotezlerin tersine, birim kökün olmadığını ileri sürmektedir. KPSS testinin diğer önemli bir yanı, H_0 hipotezinin trend durağanlığı belirtmesinden dolayı, rassal yürüyüş hipotezinin varyansının sıfır olmasıdır.¹⁴⁰ KPSS testi, ADF ve PP testlerinin sağlamasını yapmak için kullanılmaktadır. ADF ve PP testlerinin sonuçları gecikmelere karşı duyarlıdır. KPSS testinin uygulanması, bu eksikliği dikkate alması açısından da önem taşımaktadır. ADF ve PP testlerinde birim kökün varlığı kabul edilmişken, KPSS testinde birim kökün olmadığı yönünde bir sonucun bulunması, bu serilerin parçalı özellik taşıdığı konusunda ön bilgi sağlamaktadır.

Yapılan KPSS birim kök testi sonucunda;

H_0 : birim kök yoktur.

H_1 : birim kök vardır.

$t\text{-ist} < \text{kritik değer}$ H_0 red edilir.

Tablo 13’te görüldüğü gibi, değişkenlere ait KPSS testi istatistiklerinin değerleri, sabit terimli modelde her üç değişkende de çeşitli anlamlılık düzeylerindeki kritik değerlerinin değerlerinden daha büyüktür. Bu test yukarıdaki testlerden farklı olarak kritik değerleri durağan olduğunda küçük değer göstermektedir. Bu durum serilerinin durağan olmadıklarını ifade etmektedir. Bu değerlendirmeye göre, birinci farklar için üç birim kök testinden elde edilen sonuçlar birbirleriyle örtüştüğü için bu çalışmada kullanılan değişkenlerin, yapısal kırılma dikkate alınmadığında, fark durağan olduğu sonucuna varılmıştır.

¹⁴⁰ P. Kwiatkowski ve diğerleri, “Testing the Null Hypothesis of Stationary Against the Alternative of a Unit Root”, **Journal of Econometrics**, Sayı 54, 1992, s. 159.

Tablo 13: KPSS Birim Kök Testi

Değişken	Düzeyde		Birinci Farkta	
	Sabit Terimli	Sabit Terim ve Trendli	Sabit Terimli	Sabit Terim ve Trendli
GSSO	0,84	0,18	0,37***	0,50*
NGSYIH	0,81	0,22	0,51**	0,21**
TARIM	0,43	0,10	0,10*	0,10*
IMALAT	0,77	0,22	0,72**	0,36*

Gecikme sayıları Bartlett Kernel metoduyla otomatik olarak elde edilmiştir. KPSS Testi için kritik değerler: %1 için 0,739, %5 için 0,439 , %10 için 0,347'dir. * işareti % 1, ** işareti % 5, *** işareti % 10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Ekonomideki yapısal kırılmaların serilerde birim kök oluşturup oluşturmadığının analizine ve kırılmaların içsel olarak belirlenmesine olanak veren tekniklerin başında Zivot ve Andrews tarafından geliştirilen test yöntemi gelmektedir. ZA testi, aşağıdaki regresyon denklemlerinin tahminine dayanmaktadır. ZA testinde, ardışık ADF test yöntemi ile örneklem içinde mümkün olan her kırılma noktası için, regresyon denklemi tahmin edilmekte ve tahmin edilen parametreler için t- istatistiği hesaplanmaktadır. Bilinmeyen bir zaman noktasında otonom ve trend fonksiyonu eğiminde tek zaman kırılmalı trend durağan hipotezine karşın, birim kök temel hipotezi test edilmektedir. ZA testinin uygulamasında tahmin edilen aşağıdaki üç modelden ilk model A ortalama kırılma ile ilgili iken, ikinci model B eğimdeki kırılmayı göstermektedir. Model C ise yapısal bir değişimin hem ortalama hem de eğimi değiştirdiğini gösteren denklemdir.¹⁴¹

Model A:

$$\Delta Y_t = \mu + \alpha Y_{t-1} + \beta t + \theta_1 DU_t(\lambda) + \sum_{j=1}^k d_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t$$

Model B:

$$\Delta Y_t = \mu + \alpha Y_{t-1} + \beta t + \gamma_1 DT_t(\lambda) + \sum_{j=1}^k d_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t$$

¹⁴¹ Funda Yurdakul, “Yapısal Kırılmaların Varlığı Durumunda Geliştirilen Birim- Kök Testleri”, **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı: 2, Yıl: 2000, s. 4.

Model C:

$$\Delta Y_t = \mu + \alpha Y_{t-1} + \beta t + \theta_1 DU_t(\lambda) + \gamma_1 DT_t(\lambda) + \sum_{j=1}^k d_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t$$

Kırılma zamanı, α 'nın t değerini minimize ettiği nokta olarak belirlenmektedir. DU; ortalamadaki kırılmayı ifade eden kukla değişkeni gösterirken, DT; trenddeki kırılmayı ifade eden kukla değişkeni göstermektedir. Kırılma yılı belirlendikten sonra elde edilen t değeri, ZA sürecinde hesaplanan t değerinden küçük ise birim kökün varlığını belirten H_0 hipotezi reddedilmektedir.

Tablo 14: Zivot- Andrews Birim Kök Test

Zivot- Andrews Birim Kök Testi				
		A (Sabit)	B (Trend)	C (Sabit ve Trend)
GSSO	% 5 kritik değer	-4,93	-4,42	-5,08
	t istatistiği	-4,86	-5,03	-5,19
	Kırılma dönemi	2005	1985	2001
NGSYIH	% 5 kritik değer	-4,93	-4,42	-5,08
	t istatistiği	-3,19	-4,05	-3,91
	Kırılma dönemi	1998	1994	1994
TARIM	% 5 kritik değer	-4,93	-4,42	-5,08
	t istatistiği	-4,50	-3,24	-4,91
	Kırılma dönemi	1989	2006	1989
IMALAT	% 5 kritik değer	-4,93	-4,42	-5,08
	t istatistiği	-1,60	-3,84	-3,73
	Kırılma dönemi	2001	1995	1995

Çalışmamızda kullandığımız değişkenlerin ZA birim kök testine ait sonuçlar minimum test istatistiğine göre belirlenen yapısal kırılma dönemleri ile birlikte Tablo 14'te verilmiştir. Tüm değişkenler her model için yapısal kırılmalı birim kökün olduğu boş hipotezini reddedememektedir. Bu nedenle ZA birim kök testinden elde edilen sonuçların serilerdeki yapısal kırılmaların geleneksel ADF birim kök test sonuçlarını önemli ölçüde etkilemediği, dolayısıyla tüm serilerin I(1) olduğu görülmektedir.

Tablo 15: ADF, PP, KPSS ve ZA Birim Kök Testleri Sonuçları

	Birim Kök Testleri			
Değişkenler	ADF	PP	KPSS	ZA
GSSO	$I_{(1)}$	$I_{(1)}$	$I_{(1)}$	$I_{(1)}$
NGSYIH	$I_{(1)}$	$I_{(1)}$	$I_{(1)}$	$I_{(1)}$
TARIM	$I_{(1)}$	$I_{(1)}$	$I_{(0)}$	$I_{(1)}$
IMALAT	$I_{(1)}$	$I_{(1)}$	$I_{(0)}$	$I_{(1)}$

Değişkenlere uygulanan, yapısal kırılmaların dikkate alınmadığı ve tek yapısal kırılmanın dikkate alındığı birim kök testleri sonucunda değişkenlerin entegrasyon dereceleri Tablo 15’te gösterilmiştir. Yaptığımız durağanlık analizinde KPSS birim kök testi sonucunda TARIM ve İMALAT serileri düzeyde durağan, GSSO ve NGSYIH serileri $I(1)$ ’de durağanken ADF, PP ve ZA birim kök testleri sonucunda tüm değişkenleri birinci farkları alındığında durağan hale geldiği görülmektedir.

3.2.2.3 Eşbütünleşme Analizi ve Tahminleme

Tüm değişkenlerin birinci farklarının durağan olduğunun belirlenmesinden sonraki aşamada, bu değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin varlığı araştırılmakta yani diğer bir ifade ile eşbütünleşme analizi yapılmaktadır. Bu bölümde sırasıyla, zaman serilerinde yapısal kırılmayı dikkate almayan Engle-Granger Eşbütünleşme Testi, zaman serilerinde tek yapısal kırılmayı dikkate alan Gregory- Hansen Eşbütünleşme Testi yapılmıştır. Birden fazla yapısal kırılmayı dikkate alan eşbütünleşme testleri ise bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

3.2.2.3.1 Engle- Granger Eşbütünleşme Analizi

Engle ve Granger X_t ve Y_t gibi iki değişken arasındaki koentegrasyonu şöyle tanımlamaktadırlar:¹⁴²

Eğer; i) Her iki seri de $I(d)$ ise, yani aynı entegrasyon derecesine sahiplerse,

ii) Bu değişkenlerin $\alpha_1 X_t + \alpha_2 Y_t$ gibi (varsa) doğrusal bir bileşimi $(d-b)$ dereceden entegrasyona sahip ise, $d \geq b \geq 0$ olmak koşuluyla, X_t ve Y_t serilerinin d dereceden koentegrasyona sahip oldukları söylenir ve $X_t, Y_t \sim CI(d,b)$ biçiminde gösterilir. $[\alpha_1 \alpha_2]$ vektörüne de koentegrasyon vektörü denir.

Değişkenler trend içerse dahi uzun dönemdeki sapmaları ifade eden hata terimi durağan, yani varyansı ve ortalaması zaman içerisinde sabit ise değişkenler arasında gerçek iktisadi nedensellik ilişkisi vardır. Bu durumda regresyondaki değişkenler eşbütünleşik olmaktadır. Koentegrasyon analizi iktisadi değişkenlerin regresyon ve modellemesinde sahte regresyon sonuçlarını engelleyen ve iktisat teorisinin testinde kullanılan bir yöntemdir.¹⁴³

İlk aşamadaki denklem statik eşbütünleşme denklemi olup uzun dönem denklemdir ve En Küçük Kareler Yöntemi ile tahmin edilir. Bu şekilde değişkenler arasında uzun dönem nedensellik ilişkisi aranmaktadır. Uzun dönem denklemi gecikmeleri içermediği için tahmin edilen parametreler sapmalı olacaktır. Değişkenler durağan olmadıkları için uzun dönem denkleminin t değerleri düzeltilmediği sürece yorumlanamamaktadır. Uzun dönem denklem tahmini sonuçları Tablo 16’da görülmektedir.

¹⁴² R. F. Engle, ve Granger, C. W. J. Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing’, **Econometrica**, 1987, s. 251.

¹⁴³ Utku Utkulu, “Türkiye’de Bütçe Açıkları ve Dış Ticaret Açıkları Gerçekten İkiz Mi? Koentegrasyon ve Nedensellik Bulguları”, **DEÜ İİBF Dergisi**, Cilt:18, Sayı:1, 2003, s. 5.

Tablo 16: Engle- Granger Uzun Dönem Denklemi Tahmini

Bağımlı Değişken: NGSYIH				
Yöntem: En Küçük Kareler				
Gözlem Sayısı: 45				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t- İstatistiği	Prob. Değ
IMALAT	2,44	0,31	7,8	0
GSSO	1,78	0,27	6,5	0
TARIM	-4,62	2,9	-1,59	0,12
C	151.000.000	22.016.427	6,87	0
R-Kare: 0,98				
Düzeltilmiş R-Kare: 0,98				

Uzun Dönem Denklemi:

NGSYIH= f (IMALAT, TARIM, GSSO) modeli için Engle- Granger uzun dönem denklemini tahmin edersek;

$$NGSYIH= 151.000.000+ 1,78 GSSO+ 2,44 IMALAT- 4,62 TARIM + u_t$$

$$R^2 = 0,98 \quad D-W= 0,93$$

Modelin kısa dönem denkleminin tahmini için hata düzeltme terimini denkleme dahil etmemiz gerekmektedir. Bunun için hata teriminin durağanlığını test ederiz. Engle-Granger modelinde kısa dönem denklemini oluştururken hata teriminin dağılımını kontrol etmek gerekmektedir. Serilerimizden oluşturduğumuz hata teriminin birim kök sınaması sonucuna göre I(0) olduğunu görmekteyiz. Kısa dönem denklem tahmini sonuçları Tablo 17’de görülmektedir.

Tablo 17: Engle-Granger Kısa Dönem Denklemi Tahmini

Bağımlı Değişken: NGSYIH				
Yöntem: En Küçük kareler				
Gözlem Sayısı: 44 (düzeltme sonrası)				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t- İstatistiği	Prob. Değ
D(IMALAT)	-0,11	0,51	-0,22	0,83
D(GSSO)	1,69	0,24	7,07	0,00
D(TARIM)	-3,3	2,45	-1,35	0,19
U1(-1)	-0,27	0,11	-2,40	0,02
C	11.433.359	4.476.268	2,55	0,01
R-Kare: 0,63				
Düzeltilmiş R-Kare: 0,59				

Kısa Dönem Denklemi:

NGSYIH= f (IMALAT, TARIM, GSSO) modeli için Engle-Granger kısa dönem denklemini tahmin edersek;

$$\Delta \text{NGSYIH} = 11.433.359 + 1,69\Delta \text{GSSO} - 0,11\Delta \text{IMALAT} - 3,30\Delta \text{TARIM} - 0,27U_{t-1} + e_t$$

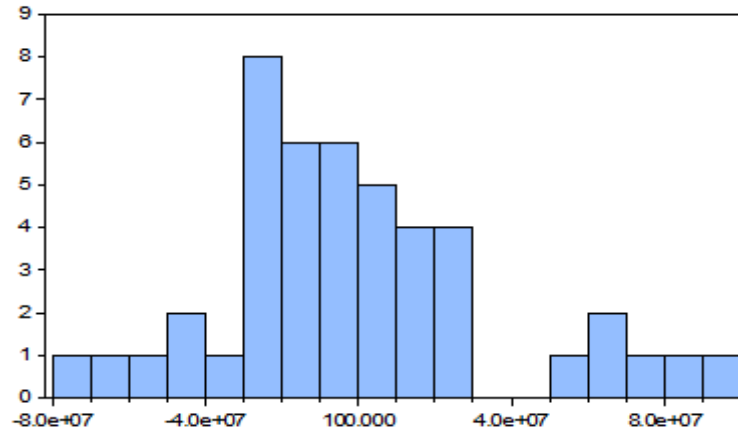
$$R^2 = 0,63 \text{ D-W} = 1,65$$

Hata düzeltme teriminin (U_{t-1}) önündeki katsayının $-1 \leq -0,27 \leq 0$ olması ve istatistiksel olarak anlamlı olması sebebiyle hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır.

Tablo 18: Model İçin Koentegre Vektör Tespiti

Gözlem Sayısı: 43 (düzeltme sonrası)			
Seriler: NGSYIH TARIM GSSO IMALAT			
Koentegre Vektör	Trace İstatistiği	%5 Kritik Değeri	Prob.**
Yok*	67,92	63,88	0,02
En Fazla 1	37,41	42,92	0,16
En Fazla 2	16,54	25,87	0,45
En Fazla 3	5,85	12,52	0,48
* %5 Anlamlılık Düzeyinde Hipotezin Reddedildiğini göstermektedir. **MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-değerleridir.			

Engle-Granger eşbütünleşme testinin yapılabilmesi için modelin denkleminde tek bir koentegre vektörün olması gerekmektedir. Tablo 18’de değişkenler arasında tek koentegre vektör olduğu görülmektedir. Modelin tahmininden önce bağımsız değişkenlerden elde edilen denklemlerin hata terimlerinin normal dağılıp dağılmadığına, otokorelasyon sorunu olup olmadığına ve değişen varyans sorunu olup olmadığına bakılmıştır.

Tablo 19: Normallik Testi

Gözlem Sayısı: 45	Standart Sapma: 37.659.097
Ortalama: 0,000000111	Çarpıklık: 0,695723
Ortanca: -6.730.478	Basıklık: 3,321683
En Büyük: 92.373.517	Jarque-Bera: 3,824551
En Küçük: -73.516.679	Prob. Değeri: 0,147766

Otokorelasyonun varlığı Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM testi ile araştırılmıştır. Tablo 19’den görüleceği gibi, otokorelasyonun tespiti için yapılan LM otokorelasyon testinde %5 anlamlılık düzeylerinde otokorelasyona rastlanmıştır. Denkleminizde otokorelasyon sorunu vardır. Karşılaştığımız otokorelasyon sorununu çözmek için Philips ve Hansen’in önerdiği Fully Modified OLS testini uygulanmıştır.¹⁴⁴ Tablo 20’de hata terimlerinin normal dağılım testi sonuçları görülmektedir. Histogramdan, bağımsız değişkenlerden elde edilen denklemin hata terimlerinin normal olarak dağıldığı görülmektedir.

Tablo 20: Otokorelasyon Testi

Breusch- Godfrey Otokorelasyon LM Testi: Gözlem Sayısı: 45				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Prob. Değeri
IMALAT	0,13	0,34	0,38	0,71
GSSO	-0,10	0,29	-0,34	0,74
TARIM	0,32	2,55	0,13	0,90
C	998.830	18.856.988	0,05	0,96
RESID(-1)	0,63	0,17	3,84	0,00
RESID(-2)	-0,24	0,20	-1,21	0,23
RESID(-3)	-0,11	0,23	-0,47	0,64
RESID(-4)	-0,06	0,19	-0,31	0,76

Modelde değişen varyans sorunu olup olmadığı ise değişen varyans testi ile sınanmıştır. Tablo 21’deki Breusch-Pagan-Godfrey değişen varyans testi sonuçlarına göre modelde değişen varyans sorunu yoktur şeklindeki boş hipotez kabul edilmiş ve modelde değişen varyans problemi olmadığı gözlemlenmiştir.

¹⁴⁴ Peter C.B. Phillips, “Fully Modified Least Squares and Vector Autoregression”, *Econometrica*, Cilt. 63, Sayı 5, Eylül 1995, s. 1023.

Tablo 21: Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi

Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi Gözlem Sayısı: 45				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Prob. Değeri
C	4.720E+14	1.120E+15	4.222E-01	0,675
IMALAT	-1.449E+07	1.584E+07	-9.144E-01	0,365
GSSO	2.795E+07	1.393E+07	2.007E+00	0,052
TARIM	-1.500E+08	1.470E+08	-1.019E+00	0,314

Modeldeki bağımsız değişkenlerin zayıf dışsal olması gerekmektedir. Bağımsız değişkenlerin tek tek bağımlı değişken haline getirildiğinde, hata düzeltme mekanizmalarının çalışmaması, değişkenlerin zayıf dışsal olduğunu göstermektedir. Tablo 22, 23 ve 24'dan görüldüğü gibi bağımsız değişkenler zayıf dışsaldır, dolayısıyla modelimizde zayıf dışsallık sorunu yoktur.

Tablo 22: Tarım İhracatı Değişkeni Bağımlı İken Zayıf Dışsallık Testi

Bağımlı Değişken: D(TARIM) Gözlem Sayısı: 44 (düzeltme sonrası)				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Prob. Değeri
D(GSSO)	0,004	0,023	0,180	0,858
D(IMALAT)	0,028	0,032	0,854	0,398
D(NGSYIH)	-0,013	0,010	-1,347	0,186
U1(-1)	-0,002	0,008	-0,276	0,784
C	320.175	305.164	1,049	0,301

Tablo 22'de görüldüğü gibi, NGSYIH değişkeninin bağımsız, TARIM değişkeninin bağımlı değişken haline getirilerek zayıf dışsallık testi yapıldığında, tarım değişkeninin zayıf dışsal olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 23: GSSO Değişkeni Bağımlı İken Zayıf Dışsallık Testi

Bağımlı Değişken: D(GSSO) Gözlem Sayısı: 44 (düzeltme sonrası)				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Prob. Değeri
D(TARIM)	0,20	1,11	0,18	0,86
D(NGSYIH)	0,33	0,05	7,07	0,00
D(IMALAT)	0,27	0,22	1,20	0,24
U1(-1)	0,08	0,05	1,49	0,14
C	-2.428.721	2.114.217	-1,15	0,26

Tablo 23'te görüldüğü gibi, NGSYIH değişkeninin bağımsız, GSSO değişkeninin bağımlı değişken haline getirilerek zayıf dışsallık testi yapıldığında, GSSO değişkeninin zayıf dışsal olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 24: İmalat İhracatı Değişkeni Bağımlı İken Zayıf Dışsallık Testi

Bağımlı Değişken: D(IMALAT) Gözlem Sayısı: 44 (düzeltme sonrası)				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Prob. Değeri
D(NGSYIH)	-0,01	0,05	-0,22	0,83
D(GSSO)	0,13	0,11	1,20	0,24
D(TARIM)	0,67	0,78	0,85	0,40
U1(-1)	0,08	0,04	2,12	0,04
C	3.659.276	1.402.326	2,61	0,01

Tablo 24'te görüldüğü gibi, NGSYIH değişkeni bağımsız, İMALAT değişkeni bağımlı değişken haline getirilerek zayıf dışsallık testi yapıldığında, tarım değişkeninin zayıf dışsal olduğu tespit edilmiştir.

3.2.2.3.2 Gregory-Hansen Eşbütünleşme Analizi ve Tahminleme

Zaman serilerinde meydana gelen yapısal kırılmalar nedeniyle katsayı parametreleri zaman içerisinde sabit kalmayıp değişmektedir. Zaman serilerinin gösterdikleri trendler dalgalanmadan muaf olmamaktadır ve zaman serilerindeki

şoklar kalıcı etkiler yaratmaktadır. Lucas tarafından, zaman serilerinde meydana gelen bir şok sonucunda geçmişteki trendin devam etmeyeceği, yeni bir trendin meydana geleceği eleştirisi yapılmıştır.¹⁴⁵ Gregory, yapısal kırılma mevcut iken ADF v.b. testlerin açıklama güçlerinin zayıf kaldığını ve eşbütünleşme olduğuna dair hipotezi reddetme hatasına düşüleceğini söylemektedir ve bu nedenle Hansen ile birlikte alternatif bir eşbütünleşme testi önermişlerdir. Gregory ve Hansen'in geliştirdiği bu testte içsel olarak belirlenen bir kırılma yılında standart eşbütünleşme testlerinin aksine vektörün zaman içerisinde değişebileceği dikkate alınmaktadır.

Gregory ve Hansen uzun dönem vektöründe yapısal kırılmanın varlığı durumunda eşbütünleşme ilişkisini araştıran bir test yöntemi önermişlerdir. Test yöntemi Engle-Granger iki aşamalı eşbütünleşme testine benzemekle birlikte bu teste ek olarak uzun dönem vektöründe yapısal kırılmayı da araştırmaktadır. Gregory ve Hansen, yapısal kırılma ile birlikte eşbütünleşme ilişkisini araştırmak için ortalamada değişim, trendli modelin ortalamasında değişim ve rejim değişim modeli olmak üzere, üç değişik model geliştirmişlerdir. Yapısal kırılma kendini sabit terim, sabit terim ve eğim, hem sabit terim hem eğim hem de rejimde kayma olarak 3 farklı şekilde göstermektedir. Denklemlerin gösterimi şu şekildedir:

Ortalama Kayması (C)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \cdot \phi_{t\tau} + \alpha^T \cdot y_{2t} + e_t, \quad t=1,2,\dots,n$$

Eğim Kayması (C/T)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \cdot \phi_{t\tau} + \beta t + \alpha^T \cdot y_{2t} + e_t, \quad t=1,2,\dots,n$$

Rejim Kayması (C/S)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \cdot \phi_{t\tau} + \alpha_1^T \cdot y_{2t} + \alpha_2^T \cdot y_{2t} \phi_{t\tau} + e_t, \quad t=1,2,\dots,n$$

Rejim kaymasında bulunan α_1 katsayısı rejim kaymasından önceki eğimi, α_2 katsayısı ise rejim kayması olduğu zaman eğimde meydana gelen değişimi göstermektedir. Gregory- Hansen testi, her τ değeri için yukarıdaki modellerin En Küçük Kareler Yöntemi ile tahmin edilerek, ayrı ayrı her bir regresyonun hata

¹⁴⁵ Sargent, Thomas. **Macroeconomic Theory**, s.edit., Academic Press Inc.,UK,1987,s. 397.

terimine $Z_{\alpha(\tau)}$, $Z_{t(\tau)}$ ve ADF test istatistiklerinin uygulanmasına dayanmaktadır.¹⁴⁶ En küçük test istatistiğinin bulunduğu modelde kullanılan kukla değişkene ait yıl, kırılma yılı olarak belirlenmektedir. Sonraki aşamada, hesaplanan test istatistikleri Gregory ve Hansen'in 1996'da tablolaştırdıkları kritik değerlerle karşılaştırılarak eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığına karar verilmektedir.

Tablo 25: Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi Kırılma Dönemleri

ADF		Z _t	
Test İstatistiği	Kırılma Dönemi	Test İstatistiği	Kırılma Dönemi
-5.302873	1996	-5.364180	1996
Kritik Değer: -5,28*		Kritik Değer: -5,28*	
*Kritik değerler Gregory, Allan W. ve Bruce E. Hansen'nin (1996) makalesindeki %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerlerdir.			

Tablo 26 ve 27'de sırasıyla Gregory-Hansen eşbütünleşme testi kırılma dönemleri, 2. model uzun dönem denklemi tahmini katsayıları ve kısa dönem denklemi tahmini katsayıları görülmektedir. Gregory ve Hansen'in çalışmasındaki ağımsız değişken (regresör) sayısı $m=3$ ve %5 anlamlılık düzeyi karşılığına denk gelen kritik değerler elde edilmiştir. Tablo 26'ya bakıldığında Gregory- Hansen eşbütünleşme testinin test istatistikleri hem ADF ($-5,30 < -5,28$), hem de Z_t ($-5,36 < -5,28$) istatistikleri kritik değerden daha küçük olduğu için ortalamada kırılmayı dikkate alan modelde eşbütünleşme söz konusudur.

¹⁴⁶ Gregory, Allan W. ve Bruce E. Hansen, "Residual-Based Tests for Cointegration in Models with Regime Shifts". **Journal of Economics**, 1996, Cilt: 70, Sayı: 1; s. 99.

Tablo 26: Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi 2. Model Uzun Dönem Denklemi Katsayıları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	T- İstatistiği	Olasılık Değeri
IMALAT	1,997,421	0,314411	6,352,889	0,0000
GSSO	1,624,521	0,253116	6,418,083	0,0000
TARIM	-1,246,296	2,832,264	-0,440035	0,6623
DUM	73.378.810	23.084.734	3,178,673	0,0029
C	137.000.000	20.396.549	6,730,318	0,0000
R-Kare	0,982590	Düzeltilmiş R-Kare		0,980849

Gregory ve Hansen, yapısal kırılma ile birlikte eşbütünleşme ilişkisini araştırmak için ortalamada değişim, trendli modelin ortalamasında değişim ve rejim değişim modeli olmak üzere, üç değişik model geliştirmişlerdir. Bu modeller sırasıyla 2, 3 ve 4 numaralı modeller olarak adlandırılmaktadır. Çalışmamızda sadece ortalamada kırılmayı ifade eden 2 numaralı model, Gregory- Hansen eşbütünleşme analizine uygundur. Tablo 26’de Gregory-Hansen eşbütünleşme testi uzun dönem denklemi tahmin edilmiştir.

Tablo 27: Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi 2. Model Kısa Dönem Denklemi Katsayıları

DEĞİŞKEN	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği	Prob. Değeri
D(IMALAT)	-0,020483	0.449374	-0,045581	0,9639
D(GSSO)	1,635,238	0.216107	7,566,780	0,0000
D(TARIM)	-2,584,813	2.219908	-1,164,378	0,2513
U2(-1)	-0,439565	0.110268	-3,986,322	0,0003
C	11.033.985	4.028.786	2,738,787	0,0092
R-Kare	0,699134	Düzeltilmiş R-Kare		0,668276

Tablo 27’de ise kısa dönem denkleminde hata düzeltme mekanizması olarak dahil edilmiştir. Kısa dönem denklemi katsayılarına bakıldığında hata düzeltme katsayısının değeri hem -1 ile 0 aralığında, hem de istatistiksel olarak anlamlı olduğu için eşbütünleşme sözkonusudur. 2. modelin uzun dönem denkleminde hata terimi

istatistikleri istikrar koşullarını sağladığı için, yapılan parametre tahminleri sapmalı değildir.

3.3 BULGULAR ve DEĞERLENDİRME

Bu tezde 1969-2013 döneminde ihracatın bileşenleri ile büyüme arasındaki ilişki, imalat sanayii ürünleri ihracatı ve tarım sanayii ürünleri ihracatı kapsamında araştırılmıştır. Bu araştırma yapılırken zaman serisi ekonometrisi analiz yöntemlerinden yararlanılmıştır. Çalışmada kullandığımız yöntemler sırasıyla, zaman serilerinde yapısal kırılmayı dikkate almayan Engle-Granger eşbütünleşme testi, zaman serilerinde bir yapısal kırılmayı dikkate alan Gregory-Hansen eşbütünleşme testidir. Birden fazla yapısal kırılmayı dikkate alan eşbütünleşme testleri çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Zaman serilerinde kırılmayı dikkate almayan Engle-Granger eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, imalat sanayii ihracatındaki 1 TL'lik artış, ihracat-dışı GSYİH'da 2,44 TL'lik bir artışa yol açmaktadır. Tarım sanayii ihracatı ile ihracat-dışı GSYİH arasında ise bir ilişki bulunmamaktadır. Kontrol değişkeni olarak modelede kullandığımız gayri safi sabit sermaye oluşumundaki 1 TL'lik artış ise ihracat-dışı büyümede 1,78 TL'lik bir artışa yol açmaktadır. Ardından Lucas'ın eleştirisi dikkate alınarak kırılmaları analize dahil edip tek kırılmalı eşbütünleşme testi yapılmıştır. Gregory- Hansen eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre imalat sanayii ihracatındaki 1 TL'lik artış, ihracat-dışı GSYİH'de 2 TL'lik bir artışa yol açmaktadır. Tarım sanayii ihracatı ile ihracat-dışı GSYİH arasında ise bir ilişki bulunmamaktadır. Kontrol değişkeni olarak kullandığımız GSSO'daki 1 TL'lik artış, ihracat-dışı GSYİH'da 1,62 TL'lik bir artışa yol açmaktadır.

SONUÇ

Ekonomi yazının en kapsamlı konulardan birisi yüksek ve sürdürülebilir bir büyümenin araştırılmasıdır. Büyümenin belirleyicileri araştırılırken, ihracatın büyümenin itici gücü olduğu düşüncesi kalkınma yazınında birçok çalışmaya konu olmuştur. Bhagwati, Balassa, Chenerey, Krueger gibi İDB savunucularına göre ihracat, büyümenin motoru şeklinde görev yapmaktadır. İDB hipotezinde, ihracat artışı büyümenin belirleyenlerinden birisi şeklinde ele alınmakta ve ülkelerin büyüme süreçlerinin sadece ekonomi içerisindeki emek ve sermaye miktarının değil, ihracat artışının da bir fonksiyonu olduğundan söz edilmektedir.

Çoğu gelişmekte olan ülke gibi Türkiye’de de 1980’den sonra, yapısal bir değişim süreci içerisine girmiştir. İktisadi liberalizasyon süreci içerisinde ithal ikameci sanayileşme stratejisinden vazgeçilerek, dışa açık bir büyümeyi teşvik eden ihracata dayalı büyüme stratejisi uygulamaya konulmuştur. Bu stratejiyle ihracata yönelik olan sektörler teşvik edilerek sürdürülebilir bir büyümeyi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu dışa açılma sürecinde Türkiye’de sanayi üretiminin önemli ölçüde sermaye ve ara malı ithalatına bağlı olması, ithalata bağımlı ihracat sorununu ortaya çıkarmaktadır. İDB hipotezi 1970’lerden bu yana ampirik olarak test edilmektedir. Bununla birlikte ihracat ile büyüme arasındaki ilişkinin yönüne ilişkin bir fikir birliği oluşmamıştır. Kullanılan ekonometrik yöntemlere, ele alınan döneme, ülke gruplarına göre birbirinden çok farklı sonuçların elde edildiği görülmektedir. Türkiye ekonomisi için yapılan çalışmalarda genellikle ihracattan büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuş olsa da bu bulgular görüş birliği sağlamaya henüz yetmemektedir. Türkiye için İDB hipotezini test eden çalışmalarda genellikle ihracatın bileşenlerinin ayrı ayrı büyümeye etkileri değil de toplam ihracatın büyümeye etkileri incelenmiştir. Oysa belirli ihracat kategorileri ile ilgili İDB hipotezini destekleyen kanıtlar olsa bile, bu durum toplam ihracat seviyesinde analiz yapıldığında görülememekte ve yanıltıcı sonuçlara ulaşılmasına yol açabilmektedir. Bu nedenle İDB hipotezi test edilirken toplam ihracatın değil de ihracatın bileşenlerinin büyümeye etkisinin incelenmesi önem taşımaktadır.

Bu tezde 1969-2013 dönemindeki Türkiye ihracatının bileşenlerinin büyümeye etkisi zaman serisi ekonometrisi yöntemleriyle incelenmiştir. Zaman

serilerinde yapısal kırılmaları dikkate almayan Engle-Granger eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre, imalat sanayii ihracatındaki 1 TL'lik artış, ihracat-dışı GSYİH'da 2,44 TL'lik bir artışa yol açmakta; tarım sanayii ihracatı ile ihracat-dışı GSYİH arasında ise bir ilişki bulunmamaktadır. Zaman serilerinde tek yapısal kırılmayı dikkate alan Gregory-Hansen eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre ise imalat sanayii ihracatı ile ihracat-dışı GSYİH arasında bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Gregory- Hansen eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre imalat sanayii ihracatındaki 1 TL'lik artış, ihracat-dışı GSYİH'de 2 TL'lik bir artışa yol açmakta, tarım ihracatının katsayısı istatistiksel olarak anlamlı olmadığı için iktisadi olarak da yorumlanamamaktadır. Birden fazla yapısal kırılmayı dikkate alan eşbütünleşme testleri ise çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Elde ettiğimiz bulgulardan yola çıkarak, ihracatın bileşenlerinden imalat sanayii ihracatı dikkate alındığında ihracatın büyümeye neden olduğunu tespit ettik. Bu sonuçlardan hareketle 1969-2013 döneminde İDB hipotezinin imalat sanayii ihracatı dikkate alındığında Türkiye için geçerli olduğu sonucuna ulaşmaktayız. Türkiye ekonomisinin yüksek ve sürdürülebilir büyüme oranlarına ulaşabilmesi, ihracatın, özellikle imalat sanayii ihracatının artması yoluyla mümkündür. Politika yapıcıların, yüksek imalat sanayii ihracatı artışları sağlamaya yönelik stratejileri süreklilik taşıyacak bir şekilde uygulamaya koymaları, yüksek ve sürdürülebilir büyüme hedefine katkı sağlayacaktır.

Bu çalışma Türkiye ile ilgili yapılan ihracata dayalı büyüme hipotezi testi çalışmalarından, incelediği dönem ve ihracat- büyüme ilişkisini ihracatın bileşenleri kapsamında araştırması ile farklılaşmaktadır. Daha sonra yapılacak çalışmalarda ihracat- büyüme ilişkisi, ihracatın bileşenleri ihraç mallarının içerdiği teknoloji yoğunluklarına göre sınıflandırılarak araştırılabilir. Teknoloji yoğunluklarına göre sınıflandırma yoluyla, imalat sanayi ihracatının hangi bileşenlerinin ihracatı ne ölçüde etkilediği sorusu yanıtlanabilecektir.

KAYNAKÇA

Abual- Foul, Bassam. “Testing the Export-led Growth Hypothesis: Evidence from Jordan”, **Applied Economics Letters**, Cilt 11, Sayı 6, 2004, ss. 393- 396.

Adjaye, John Asafu ve Debasish Chakraborty. “Export-led Growth and Import Compression: Further Time Series Evidence From LDCs”, **Australian Economic Papers**, Cilt 38, Sayı 2, 1999, ss. 164- 175.

Afxentiou, Panos ve Apostolos Serletis. “Output Growth and Variability of Export and Import Growth: International Evidence from Granger Causality Tests”, **The Developing Economies**, Cilt 38, Sayı 2, 2000, ss. 141- 63.

Aktaş, Cengiz ve Veysel Yılmaz, “Gümrük Birliği Sonrası Türkiye’nin İhracat Fonksiyonunun Tahmini, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 13, 2008, ss. 89- 104.

Aktaş, Cengiz, “Türkiye’nin İhracat, İthalat Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi”, **Kocaeli Üniversitesi SBE Dergisi**, Cilt 18 Sayı 2, 2009, ss. 35- 47.

Awokuse, Titus O. “Export-led Growth and the Japanese Economy: Evidence from VAR and Directed Acyclic Graphs”, **Applied Economic Letters**, Cilt 12, Sayı 14, ss. 573- 589.

Awokuse, Titus O. “Is the Export-led Growth Hypothesis Valid for Canada?”, **Canadian Journal of Economics**, Cilt 36, Sayı 1, 2003, ss. 126- 136.

Aydemir, C. ve Hüseyin Haşimi Güneş “Merkantilizmin Ortaya Çıkışı”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Sayı 15, 2006, ss. 136- 158.

Bahmani- Oskooe, M. ve I. Domaç. “Export Growth and Economic Growth in Turkey: Evidence From Cointegration Analysis”, **METU Studies in Development**, Sayı 22, 1995, ss. 67- 77.

Ballasa, B. “Exports, Policy Choices, and Economic Growth in Developing Countries After the 1973 Oil Shock”, **Journal of Development Economics**, Cilt 4, Sayı 1, 1985, ss. 23- 35.

Bayraktutan, Y., “Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri”. **Ç.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2, 2003, ss. 175-185.

Bilgin, C. ve A. Şahbaz. “Türkiye’de Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1, 2009, ss. 177- 198.

Chaudhary, M.A., Nasim S. Shirazi ve Munir A.S. Choudhary. “Trade Policy And Economic Growth In Bangladesh: A Revisit”, **Pakistan Economic and Social Review**, Cilt 45, Sayı 1, 2007, ss. 1- 26.

Chigusava, L. Ve Diğerleri. “Export-led Growth Hypotesis in Zimbabwe: Does Export Composition Matter?” **International Journal of Economic Research**, Cilt 2, Sayı 4, 2011, ss. 111- 129.

Cuaresma, Jesus-Crespo and Julia Wörz. “On Export Composition and Growth” **Review of the World Economics**, Cilt 141, Sayı 1, 2005, ss. 33- 49.

Değer, M.K., “İhracatta ürün Çeşitliliği ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi (1980- 2006)”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 2, 2010, ss. 259-287.

Dickey D.A., Fuller and A. Wayne. “Likelihood Ratio Statistics For Auto Regressive Time Series With A Unit Root”, **Econometrica**, Cilt 49, Sayı 4 Haziran, 1981, ss. 1057- 72.

Dickey, D.A. and Fuller, W.A., “Distribution of the Estimators for Autoregressive Series with a Unit Root”, **Journal of the American Statistical Association**, Sayı 74, 1979, ss. 427-431.

Dinler, Zeynel. **İktisada Giriş**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 8. Baskı, 2000.

Enders, Walter, **Applied Econometric Time Series**, Second Edition, John Wiley & Sons, 2004.

Engle, R.F. and C.W.J. Granger. “Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing”, **Econometrica**, 1987, ss. 251- 276.

Erdoğan, Savaş. “Türkiye’nin İhracat Yapısındaki Değişme ve Büyüme İlişkisi: Koentegrasyon ve Nedensellik Testi Uygulaması”, **Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 10, Sayı 9, 2006, ss. 30- 39.

Feder, G. “On Exports and Economic Growth”, **Journal of Development Economics**, Sayı 12, 1983, ss. 59- 73.

Ghatak, S. and S. Whitely Price “Export composition and Economic Growth: Cointegration and Causality Evidence for India”, **Weltwirtschaftliches Archiv: Review of World Economics**, Cilt. 133, 1997, Sayı: 3, ss. 538- 553.

Ghatak, Subrata, Chris Milner, and Utku Utkulu, “Exports, export composition and growth: cointegration and causality evidence for Malaysia”, **Applied Economics**, Cilt 29, Sayı 2, 1997, ss. 213-223.

Giles, J.A. ve C.L., Williams, “Export-led Growth: A Survey of the Empirical Literature and Some Non-Causality Results (Bölüm I)”, **Journal of International Trade and Economic Development**, 2000, s. 337.

Greenaway, David, W. Morgan, and P. Wright. “Exports, export composition and growth,” **Journal of International Trade and Economic Development**, 1999, Cilt 8, Sayı 1, ss. 41- 51.

Gregory, Allan W. and Bruce E. Hansen, “Residual-Based Tests for Cointegration in Models with Regime Shifts”. **Journal of Economics**, Cilt: 70, Sayı 1, 1996, ss. 99- 126.

Gujarati, D. N. **Temel Ekonometri**, Çev. Ümit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen, Yedinci Baskı, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Gürlesel, Can Fuat ve Kerem Alkin. “Türkiye İçin Yeni Bir Büyüme Modeli” **İstanbul Ticaret Odası Yayınları**, Yayın No: 2010- 21, İstanbul, 2010.

Hatemi- J, A. and M. Irandous. “Time-Series Evidence for Balassa’s Export-led Growth Hypothesis”, **The Journal of International Trade & Economic Development**, Cilt 9, Sayı 3, 2000, ss. 355- 365.

Hatemi-J, Abdunnasser. “Export Performance and Economic Growth Nexus in Japan: a Bootstrap Approach”, **Japan and the World Economy**, Cilt 14, Sayı 1, 2002, ss. 25- 33.

Henriques, I. and P. Sadorsky. “Export-led Growth or Growth Driven Exports? The Canadian Case”, **Canadian Journal of Economics**, 3, 1996 ss. 541- 555.

Herrerias, María J. ve Vicente Orts. “Is the Export-led Growth Hypothesis Enough to Account for China’s Growth?”, **China & World Economy**, 2010, Cilt 18 Sayı 4, ss. 34-51.

İyibozkurt, Erol. **Uluslararası İktisat**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2001.

Jin, Jang C. “Openness and growth: an interpretation of empirical evidence from East Asian countries”, **The Journal of International Trade & Economic Development: An International and Comparative Review**, Cilt 9, Sayı 1, 2000, ss. 5- 17.

Kalkınma Bakanlığı. **10. Kalkınma Planı 2014-2018, Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Yayın No: KB: 2907 - ÖİK: 746, Ankara, 2014.

Karagöl, Ender ve A. Serel. “Türkiye’de İhracat ve GSMH Arasındaki İlişkinin Koentegrasyon Yöntemiyle İncelenmesi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı 50, 2005, ss. 1029- 1040.

Karagöz, M. ve A. Şen. “Exports and Economic Growth of Turkey: Cointegration and Error- Correction Analysis”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 13, 2005, ss. 1- 15.

Kaya, Fatma. “Ekonomik Büyüme Modellerinde Beşeri Sermaye: İçsel Büyüme Modelinin Analizi”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2005.

Karim, Nesarul. “Export and Industrial Development in Bangladesh: An Econometric Investigation for Two Way Causation”, **Pakistan Journal of Social Sciences**, Cilt 3, Sayı 1, 2005, ss. 145- 151.

Karluk, Rıdvan. **Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, Beta Yayınları, 10. Basım, İstanbul, 2005.

Karluk, Rıdvan. **Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika**, Beta Yayınları, İstanbul, 2002.

Kazgan, Gülten. **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitabevi Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1988.

Kazgan, Gülten. **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Remzi Kitabevi, 8. Basım, İstanbul, 1999.

Keskin, Nagehan. “Türkiye’de İhracatın Milli Gelir Üzerindeki Etkisi: 1980 Sonrası Dönem ve Uygulamalı Bir Araştırma”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2001.

Kibritçioğlu, Aykut (Editör). **Uluslararası Makro İktisat Okumaları**, TDFOB Yayıncılık, Ankara, 1996.

Kibritçioğlu, Aykut. “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 53, Sayı 1- 4, 1998, ss. 207- 230.

Koh, Sae Ran and Jai S. Mah. ‘The Effect of Export Composition on Economic Growth: The Case of Korea’, **The Journal of Developing Areas**, Cilt 47, Sayı 1, Bahar 2013, ss. 171- 179.

Kösekahyaoğlu, Levent ve C. Şentürk. “İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi: Türkiye ve Yeni Gelişen Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi S.B.E. Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4, 2006, ss. 23- 45.

Kurt, S. ve M. Berber. “Türkiye’de Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme”, **Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı 22, 2008, ss. 57- 80.

Kutlar, Aziz. **Ekonometrik Zaman Serileri**, Pearson Education Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Kuyucuklu, Nazif. **İktisadi Olaylar Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 3, İstanbul, 1982.

Kwiatkowski, P. ve diğerleri. “Testing the Null Hypotesis of Stationary Against the Alternative of a Unit Root”, **Journal of Econometrics**, Cilt 54, Sayı 1-3, 1992, s. 159-178.

Lawrence, Robert Z. ve David E. Weinstein. “Trade and Growth: Import-led or Export-led? Evidence from Japan and Korea”, **NBER Working Paper**, Sayı. 7264, 1999.

Lorde, Troy. “Export-led Growth: A Case Study of Mexico”, **International Journal of Business, Humanities and Technology**, Cilt 1, Sayı 1, 2011, ss. 33- 44.

M. Şimşek ve C. Kadılar. “Türkiye’nin İhracat Talebi Fonksiyonunun Sınır Testi Yöntemi ile Eş bütünleşme Analizi”. **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Sayı:6, 2005, ss. 144- 152.

Mah, J. S. “Economic Growth, Exports and Export Composition in China”, **Applied Economic Letters**, Cilt 14, Sayı 10, 2007, ss. 749- 752.

Mah, Jai S. “Export expansion, economic growth and causality in China”, **Applied Economics Letters**, Cilt 12, Sayı 2, 2005, ss. 105- 107.

Mamun, K. A. Al ve Hiranya K. Nath. “Export-led Growth in Bangladesh: A Time Series Analysis”, **Applied Economics Letters**, Cilt 12, Sayı 6, 2005, ss. 361- 364.

Marin, Dalia. “Is the Export- Led Growth Hypothesis Valid for Industrialized Countries?”, **The Review of Economics and Statistics**, Cilt 74, Sayı 4, 1992, ss. 678- 688.

Moschos, D. “Export Expansion, Growth and the Level of Economic Development: An Empirical Analysis”, **Journal of Development Economics**, Cilt 30, Sayı 1, 1989, ss. 93- 102.

Mahiroğulları, Barbaros H., İktisadi Büyümeye Etki Eden Faktörlerin Ekonometrik İncelenmesi ve Türkiye Uygulaması (1980-2006), **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi S.B.E., İstanbul, 2009.

Orhan, Osman Z. ve Seyfettin Erdoğan. **Genel Ekonomi**, Umuttepe Yayınları, 2. Baskı, Kocaeli, 2000.

Önder K. ve S.A. Hatırlı. “Türkiye’de İmalat Sanayi İhracatı ve Büyüme İlişkisinin İktisadi Analizi”, **Journal of Yaşar University**, Cilt 9, Sayı 34, 2014, ss. 5851-5869.

Özbey, F.R. “Türk Sanayileşme Sürecinde Bütünleştirilmiş Strateji”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 2 Sayı: 1, 2000, ss. 75- 93.

Pamuk, Şevket. “Dünya’da ve Türkiye’de İktisadi Büyüme, 1820- 2005”, **Hazine Uzmanları Derneği Konferansı**, 2007.

Peterson, Wallace. **Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme** (Çev. Talat Güllap), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1994.

Phillips, Peter C.B. “Fully Modified Least Squares and Vector Autoregression”, **Econometrica**, Cilt 63, Sayı 5, Eylül, 1995, ss. 1023- 1078.

Ram, Rati. “Exports and Economic Growth: Some Additional Evidence”, **Economic Development and Cultural Change**, Cilt 33 Sayı 2, 1985, ss. 415- 425.

Saatçioğlu, C. ve O. Karaca. “Türkiye’de İhracat İle Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi:1980 Dönüşümünün Etkisi”, **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İ.İ.E. Dergisi**, Cilt 15 Sayı 49, ss. 30- 40.

Saraçoğlu, B. “İhracat Önderliğinde Büyüme Politikası ve Türkiye İhracatında Beklenen Yapısal Değişiklikler”, **İktisat, İşletme ve Finans**, Ağustos, 2007, ss.32- 51.

Sargent, Thomas. **Macroeconomic Theory**, s.edit., Academic Press Inc.,UK, 1987.

Seyidoğlu, Halil. **Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama**, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2009.

Seymen A. Dilek. **Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Rekabet Gücü**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 2009.

Seymen A. Dilek, Gümüştekin, Başak. **R&D Intensive Goods Trade and Competitiveness of Turkey in The European Union Market**, , Discussion Paper 2012/24, Turkish Economic Association.<http://www.tek.org.tr/dosyalar/SEYMEN-GUMUSTEKKIN-05-12.pdf> (Erişim tarihi: 02.02.2015)

Shan, Jordan and Gary G. Tian. “Causality Between Exports and Economic Growth: The Empirical Evidence from Shanghai”, **Australian Economic Papers**, Cilt 37 Sayı 2, 1998, ss.195- 202.

Smith, Emilio J. “Is The Export-led Growth Hypothesis Valid For Developing Countries? A Case Study of Costa Rica, United Nations Conference on Trade and Development, Policy Issues In International Trade and Commodities Study Series No. 7”, **United Nations Publication**, New York and Geneva, 2001.

Sumie, Satove and Fukushige Mototsugu.“The End of Import-Led Growth? North Korean Evidence”, **COE 21st Century Center of Excellence Program: Behavioral Macrodynamics based on Surveys and Experiments**, Tartışma Metni No.223, 2007.

Şimşek, Muammer. “İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Verileri İle Analizi”, 1960- 2002, **D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı 18, Cilt 2, 2003, ss. 43- 63.

Şimşek, Nevzat. **Türkiye’nin Endüstri- İçi Dış Ticaretinin Analizi**, Beta Yayınları, 1. Basım, İstanbul, Nisan 2008.

Taştan, Hüseyin. “Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Spektral Analizi”, **Ekonomik Bilimler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı 1, 2010, ss. 87- 98.

Tezel, Yahya Sezai. **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1994.

Tezel, Yahya Sezai. **İktisadi Büyüme**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2003.

Tıraşoğlu, Muhammed. “Türkiye Ekonomisinde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Yapısal Kırılmalı Birim Kök ve Eşbütünleşme Testleri ile İncelenmesi”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 62, Sayı: 2, 2012, ss. 373- 396.

Tuncer, İsmail. “Türkiye’de İhracat, İthalat Ve Büyüme: Toda-Yamamoto Yöntemiyle Granger Nedensellik Analizleri (1980- 2000)”, **Çukurova Üniversitesi S.B.E. Dergisi**, Cilt 9, Sayı 9, 2002, ss. 90- 106.

Uddin, M. Gazi Salah ve Abdullah M. Noman. “Causality between Industrial Production and Exports in Bangladesh”, **2nd International Conference (GBMF) on**

World Financial Crisis and Global Business Challenges, Senate Bhaban, University of Dhaka, Dhaka, 2009.

Ukpolo, Victor. “Export Composition and Growth of Selected Low Income African Countries: Evidence From Time- Series Data” , **Applied Economics**, 1994, pp. 445-449.

Ullah, S., B. Zaman, M.F. ve A. Javid. “Cointegration and Causality between Exports and Economic Growth in Pakistan”, **European Journal of Social Sciences**, 10(2), 2009, pp. 264- 272.

Utkulu, Utku. “Türkiye’de Bütçe Açıkları ve Dış Ticaret Açıkları Gerçekten İkiz Mi? Koentegrasyon ve Nedensellik Bulguları”, **D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 1, 2003, ss. 45- 61.

Utkulu, Utku ve Seymen, Dilek. “Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Evidence for Turkey vis-à-vis the EU/15”, **European Trade Study Group 6th Annual Conference**, Nottingham, Eylül 2004.
www.etsg.org/ETSG2004/Papers/seymen.pdf (Erişim Tarihi: 25.12.2014)

Utkulu, Utku. “Cointegration Analysis: An Introductory Survey with Applications to Turkey”, **1. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, Kasım, 1993.

Ülgen, Gülden. **İktisat Bilimine Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 2002

Ülgener, S. F. **Milli Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme**, Der Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 1991.

World Bank. “Trading Up to High Income- Turkey Country Economic Memorandum”, **Report No. 82307-TR**, 5 Mayıs 2014.

Yapraklı, S. “İhracat ile ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”, **O.D.T.Ü. Gelişme Dergisi**, Sayı 34, Haziran, 2007, ss. 97- 112.

Yardımcı, P. “İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri” **Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi**, Cilt 10, Sayı 9, 2006, ss. 96- 115.

Züngün, D. ve İlkay Dilber. “İhracata Dayalı Büyüme Modelinin İmalat Sanayii İhracatı Üzerindeki Etkisinin Saptanmasına İlişkin Bir Araştırma”, **Öneri Dergisi**, Cilt 9, Ssayı 34, Temmuz 2010, ss. 223-231.

EKLER

Tablo 28: 1969- 2013 İhracat-Dışı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, İhracat ve Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu Değerleri (Cari, TL)

YIL	İHRACAT-DIŞI GSYİH	GSYİH	GSSO
1969	173.282	178.114	20.898
1970	193.849	200.258	25.641
1971	239.001	248.088	30.658
1972	284.11	295.987	44.689
1973	354.435	372.465	56.505
1974	484.324	505.514	72.305
1975	634.144	654.221	102.964
1976	799.661	830.437	146.243
1977	1.033.793	1.065.137	201.074
1978	1.535.555	1.590.906	266.921
1979	2.709.905	2.785.655	522.832
1980	4.938.501	5.159.990	948.623
1981	7.256.146	7.786.873	1.306.741
1982	9.401.546	10.338.856	1.586.941
1983	12.317.456	13.616.402	2.308.745
1984	18.892.959	21.501.290	3.859.264
1985	29.958.183	34.111.110	6.569.250
1986	44.563.424	49.575.769	11.751.352
1987	63.225.953	72.070.284	18.491.096
1988	108.169.708	124.978.950	33.737.711
1989	195.650.672	220.470.009	51.836.626
1990	345.593.005	379.663.329	89.892.099
1991	550.537.555	607.910.958	150.156.074
1992	950.759.697	1.052.654.899	258.406.282
1993	1.729.493.943	1.900.637.987	525.506.203
1994	3.182.495.444	3.732.537.151	952.322.021
1995	6.477.202.592	7.478.326.070	1.850.225.041
1996	12.406.519.965	14.313.521.799	3.706.403.576
1997	23.824.470.247	27.863.871.842	7.618.372.044
1998	63.170.998.429	70.203.147.160	16.046.648.779
1999	93.384.650.334	104.595.915.540	19.809.568.174
2000	149.310.326.603	166.658.021.460	33.986.628.718
2001	201.453.895.115	240.224.083.050	38.293.819.696
2002	295.854.465.364	350.476.089.498	58.601.707.576
2003	384.411.156.136	454.780.659.396	77.366.471.882
2004	468.705.570.050	559.033.025.861	113.716.567.668
2005	549.892.617.592	648.931.711.812	136.475.133.624
2006	635.048.913.789	758.390.785.210	169.044.692.807
2007	703.838.224.273	843.178.421.420	180.598.316.583
2008	780.021.181.100	950.534.250.715	189.094.333.805
2009	794.076.627.330	952.558.578.826	160.718.032.536
2010	927.456.135.688	1.098.799.348.446	207.815.565.086
2011	1.070.702.088.219	1.297.713.210.117	283.163.195.741
2012	1.142.233.473.937	1.416.798.489.819	287.121.164.445
2013	1.271.750.666.269	1.561.510.015.457	317.445.713.298

Kaynak: TÜİK

Tablo 29: 1969- 2013 Dönemi Toplam İhracat, İmalat Sanayii İhracatı ile Tarım ve Ormancılık Sanayii İhracatı Değerleri (Cari, TL)

YIL	TOPLAM İHR.	TARIM İHR.	İMALAT SANAYİİ İHR.
1969	4.832	3.497	1.024
1970	6.409	4.664	1.282
1971	9.087	6.396	2.143
1972	11.876	7.892	3.489
1973	18.031	11.082	6.317
1974	21.190	11.494	8.473
1975	20.077	11.152	7.259
1976	30.775	19.424	9.443
1977	31.344	18.189	10.634
1978	55.351	36.662	15.406
1979	75.750	43.811	27.107
1980	221.489	124.001	81.044
1981	530.726	245.215	259.226
1982	937.311	338.594	563.658
1983	1.298.945	420.097	828.103
1984	2.608.332	627.484	1.873.714
1985	4.152.927	860.172	3.157.309
1986	5.012.345	1.214.709	3.609.240
1987	8.844.331	1.546.523	7.021.557
1988	16.809.242	3.408.388	12.812.936
1989	24.819.337	3.903.921	19.842.413
1990	34.070.324	5.371.041	27.570.694
1991	57.373.403	10.238.926	45.467.674
1992	101.895.201	13.253.119	86.158.344
1993	171.144.044	23.253.467	144.217.272
1994	550.041.707	58.861.113	478.920.659
1995	1.001.123.478	85.766.596	890.352.472
1996	1.907.001.834	178.913.097	1.683.932.554
1997	4.039.401.595	365.588.743	3.582.475.037
1998	7.032.148.731	614.919.648	6.274.511.915
1999	11.211.265.206	855.195.463	10.115.333.975
2000	17.347.694.857	1.043.047.906	15.930.255.388
2001	38.770.187.935	2.486.946.074	35.624.083.383
2002	54.621.624.134	2.660.964.825	51.048.049.557
2003	70.369.503.260	3.169.823.688	66.081.574.252
2004	90.327.455.811	3.634.528.126	85.195.572.290
2005	99.039.094.220	4.487.118.002	92.753.201.925
2006	123.341.871.421	5.001.957.559	115.717.473.014
2007	139.340.197.147	4.814.094.453	131.317.815.467
2008	170.513.069.615	5.241.327.646	161.539.001.917
2009	158.481.951.496	6.705.547.408	148.169.489.350
2010	171.343.212.758	7.403.922.581	158.697.259.445
2011	227.011.121.898	8.750.444.772	211.900.033.045
2012	274.565.015.882	9.343.597.904	257.866.642.707
2013	289.750.378.363	10.817.778.703	269.787.784.571

Kaynak: TÜİK

Tablo 30: 1969- 2013 Dönemi GSYİH, İhracat, İmalat ve Tarım Sanayii Deflatörleri

YIL	GSYİH	İHRACAT	İMALAT	TARIM
1969	0,00124	0,00156	0,00148	0,00121
1970	0,00135	0,00165	0,00162	0,00127
1971	0,00159	0,00187	0,00191	0,00142
1972	0,00177	0,00205	0,00214	0,00154
1973	0,00216	0,00260	0,00242	0,00208
1974	0,00277	0,00337	0,00290	0,00282
1975	0,00335	0,00411	0,00346	0,00349
1976	0,00385	0,00471	0,00432	0,00384
1977	0,00477	0,00579	0,00509	0,00485
1978	0,00700	0,00844	0,00729	0,00714
1979	0,01229	0,01467	0,01532	0,01101
1980	0,02312	0,02583	0,02677	0,01921
1981	0,03331	0,03873	0,04204	0,02733
1982	0,04271	0,04920	0,05397	0,03256
1983	0,05393	0,05973	0,06358	0,04075
1984	0,07994	0,08590	0,08701	0,06504
1985	0,12235	0,13170	0,13278	0,09682
1986	0,16640	0,19749	0,21269	0,13347
1987	0,22233	0,26725	0,27809	0,17750
1988	0,37652	0,46224	0,49769	0,27575
1989	0,66069	0,79135	0,85599	0,50425
1990	1,04561	1,21303	1,28149	0,86006
1991	1,66084	1,88371	2,02617	1,21386
1992	2,71913	3,05406	3,24382	1,98479
1993	4,56190	5,01518	5,17387	3,74964
1994	9,41826	11,02242	11,59337	7,39474
1995	17,63095	19,90138	20,88769	14,76941
1996	31,35550	34,30161	34,76747	28,91423
1997	56,92194	60,77487	62,11956	49,58603
1998	100,00000	100,00000	100,00000	100,00000
1999	155,55949	156,42928	155,32196	136,87085
2000	233,17870	237,28639	234,92113	195,05802
2001	360,98613	399,33723	393,25808	255,97903
2002	520,30088	557,16942	540,75305	357,44679
2003	637,42535	659,95797	642,18721	480,90263
2004	700,23680	728,17075	710,60250	541,53252
2005	737,98153	786,34287	774,18046	529,22248
2006	822,79429	869,07177	866,03590	546,51359
2007	873,97974	923,13612	919,91139	580,51182
2008	978,80849	1.033,86088	1.030,24936	650,14081
2009	1.030,63000	1.088,59705	1.084,79433	684,56152
2010	1.089,12587	1.150,38299	1.146,36444	723,41545
2011	1.182,54672	1.249,05823	1.244,69498	785,46712
2012	1.262,80394	1.333,82945	1.329,17008	838,77529
2013	1.349,51259	1.425,41497	1.420,43567	896,36862

Kaynak: TÜİK ve Yazıcı'nın Hesaplamaları

Tablo 31: 1969- 2013 İhracat- Dışı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, İhracat ve Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu Değerleri (Reel, TL, 1998 Bazlı)

YIL	İHRACAT-DIŞI GSYİH (REEL)	İHRACAT (REEL)	GSSO (REEL)
1969	140.279.812	3.090.673	16.821.586
1970	144.058.133	3.886.697	18.943.002
1971	151.083.843	4.853.753	19.270.309
1972	161.422.122	5.789.712	25.246.290
1973	165.812.071	6.928.120	26.205.425
1974	176.269.770	6.289.444	26.111.908
1975	190.438.632	4.883.889	30.740.712
1976	208.901.626	6.540.733	37.940.303
1977	217.910.110	5.412.141	42.158.312
1978	220.864.771	6.554.919	38.156.314
1979	221.448.959	5.162.329	42.532.021
1980	214.588.798	8.575.204	41.026.921
1981	220.074.719	13.703.242	39.231.057
1982	223.015.981	19.051.619	37.155.657
1983	230.756.318	21.746.074	42.813.340
1984	238.608.827	30.365.481	48.278.166
1985	247.269.659	31.533.513	53.692.998
1986	272.547.119	25.379.809	70.620.068
1987	291.060.545	33.093.243	83.168.242
1988	295.566.016	36.364.526	89.603.703
1989	302.332.640	31.363.306	78.458.163
1990	335.015.239	28.086.950	85.970.953
1991	335.569.470	30.457.704	90.409.957
1992	353.765.143	33.363.802	95.032.619
1993	382.507.721	34.125.192	115.194.572
1994	346.406.680	49.902.099	101.114.486
1995	373.854.764	50.304.226	104.941.878
1996	400.896.447	55.595.113	118.205.846
1997	423.045.259	66.465.001	133.838.947
1998	631.709.984	70.321.487	160.466.488
1999	600.715.430	71.669.866	127.344.001
2000	641.613.643	73.108.681	145.753.574
2001	568.379.901	97.086.333	106.081.138
2002	575.568.580	98.034.138	112.630.421
2003	606.837.721	106.627.249	121.373.384
2004	674.301.463	124.047.081	162.397.304
2005	753.384.272	125.948.994	184.930.283
2006	779.802.189	141.923.689	205.451.953
2007	813.815.196	150.942.201	206.639.019
2008	806.185.169	164.928.447	193.188.286
2009	778.665.172	145.583.667	155.941.543
2010	859.937.376	148.944.494	190.809.502
2011	915.642.702	181.745.828	239.452.015
2012	916.099.358	205.847.168	227.367.967
2013	953.811.150	203.280.697	235.229.901

Kaynak: TÜİK ve Yazıcı'nın Hesaplamaları

Tablo 32: 1969- 2013 Dönemi Toplam İhracat, İmalat Sanayii İhracatı ile Tarım ve Ormancılık Sanayii İhracatı Değerleri (Reel, TL, 1998 Bazlı)

YILI	TOPLAM İHR.	TARIM İHR.	İMALAT SANAYİİ İHR.
1969	3.090.673	2.880.883	694.186
1970	3.886.697	3.686.291	789.771
1971	4.853.753	4.503.479	1.124.782
1972	5.789.712	5.135.941	1.627.551
1973	6.928.120	5.338.495	2.615.107
1974	6.289.444	4.073.740	2.922.362
1975	4.883.889	3.191.689	2.096.789
1976	6.540.733	5.064.722	2.187.267
1977	5.412.141	3.753.372	2.088.639
1978	6.554.919	5.132.067	2.112.228
1979	5.162.329	3.978.068	1.769.705
1980	8.575.204	6.454.786	3.027.564
1981	13.703.242	8.972.140	6.166.815
1982	19.051.619	10.399.252	10.444.363
1983	21.746.074	10.307.967	13.025.406
1984	30.365.481	9.647.541	21.534.149
1985	31.533.513	8.884.581	23.778.971
1986	25.379.809	9.100.811	16.969.605
1987	33.093.243	8.712.772	25.249.264
1988	36.364.526	12.360.492	25.744.950
1989	31.363.306	7.742.084	23.180.765
1990	28.086.950	6.244.963	21.514.485
1991	30.457.704	8.435.031	22.440.209
1992	33.363.802	6.677.327	26.560.732
1993	34.125.192	6.201.524	27.874.136
1994	49.902.099	7.959.861	41.309.873
1995	50.304.226	5.807.041	42.625.711
1996	55.595.113	6.187.719	48.434.139
1997	66.465.001	7.372.817	57.670.644
1998	70.321.487	6.149.196	62.745.119
1999	71.669.866	6.248.193	65.124.946
2000	73.108.681	5.347.373	67.811.078
2001	97.086.333	9.715.429	90.587.035
2002	98.034.138	7.444.366	94.401.778
2003	106.627.249	6.591.404	102.900.795
2004	124.047.081	6.711.560	119.892.025
2005	125.948.994	8.478.699	119.808.244
2006	141.923.689	9.152.485	133.617.409
2007	150.942.201	8.292.845	142.750.505
2008	164.928.447	8.061.835	156.796.022
2009	145.583.667	9.795.391	136.587.632
2010	148.944.494	10.234.676	138.435.261
2011	181.745.828	11.140.434	170.242.539
2012	205.847.168	11.139.572	194.005.754
2013	203.280.697	12.069.815	189.966.015

Kaynak: TÜİK ve Yazıcı'nın Hesaplamaları